

QUAESTIONES DISPUTATAE

DE MYSTERIO TRINITATIS

Volentes circa mysterium Trinitatis aliquid indagare, divina praevia gratia, duo praemitimus tanquam praeambula; quorum primum est fundamentum omnis cognitionis certitudinalis; secundum est fundamentum omnis cognitionis fidelis.

Primum est, utrum Deum esse sit verum indubitabile.

Secundum est, utrum Deum esse trinum sit verum credibile.

QUAESTIO I.

De certitudine, qua existentia Dei cognoscitur, et de fide, qua eiusdem Trinitas creditur.

ARTICULUS I.

Utrum Deum esse sit verum indubitabile.

Quaeritur ergo primo, utrum Deum esse sit verum indubitabile? Et quod sic, ostenditur triplici via. Prima est ista: omne verum omnibus mentibus impressum est verum indubitabile. — Secunda est ista: omne verum, quod omnis creatura proclamat, est verum indubitabile. — Tertia est ista: omne verum in se ipso certissimum et evidentissimum est verum indubitabile¹.

Circa igitur *primam viam* sic proceditur et ostenditur tam *auctoritatibus* quam *rationibus*, quod Deum esse sit omnibus mentibus rationalibus impressum.

1. Damascenus, in libro primo², capitulo tertio: «Cognitio existendi Deum naturaliter nobis inserta est».

2. Item, Hugo³: «Deus sic notitiam suam in homine temperavit, ut sicut nunquam *quid esset* totum poterat comprehendere, ita nunquam *quia esset* prorsus posset ignorari».

3. Item, Boethius⁴: «Inserta est mentibus hominum veri bonique cupiditas»; sed affectio veri boni praesupponit cognitionem eiusdem: ergo mentibus hominum impressa est cognitio veri boni et cupiditas maxime desiderabilis. Hoc autem bonum Deus est: ergo etc.

4. Item, Augustinus de Trinitate in pluribus locis⁵ dicit, quod imago consistit in mente, notitia et amore, et quod ratio imaginis attenditur in anima per comparisonem ad Deum: si ergo impressum est animae a natura esse imaginem Dei; habet ergo naturaliter sibi insertam notitiam Dei. Sed primum cognoscibile de Deo est, Deum esse: ergo illud naturaliter insertum est menti humanae.

5. Item, Philosophus⁶ dicit, quod «inconveniens esset, nos habere nobilissimos habitus, et illos latere nos»: ergo cum Deum esse sit verum nobilissimum, nobis praesentissimum, inconveniens est, illud verum latere intellectum humanum.

¹ Similis quaestio solvitur I. Sent. d. 8. p. I. a. 1. q. 2.

² De Fide orthodoxa. Cfr. ibid. c. 1.

³ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 1: Deus enim sic ab initio notitiam sui ab homine etc.

⁴ Libr. III. de Consol. prosa 2: Est enim mentibus homi-

num veri boni naturaliter inserta cupiditas. — De minori cfr. August., X. de Trin. c. 4. et 2. n. 4-6.

⁵ Libr. IX. c. 2. n. 2. seqq.; XII. c. 4. n. 4. seqq.; XIV. c. 8. n. 11. seqq. Cfr. I. Sent. d. 3. p. II, a. 1.

⁶ Libr. II. Poster. c. 18. (c. 15.).

6. Item, insertus est mentibus hominum *appetitus sapientiae*, quia dicit Philosophus¹: « Omnes homines natura scire desiderant »; sed sapientia maxime appetibilis est sapientia aeterna: ergo illius sapientiae potissime insertus est appetitus menti humanae. Sed non est amor, ut dictum est prius, nisi aliquo modo cogniti; ergo oportet, quod illius summae sapientiae notitia qualiscumque sit menti humanae impressa. Sed hoc est primo scire, ipsum Deum vel sapientiam esse: ergo etc.

7. Item, *appetitus beatitudinis* adeo est nobis insertus, ut nullus possit dubitare de altero, ntrum velit esse beatus, ut in pluribus locis dicit Augustinus²; sed beatitudo consistit in summo bono, quod Deus est: ergo si talis appetitus sine aliquali notitia esse non potest, necesse est, quod notitia, qua scitur, summum bonum sive Deum esse, sit inserta ipsi animae.

8. Item, insertus est ipsi animae *appetitus pacis*, et adeo insertus, ut quaeratur per suum contrarium, nec etiam ipse appetitus auferri potest ab ipsis damnatis et daemionibus, secundum quod ostenditur decimo nono de Civitate Dei³. Si ergo pax mentis rationalis non est nisi in ente immutabili et aeterno, et appetitus praesupponit notionem vel notitiam; notitia entis immutabilis et aeterni inserta est spiritui rationali.

9. Item, insertum est animae *odium falsi*; sed omne odium habet ortum ex amore: ergo multo fortius insertus est animae *amor veri*, et illius potissime, ad quod iam anima facta est. Si ergo illud est verum primum, necessario sequitur, quod notitia primi veri sit inserta menti rationali. — Quod autem odium falsi sit insertum menti humanae, apparet per hoc, quod nullus vult falli, sicut dicit Augustinus decimo Confessionum⁴. — Quod iterum odium causetur ex amore, ostendit Augustinus decimo quarto de Civitate Dei; nullus enim odit aliquid, nisi quia amat eius oppositum.

10. Item, inserta est animae rationali *notitia sui*, eo quod anima sibi praesens est et se ipsa cognoscibilis⁵; sed Deus praesentissimus est ipsi animae et se ipso cognoscibilis: ergo inserta est ipsi animae notitia Dei sui. Si dicas, quod non est simile, quia anima est sibi proportionalis, non sic Deus proportionalis animae; contra: nulla est instantia:

quia, si ad cognitionem necessario requireretur proportionalitas, anima nunquam ad Dei notitiam perveniret, quia proportionari ei non potest, nec per naturam nec per gratiam nec per gloriam.

His igitur rationibus ostenditur, quod Deus esse sit menti humanae indubitabile, tanquam sibi naturaliter insertum; nullus enim dubitat nisi de eo, de quo non habet certam notitiam.

Item ostenditur hoc ipsum secunda via sic: omne verum, quod clamat omnis creatura, est verum indubitabile; sed Deus esse clamat omnis creatura: ergo etc. — Quod autem omnis creatura clamet, Deum esse, ostenditur ex decem conditionibus et suppositionibus per se notis.

11. Prima est ista: si est *ens posterius*, est et *ens prius*, quia posterius non est nisi a priori⁶: si ergo est universitas posteriorum, necesse est, esse ens primum. Si ergo necesse est ponere, aliquid esse prius et posterius in creaturis; necesse est, universitatem creaturarum inferre et clamare primum principium.

12. Item, si est *ens ab alio*, est *ens non ab alio*: quia nihil educit se ipsum de *non-esse* in *esse*⁷: ergo prima ratio educendi necesse est, quod sit in ente primo, quod ab alio non educitur. Si ergo *ens ab alio* dicitur *ens creatum*, et *ens non ab alio* dicitur *ens increatum*, quod Deus est; omnes entis differentiae inferunt, Deum esse.

13. Item, si est *ens possibile*, est *ens necessarium*: quia possibile dicit indifferentiam ad *esse* et *non-esse*; nihil autem indifferens ad *esse* et *non-esse* potest esse nisi per aliquid, quod est omnino determinatum ad *esse*⁸. Si ergo ens necessarium, nihil habens omnino de possibilitate ad *non-esse* non est nisi Deus, omne autem aliud habet aliquid de possibilitate, quaelibet entis differentia infert, Deum esse.

14. Item, si est *ens respectivum*, est *ens absolutum*: quia respectivum nunquam terminatur nisi ad absolutum⁹; sed ens absolutum a nullo dependens non potest esse nisi quod nihil recipit aliunde; hoc autem est ens primum, omne autem aliud ens est habens aliquid de dependentia: ergo necesse est, quod quaelibet entis differentia inferat, Deum esse.

15. Item, si est *ens diminutum* sive *secundum quid*, est *ens simpliciter*: quia ens *secundum quid* nec esse nec intelligi potest, nisi intelligatur per *ens*

¹ Libr. I. Metaph. c. 4. — Quod amor supponat cognitionem, docet August. (supra pag. 45, nota 4.) pro *minoris* 3. arg.

² Praeter locos cit. IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 2. cfr. XIII. de Trin. c. 3. n. 3. et c. 4. n. 7. (in fine) seqq. et c. 20. n. 25.

³ Cap. 13. n. 1. seq. Cfr. ibid. c. 11. et 12, ubi August. ostendit, pacem in rebus terrenis esse bonum gratissimum, et ad illud obtinendum geri bella. — Superius post *quaeratur* F supplet *pax* et post *ipse appetitus* addit *pacis*.

⁴ Cap. 23. n. 33. seq. — Seq. sententia habetur XIV. de Civ. Dei, c. 7. n. 2. — Superius posuimus cum F *odium falsi*, in aliis *odium mali*.

⁵ Ut ostendit August. IX. de Trin. c. 3. n. 3. seqq. et X.

c. 3. n. 5. seqq. — Aliquanto inferius voci *nunquam* cum F praemisimus *anima*.

⁶ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 7. (c. 1.), II. Metaph. text. 10. (1. brevior c. 2.) et V. text. 16. (IV. c. 11.). — Nox pro *posterorum* A B *posterior*.

⁷ Aristot., II. de Anima, text. 47. (c. 4.): Generat autem nihil ipsum se ipsum. Cfr. August., I. de Trin. c. 4. n. 1.

⁸ Vide Avicennam, Metaph. tr. 4. c. 7.

⁹ Aristot., I. Ethic. 6: Quod vero *per se* est et substantia prius eo natura est, quod est *ad aliquid* [i. e. relativum]; esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est.

simpliciter, nec *ens diminutum* nisi per *ens perfectum*, sicut privatio non intelligitur nisi per habitum¹. Si ergo omne ens creatum est *ens secundum partem*, solum autem ens increatum est *ens simpliciter* et perfectum; necesse est, quod quælibet entis differentia inferat et concludat, Deum esse.

16. Item, si est *ens propter aliud*, est *ens propter se ipsum*, alioquin nihil esset bonum²; sed *ens propter se ipsum* non est nisi ens illud, quo nihil est melius, quod quidem est ipse Deus: ergo cum universitas aliorum entium sit ordinata ad illud; universitas entium infert Deum et secundum esse et secundum intellectum.

17. Item, si est *ens per participationem*, est *ens per essentiam*: quia *participatio* non dicitur nisi respectu alicuius *essentialiter* habiti ab aliquo, cum omne *per accidens* reducatur ad *per se*³; sed quodlibet ens aliud a primo ente, quod Deus est, habet *esse per participationem*, illud autem solum habet *esse per essentiam*: ergo etc.

18. Item, si est *ens in potentia*, est *ens in actu*: quia nunquam potentia est reducibilis ad actum nisi per ens in actu, nec esset potentia, nisi esset reducibilis ad actum⁴: si ergo ens, quod est actus purus, nihil habens de possibilitate, non est nisi Deus; necesse est, quod omne aliud a primo ente inferat, Deum esse.

19. Item, si est *ens compositum*, est *ens simplex*: quia compositum non habet *esse a se*⁵, ergo necesse est, quod a simplici recipiat originem; sed ens simplicissimum, nihil de compositione habens non est nisi ens primum: ergo omne aliud ens infert Deum.

20. Item, si est *ens mutabile*, est *ens immutabile*: quia, secundum quod probat Philosophus⁶, motus est ab ente quieto et propter ens quietum: si ergo ens omnino immutabile non est nisi illud ens primum, quod Deus est, cetera autem creata, eo ipso quod creata, sunt mutabilia; necesse est, quod Deum esse inferatur a qualibet entis differentia.

Ex his igitur decem suppositionibus necessariis et manifestis inferitur, quod omnes entis differentiae sive partes inferunt et clamant, Deum esse. Si

ergo omne tale verum est verum indubitabile; ergo necesse est, quod Deum esse sit indubitabile verum.

Hoc idem monstratur tertia via sic. Omne verum, quod est adeo certum, quod non potest cogitari non esse, est verum indubitabile; sed Deum esse est huiusmodi: ergo etc. *Prima* per se nota est, *secunda* ostenditur multipliciter.

21. Nam Anselmus, Proslogii capitulo quarto: « Bone Domine, gratias tibi, quia quod credidi prius, te donante, iam sic intelligo, te illustrante, ut si nolin te esse credere, non possim non intelligere ».

22. Item, hoc ipsum probat Anselmus⁷ sic: Deus est quo nihil maius cogitari potest; sed quod sic est, quod non potest cogitari non esse, verius est, quam quod cogitari potest non esse: ergo si Deus est quo nihil maius cogitari potest, Deus non poterit cogitari non esse.

23. Item, ens, quo nihil maius potest cogitari, est talis naturae, quod non potest cogitari, nisi sit in re; quia, si est in cogitatione sola, iam ergo non est ens, quo nihil maius cogitari possit: ergo si tale ens cogitatur esse, necesse est, quod tale ens sit in re, quod non posset cogitari non esse⁸.

24. Item, Anselmus⁹: « Tu solus es quidquid esse melius est quam non esse »; sed omne verum indubitabile melius est quam omne verum dubitabile; ergo Deo magis est attribuendum esse indubitabiliter quam dubitabiliter.

25. Item, Augustinus dicit in Soliloquiis¹⁰, quod nulla veritas videri potest nisi per primam veritatem; sed verum, per quod omne aliud verum videtur, est verum maxime indubitabile; ergo Deum esse, est verum non solum indubitabile, sed etiam quo nihil indubitabilis cogitari potest: ergo est tale verum, quod non potest cogitari non esse.

26. Item, hoc ipsum sic probat¹¹: quidquid contingit cogitare contingit enuntiare; sed nullo modo contingit enuntiare, Deum non esse, quin cum hoc enuntietur, Deum esse. Et hoc patet sic: quia, si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem esse; et si hoc est verum, aliquid est verum; et si aliquid est verum, primum verum est: ergo si non potest enuntiare, Deum non esse, nec cogitari.

¹ Cfr. tom. III. pag. 802, nota 8. Vide etiam supra pag. 19, nota 8.

² Vide Boeth., de Hebdomadibus, sive Quomodo substantiae in eo, quod sint, bonae sint etc.; Aristot., XII. Metaph. text. 52. (XI. c. 10.). — Mox post nisi F prosequitur *ilud bonum, quo nihil est neque excogitari potest melius* etc.

³ Aristot., II. Phys. text. 66. (c. 6.): Nihil autem secundum accidens est prius iis quae per se sunt. IV. Metaph. text. 18. (III. c. 4.) ait: Si igitur quod magis est propinquius est, profecto erit aliquid verum, cui propinquius est quod magis verum est.

⁴ Cfr. Aristot., IX. Metaph. text. 13. (VIII. c. 8.).

⁵ Vide Lib. de Causis, propos. 21. seq., et Richard. a S. Vict., V. de Trin. c. 4, ex quo tom. II. pag. 867, nota 1. quaedam allata sunt. — Inferius post nisi F addit *Deus quod*

est. In fine arg. G supplet *esse*, H legit *infert primum vel Deum*.

⁶ Libr. VIII. Phys. text. 33. seqq. (c. 5.). et XII. Metaph. text. 35. seqq. (XI. c. 7.). Cfr. Lib. de Causis, propos. 18.

⁷ Proslog. c. 3. 4. et 15. Libro contra Inipientem etc. c. 1. seqq. His locis insinuat etiam seq. arg.

⁸ F *ergo si tale ens est Deus, necesse est, quod ipsum non possit cogitari non esse*.

⁹ Proslog. c. 5: Tu es itaque iustus, verax, beatus et quidquid melius est esse quam non esse. Cfr. ibid. c. 11. in fine.

¹⁰ Libr. I. c. 8. n. 15. Cfr. tom. I. pag. 133, nota 5.

¹¹ Libr. I. Soliloq. c. 15. n. 27. seqq. et II. c. 2. n. 2. c. 15. n. 28. Cfr. Anselm., Monolog. c. 18. in fine. — In fine arg. pro *ergo si G ergo sic*.

27. Item, quanto veritas est prior et universalior, tanto notior¹; sed haec veritas, qua dicitur primum ens esse, est prima omnium veritatum et secundum rem et secundum rationem intelligendi: ergo necesse est, ipsam esse certissimam et evidentissimam. Sed veritates dignitatum seu communium animi conceptionum adeo sunt evidentes propter suam prioritatem, quod non possunt cogitari non esse: ergo nullus intellectus potest ipsam primam veritatem cogitare non esse, seu de ipsa dubitare.

28. Item, «nulla propositio est verior illa, in qua idem de se praedicatur²»; sed cum dico, Deum esse, *esse* dictum de Deo est idem omnino quod Deus, quia Deus est ipsum *esse* suum: ergo nulla verior et evidentior est illa, qua dicitur, Deum esse; ergo nullus potest cogitare, ipsam esse falsam, sive de ipsa dubitare.

29. Item, nullus potest ignorare, hanc esse veram: optimum est optimum, seu cogitare, ipsam esse falsam; sed optimum est ens completissimum, omne autem ens completissimum hoc ipso est ens actu: ergo si optimum est optimum, optimum est. — Similiter argui potest: si Deus est Deus, Deus est; sed antecedens est adeo verum, quod non potest cogitari non esse; ergo Deum esse est verum indubitabile³.

Sed e contrario obicitur, quod Deum esse *possit cogitari* non esse et quod sit verum *dubitabile*. Quod enim *possit cogitari* non esse, ostenditur sic.

1. Psalmus⁴: *Dixit insipiens in corde suo: non est Deus*; sed *dicere in corde* est cogitare: ergo Deum non esse potest cogitari, saltem ab insipiente.

2. Item, Damascenus, in primo libro⁵, capitulo tertio: «In tantum praevaluit perniciosa malitia humanae naturae, ut quosdam in irrationabilissimum et omnium malorum pessimum perditionis deduceret barathrum, ut dicant, Deum non esse»: ergo saltem a malignis hominibus cogitari potest, Deum non esse.

3. Item, *idolum nihil est*, sicut dicitur primae ad Corinthios octavo⁶: ergo idem est cogitare, Deum esse idolum, et Deum non esse; sed cogitabile est et aliquando cogitatur, Deum esse idolum: ergo cogitabile est, Deum nihil esse.

4. Item, quod contingit *significare* contingit et *cogitare*; sed contingit *significare*, Deum non esse, ut per hanc orationem: Deus non est: ergo contingit illud *cogitare*.

5. Item, obicitur contra rationem Augustini, quando probat, quod per hanc propositionem: nulla veritas est, inferitur, aliquam veritatem esse. Si enim est haec propositio vera: aliqua veritas est, habet ergo contradictoriam; sed nulla contradictoria infer vel ponit, immo potius privat suam contradictoriam; ergo per hoc quod est, nullam veritatem esse, non concluditur, aliquam veritatem esse.

6. Item, obicitur contra rationem Anselmi, qua probat, Deum esse, per hoc, quod ens, quo nihil maius cogitari potest, est in cogitatione; quia pari ratione cogitari potest, si aliquis cogitet insulam, qua nihil maius cogitari potest, quod illa insula sit in re⁷: ergo si illa ratio nulla est, nulla igitur est ratio, quam facit Anselmus.

7. Item, quaeritur: pro quanto dicitur, quod Deum esse non potest cogitari non esse? Si quia *nullo modo* potest cadere in cogitatione, illud est manifeste falsum; si quia non potest *vere* cogitari, pari ratione et omne verum necessarium erit tale verum.

Item, ostenditur, quod Deum esse sit verum *dubitabile*.

8. Richardus de Sancto Victore⁸: «Nihil certius tenemus, quam quod fide apprehendimus»; sed de his quae fide apprehendimus potest esse dubitatio: ergo multo fortius de omni alio cognito.

9. Item, quod maxime latet maxime admittit dubitationem; sed Deus est maxime latens, cum *habitet lucem inaccessibilem*⁹: ergo de ipso et circa ipsum maxime contingit dubitare: ergo si de aliis contingit dubitare, utrum *sint*, multo fortius de Deo.

10. Item, contingit dubitare de his quae sunt infra animam et iuxta animam; sed haec sunt animae magis accessibilia, quam illa quae sunt supra animam: si ergo Deum esse est verum, quod est supra intellectum humanum; videtur, quod de ipso maxime contingit dubitare.

11. Item, idem est Deo *Deum esse et iustum esse*; sed contingit de Deo dubitare, an *sit iustus*: ergo pari ratione contingit dubitare, an *sit*.

12. Item, frustra nititur quis probare illud, circa quod non potest incidere dubitatio¹⁰: si ergo Deum esse a nullo potest dubitari, frustra nititur quis illud ostendere: si ergo non frustra conati sunt Sancti et doctores illud ostendentes, constat, quod de ipso contingit dubitare.

¹ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2, et I. Phys. text. 2. seqq.

² Secundum Boeth., in II. Periherm. Aristot. c. 4. (c. 14.); cfr. tom. I. pag. 390, nota 5.

³ H. brevius *ergo et consequens*. Deinde addit hoc arg.: Item nullus potest cogitare, quando fuit, postquam fuit, non fuisse; ergo si in Deo idem *esse, fuisse et fore*, nullus potest cogitare, Deum non esse; si ergo omne, quod non potest cogitari non esse, est verum indubitabile, et Deum esse, ut patet, non potest cogitari non esse: ergo etc.

⁴ Psalm. 13, 1.

⁵ De Fide orthod. Cfr. tom. I. pag. 153, nota 9.

⁶ Vers. 4: Nihil est idolum in mundo etc.

⁷ Hoc exemplum (de insula perditā) inducit Gaunilo in libro «Pro insipiente» adversus Anselmī ratiocinationem in Proslogio.

⁸ Libr. I. de Trin. c. 2.

⁹ Epist. I. Tim. 6, 16: Lucem inhabitat inaccessibilem.

¹⁰ Sicut sunt prima principia, quae non possunt demonstrari, ut probat Aristot. I. Poster. c. 3. — Inferius pro *ostendentes G ostendere*.

13. Item, nullus scit hoc principium: omne totum est maius sua parte, nisi cognoscat, quid sit totum¹: ergo nullus scit, Deum esse, nisi sciat, quid sit Deus: si ergo dubitabile est, *quid sit Deus*, dubitabile est igitur, *an sit*.

14. Item, si non posset esse de hoc vero, quod est, Deum esse, aliqua dubitatio, nullum esset meritum illud credere; sed hoc est principium omnis meriti, credere Deum esse, quia dicitur ad Hebraeos undecimo²: *Accedentem oportet credere, quia est etc.*: si ergo hoc cadit sub merito, et cadere poterit sub dubitatione.

CONCLUSIO.

Non est dubitabile, Deum esse, si dubitabile intelligitur aliquod verum, cui deficit ratio evidentiae sive in se, sive in comparatione ad medium probans, sive in comparatione ad intellectum apprehensivum. Dubitari tamen de eo potest ex parte cognoscentis, scilicet ob defectum in actibus vel apprehendendi, vel conferendi, vel resolvendi.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod indubitabile dicitur per privationem dubitabilis; dubitabile autem dupliciter dicitur: vel per rationis *decursum*, vel per rationis *defectum*. Primo modo dicit aliquid ex parte *cognoscibilis* et *cognoscentis*; secundo modo solum ex parte *cognoscentis*. Primo modo dubitabile dicitur aliquod verum, quia deficit ei ratio evidentiae sive *in se*, sive *in comparatione ad medium probans*, sive *in comparatione ad intellectum apprehensivum*. Nullo autem istorum modorum deest certitudo isti vero, quod est, Deum esse.

Est enim certum ipsi *comprehendenti*, quia cognitio huius veri *innata* est menti rationali, in quantum tenet *rationem imaginis*, ratione cuius insertus³ est sibi naturalis appetitus et notitia et memoria illius, ad cuius imaginem facta est, in quem naturaliter tendit, ut in illo possit beatificari.

Est etiam magis certum in comparatione ad *rationem probantem*. Omnes enim creaturae, sive considerentur secundum proprietates *completivas*, sive secundum *defectivas*, fortissimis et altissimis vocibus clamant, Deum esse, quo indigent propter suum *defectum* et a quo suscipiunt *complementum*. Unde secundum maiorem et minorem completionem, quam habent, quaedam magnis, quaedam maioribus, quaedam maximis vocibus clamant, Deum esse.

Est etiam illud verum certissimum *secundum se*, pro eo quod est verum primum et immediatissimum, in quo non tantum causa praedicata clauditur in subiecto, sed id ipsum est omnino *esse*⁴, quod praedicatur, et subiectum, quod subiicitur. Unde sicut unio summe distantium est omnino repugnans nostro intellectui, quia nullus intellectus potest cogitare, aliquid unum simul esse et non esse; sic divisio omnino minus et indivisi est omnino repugnans eidem, ac per hoc sicut *idem esse* et *non esse*, simul⁵ *summe esse* et *nullo modo esse* est evidentissimum in sua falsitate; sic *primum et summum ens esse* est evidentissimum in sua veritate. — Et ideo, si accipitur indubitabile, prout privat dubitationem per rationis *decursum*; Deum esse est verum indubitabile, quia sive intellectus ingrediat intra se, sive egrediat extra se, sive aspiat supra se; si rationaliter decurrit, certitudinaliter et indubitanter Deum esse cognoscit.

Si autem dicatur *indubitabile* secundo modo, secundum quod privat dubitationem, quae est per *rationis defectum*; sic concedi potest, quod propter defectum hominum dubitari ab aliquo potest, an Deus sit, et hoc secundum triplicem defectum intellectus cognoscentis⁶: vel quantum ad actum *apprehendendi*, vel quantum ad actum *conferendi*, vel quantum ad actum *resolvendi*. — Quantum ad actum *apprehendendi* incidit dubitatio, quando non recte et plene accipitur significatum huius nominis *Deus*, sed solum secundum *aliquam sui conditionem*; sicut gentiles Deum cogitabant quiddam supra hominem erat et futurum aliquid praevidere poterat; et ideo idola deos esse credebant et illa tanquam deos adorabant, quia aliqua responsa de futuris vera dabant. — Quantum ad actum *conferendi* dubitatio incidit, quando *ex parte* fit collatio, utpote cum insipiens videt, non manifestam fieri iustitiam de impio; infert ex hoc, quod non est regimen in universo, ac per hoc, quod in ipso non sit rector primus et summus, qui est Deus excelsus et gloriosus. — Similiter quantum ad defectum in actu *resolvendi* incidit dubitatio, quando intellectus carnalis nescit resolvere nisi usque ad ea quae patent sensibus, sicut sunt ista corporalia; ex qua ratione putaverunt aliqui, solem istum visibilem, qui obtinet principatum inter creaturas corporales, esse Deum, quia nescierant resolvere usque ad substantiam incorpoream nec usque ad rerum primam principia. — Et hoc modo circa hoc quod est, Deum esse, dubitatio potest incidere ex defectu ipsius intellectus *apprehendensis*, vel *conferentis*, vel *resolventis*; et secundum istum intellectum cogitari po-

Item ex parte cognoscibilis in se.

De secundo modo.

Conclusio 2.

Triplex defectus rationis.

De 1. defectu.

De 2. defectu.

De 3. defectu.

Dubitabile duplex.

De primo modo dubitabilis.

Conclusio 1.

Ratio certitudinis ex parte intellectus apprehensivi.

Item ex parte medi probantis.

¹ Aristot., I. Poster. c. 3: Principium scientiae esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus. — F addit et pars.

² Vers. 6: Credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est etc.

³ Ita G, in aliis insertum.

⁴ Ita H, A B D E F et omnino esse, G et [i. e. etiam] est S. Bonav. — Tom. V.

omnino esse. — Fortasse legendum et omnino idem est pro lectione et omnino esse.

⁵ F vel, H similiter. Paulo superius pro divisio F differentia. A pro decursum constanter substituitur discursum.

⁶ DE cogitantis. Subinde pro conferendi F hic et inferius inferendi.

test ab aliquo¹ intellectu, Deum non esse, quia non sufficienter et integre accipitur ab illo significatum huius nominis *Deus*. — Sed ab eo intellectu, qui plene apprehendit significatum huius nominis *Deus*, cogitando, Deum esse, quo nihil maius cogitari potest, non solum non *dubitari*, an Deus sit, sed etiam nullo modo potest *cogitari*, Deum non esse. Unde et rationes concedendae sunt hoc probantes.

1. 2. 3. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium de Psalmo et de Damasceno, iam patet responsio: quia procedit de dubitatione, quae venit ex rationis defectu, cuiusmodi est in intellectu insipiente, qui sua caligine obscuratus nec sufficienter *resolvit* nec recte *confert* nec integre *apprehendit* significatum huius nominis *Deus*. Ipse enim intellectus intra se habet lumen sufficiens ex propria conditione², per quod posset dubitationem istam longius propulsare et se ab insipientia eripere. Unde in hac defectiva consideratione insipientis intellectus potius *voluntarie* deficit quam *coacte*, non propter defectum ex parte *cogniti*, sed propter defectum ex parte *sui*.

Et per hoc patet responsio ad illud quod obiicitur de idolo. Ideo enim gentilis cogitat, Deum esse idolum, quia ipsius apprehensio de Deo est defectiva; non enim apprehendit ipsum ut summum et optimum, sed ut aliquid potens, quod homo non potest; et hinc venit in eo error deceptionis et fatuas dubitationis, in quem errorem ipse se propria pertinacia praecipitat, ut prorsus inexcusabilis fiat³; nec tamen ipse omnino privatus est a cognitione Dei, quia, quamvis ex sua perversitate velit colere idolum, instinctum tamen naturalem habet ad colendum Deum, contra quem pugnat se praecipitando in errorem voluntarium.

4. Ad illud quod obiicitur: quod contingit significare contingit et cogitare; dicendum, quod cogitari potest aliquid dupliciter: vel cogitatione *nuda*, vel cogitatione *cum assensu*. *Nuda* cogitatione potest cogitari ita falsum, sicut verum, et manifeste falsum, sicut manifeste verum. Cogitatione *cum assensu* non cogitur nisi verum vel aliquid simile vero. Prima cogitatio se extendit ad quaecumque se extendit sermo; secunda vero cogitatio non ad tot se extendit; et de hac cogitatione intelligit tam Anselmus quam Augustinus, et de hac cogitatione dicitur, quod Deus non potest cogitari non esse.

5. Ad illud quod obiicitur contra rationem Augustini, quod contradictoria non inferit suam contradictoriam; dicendum, quod verum est secundum quod *contradictoria*; sed intelligendum est, quod pro-

positio affirmativa duplicem habet affirmationem: unam, qua asserit praedicatum de subiecto; aliam, qua asserit, se esse veram. In prima distinguitur a propositione negativa, quae removet praedicatum a subiecto; in secunda vero communicat cum illa, quia tam propositio negativa quam affirmativa asserit, se esse veram. Quantum ad primam attenditur contradictio non quantum ad secundam. Cum vero dicitur: nulla veritas est, haec propositio, in quantum negat praedicatum a subiecto, non inferit suam oppositam, quae est, aliquam veritatem esse. In quantum autem asserit, se esse veram, inferit, aliquam veritatem esse; nec mirum, quia, sicut omne malum praesupponit bonum, sic falsum inferit verum. Et ideo hoc falsum, quod est, nullam veritatem esse — cum propter *remotionem* praedicati a subiecto destruat omne verum, et propter *assertionem*⁴, qua asserit, se esse veram, ponat, aliquam veritatem esse — includit utramque partem contradictionis; ideo utraque ex illa potest inferri, et ipsum in se esse falsum et intelligibile ab intellectu recte apprehendente. Et hoc est quod vult dicere Augustinus.

6. Ad illud quod obiicitur de ratione Anselmi de insula, qua nulla melior vel maior cogitari potest; dicendum, quod non est simile: quia, cum dico ens, quo nihil maius cogitari potest, hic nulla est repugnantia inter subiectum et implicationem; et ideo rationabiliter potest cogitari. Sed cum dico insulam, qua nulla potest melior cogitari; hic est repugnantia inter subiectum et implicationem. Insula enim dicitur ens defectivum, implicatio vero est entis perfectissimi; et ideo, quia ibi est « oppositio in adiecto »⁵, irrationabiliter cogitur, et intellectus sibi ipsi in cogitando repugnat: et ideo non est mirum, si non potest inferri, quod istud quod cogitur sit extra in re. Secus autem est in ente vel in Deo, cui non repugnat talis implicatio⁶.

7. Ad illud quod quaeritur: pro quanto dicitur, quod Deum esse non possit cogitari non esse? iam patet responsio: non quia non possit cogitari, « quid est quod per nomen dicitur »⁷, sive significatum huius orationis: Deus non est; sed quia ipsum adeo est evidens in se et certum cognoscenti, quod si recte considerare velit, non est aliquid, per quod possit ab hac veritate avelli. Est enim verum evidentissimum et praesentissimum, quod nulli deest loco, nulli tempori, nulli rei, nulli cogitationi; nec sic est de aliis veris creatis.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil certius tenemus, quam quod fide comprehendimus; dicen-

¹ Pro aliquo, quod F omittit, E illo.

² Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen etc. — H *ipse trahit intellectus... lumen sibi sufficiens* etc. Inferius pro *insipiens* F (B primus) *insipiens*.

³ Rom. 1, 20: Ita ut sint inexcusabiles. — Pro *peritancia* D *perviciacia*, F *pravitatie*.

⁴ F *affirmationem*.

⁵ Qua dictione utitur Aristot. II. Periherm. c. 2. (c. 41.). De ipsa solat. cfr. Anselm., contra Inipientem, c. 3.

⁶ De arg. Anselmi cfr. I. Sent. d. 8. p. 1. a. 1. q. 2. scholion.

⁷ His verbis Aristot., II. Poster. c. 7. et 10. (c. 9.), describit vim *definitionis nominalis*.

Duplex affirmatio in propositione affirmativa.

In negativa clauditur et affirmatio.

Notandum.

De ratione Anselmi.

Certitudo duplex. dum, quod illud est verum de certitudine *adhaerentiae*, non de certitudine *intelligentiae*, sicut manifeste consideranti apparet¹.

Notandum. 9. Ad illud quod obiicitur, quod illud est verum latens, ergo maxime dubitabile; dicendum, quod licet Deus sit simplex et uniformiter in se, tamen quodam modo *latet* et quodam modo *patet*, sicut insinuat Apostolus ad Romanos primo²: *Quod notum est Dei manifestum est in illis*. Aliquibus enim manifesta est *trinitas appropriatorum*, quibus non est manifesta *trinitas personarum*; et alii manifesta est *unitas essentiae*, cui non est manifesta *trinitas appropriatorum*; et alii manifesta est ipsa *Dei trinitas*, cui non est manifesta ipsa *essentiae unitas*. Hoc autem est, quod primo manifestum est de Deo, scilicet ipsius entitas, et quantum ad hoc non *latet*, sed *patet*; et ideo non est dubitabile, sed indubitabile.

Notandum. 10. Ad illud quod obiicitur, quod anima dubitans de iis infra se et iuxta etc.; dicendum, quod non valet: quia, licet Deum esse sit *supra* animam secundum *naturam*, est tamen *intra* animam secundum *notitiam* et *extra* secundum *repraesentationem* et *persuasionem*, quam sibi facit omnis creatura, quia haec veritas est in omni veritate clausa et intellecta.

11. Ad illud quod obiicitur, quod idem est Deo esse et iustum esse; dicendum, quod non sequitur: quia, licet sit idem *in se* et *secundum se*, non tamen est idem *secundum rationem apprehendentem* et *secundum effectum repraesentantem*; et ideo possibile est, unum patere, altero non patente.

Notandum. 12. Ad illud quod obiicitur, quod frustra quis nititur probare illud, de quo nemo dubitat; dicendum, quod, sicut iam patet, hoc verum non indiget probatione propter defectum evidētia ex parte sua, sed propter defectum considerationis ex parte nostra. Unde huiusmodi ratiocinationes potius sunt quaedam exercitationes³ intellectus, quam rationes dantes evidētia et manifestantes ipsum verum probatum.

13. Ad illud quod obiicitur, quod nullus cognoscit principia, nisi cognoscat terminos; dicendum, quod verum est; sed quorundam terminorum

notitia est *occulta*, quorundam vero *manifesta*. Et rursus, de significato termini potest haberi notitia plena, plenior et plenissima. Secundum hoc intelligendum, quod potest sciri, quid est Deus, *perfecte et plene et per modum comprehensivum*, et sic non cognoscitur nisi a solo Deo; vel *clare et perspicue*, et sic cognoscitur a Beatis; vel *ex parte et in aenigmatē*⁴, et sic cognoscitur, quod Deus est primum et summum principium omnium mundanorum; et istud, quantum est de se, potest esse omnibus manifestum: quia, cum quilibet sciāt, se non semper fuisse, sciāt, se habuisse principium, pari ratione et de aliis; et quia haec notitia omnibus se offert, et hac cognita, sciatur, Deum esse: ideo est indubitabile omnibus, quantum est de se.

14. Ad illud quod obiicitur, quod credere indubitabile non est meritum; dici potest, quod credere, Deum esse, quantum est de se, non est meritum nisi per hoc, quod subternitur ei quod est, Deum esse trinum, vel aliis articulis fidei, cum supra istum fundantur; et ratione illorum potest fieri meritum, quia, si per se nude credatur, non est efficax ad merendum. Apostolus autem loquitur de hoc quod est, Deum esse, prout est substramentum aliorum credibilium; et hoc substramentum est homini a natura insitum, ne, si intellectus humanus de natura propria nihil de Deo cognosceret, excusare se posset per ignorantiam. Et hoc est quod dicit Magister Hugo⁵: « Propterea Deus a principio naturae nec totus conscientiae humanae voluit esse manifestus, nec totus absconditus, ne, si totus manifestus esset, meritum fides non haberet, nec infidelitas locum; infidelitas enim de manifesto convinceretur, et fides de occulto non exerceretur. Si vero absconditus totus esset, fides a scientia non iuvaretur, et infidelitas de ignorantia excusaretur. Quocirca oportuit, ut proderet se occultum Deus, ne, si totus celaretur, prorsus nesciretur, et rursus ad aliquid proditum se et agnitionem occultaret, ne totus manifestaretur; ut aliquid esset, quod ingenium hominis enutrirēt cognitum, et rursus aliquid, quod absconditum provocaret ».

Tres gradus in solida.
De ratione meritorii in fide Dei.

ARTICULUS II.

Utrum Deum esse trinum sit verum credibile.

Supposito, quod Deum esse sit verum indubitabile, quaeritur consequenter, utrum Deum esse trinum sit verum *credibile*. *Credibile* autem voco quod est *congruum* et *debitum* credi. Et quod sit *debitum* credi, ostenditur.

De debito credendi.

1. Matthaei ultimo⁶: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*. His verbis addit Marci ultimo: *Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit, qui vero non crediderit condemnabitur*. Sed illud verum, sine

¹ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 4. q. 4.

² Vers. 19. — De seqq. cfr. I. Sent. d. 3. p. I. q. 4, ubi doretur, philosophos cognoscere posse trinitatem appropriatorum, scil. unitatis, veritatis, bonitatis.

³ F determinationes.

⁴ Respicit I. Cor. 13, 9, seqq.

⁵ Libr. I. de Sacram. p. III. c. 2, ubi textus originalis *fides quidem ad scientiam non adiuvaretur pro fides a scientia non iuvaretur et cor pro ingenium*.

⁶ Vers. 19: Euntes ergo docete etc. — Seq. locus est Marc. 16, 16.

cuius credulitate non potest esse salus, est verum maxime credibile; sed Deum esse trinum est huiusmodi: ergo etc.

2. Item, Athanasius in Symbolo: « Fides autem catholica haec est, ut unum Deum in trinitate et trinitatem in unitate veneremur »; et paulo ante praemittitur: « Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit »: ergo si sine hac fide non potest esse salus, sequitur idem quod prius.

3. Item, Augustinus, primo de Trinitate, capitulo tertio¹: « Cum quaeritur unitas Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti, nusquam periculosius erratur, nec laboriosius aliquid quaeritur, nec fructuosius aliquid invenitur »; sed omne tale est maxime credibile, in quo est periculum in errando et salus in recte sentiendo: cum ergo Deum esse trinum sit huiusmodi verum, reddit idem quod prius.

4. Item, Augustinus, Hypognosticon libro primo, capitulo tertio² dicit, quod « nullus potest salvari sine fide Mediatoris »: ergo necessarium est ad salutem credere Mediatorem; sed Mediator cognosci non potest, nisi cognoscatur distinctio personarum; ergo credere personarum distinctionem est necessarium ad salutem. Sed haec personarum distinctio est in Trinitate: ergo Deum esse trinum est verum, quod necessarium est credere ad salutem.

5. Item, nullus potest salvari, in quo non habitat Trinitas; tota enim Trinitas inhabitat simul in homine per gratiam; sed Trinitas non inhabitat nisi in eo qui credit: ergo nullus salvari potest, nisi in eo quod credit beatissimam Trinitatem. *Maiores* manifesta est; *minores* probatur sic per illud quod dicitur Ioannis decimo quarto³, quod *Spiritus veritatis mundus non potest accipere, quia non videt eum neque scit eum; vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit et in vobis erit*.

6. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non sit membrum Christi; sed membrum esse non potest, nisi sit connexum; connexum autem esse non potest nisi per fidem, spem et caritatem: ergo nullus potest salvari sine fide Christi. Sed fides Christi includit fidem aeternae generationis, et secundum illam attenditur distinctio Trinitatis: ergo sine fide Trinitatis impossibile est, aliquem salvari.

7. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non credit, Deum esse principium creativum; nisi enim hoc de Deo credatur, nullo modo Deus ab ho-

mine recte colitur et veneratur⁴; sed nobilior est esse principium generativum quam creativum, quia nobilior est proles genita quam creatura facta: ergo nullus potest salvari, qui non credit, Deum esse principium generativum, pari ratione et spirativum, ac per hoc, nisi credat, Deum esse trinum.

8. Item, impossibile est, aliquem salvari, qui non amat et honorat eum qui est summe amandus et honorandus; sed Filius et Spiritus sanctus est summe amandus et honorandus, sicut Pater, secundum illud quod dicitur Ioannis quinto⁵: *Qui non honorificat Filium non honorificat Patrem, qui misit illum*: ergo nullus salvari potest, qui non amat et honorat Filium et Spiritum sanctum, sicut Patrem. Sed nullus amat et honorat, nisi aliquo modo cognoscat et credat: ergo etc. — Ex his manifeste ostenditur, quod ad salutem est *necessarium et debitum* credere, Deum esse trinum.

Item, quod sit *congruum*, ostenditur.

9. Affectus rectus plus adhaeret summae bonitati quam sibi: ergo et intellectus rectus plus assentit summae veritati quam sibi. Si ergo intellectus noster credendo rectificatur, necesse est, quod sibi proponatur aliquod verum, quod excedat eius iudicium⁶; sed primum inter vera et credibilia propositum est, Deum esse trinum et unum: ergo quamvis lateat intellectum humanum, recte et congrue est propositum ad credendum.

10. Item, sicut caritas captivat affectum in obsequium Christi, sic fides captivat intellectum⁷; sed non captivaret, nisi faceret assentire alicui vero, quod excedit eius iudicium: ergo congruum est, quod primum inter credibilia propositum excedat intellectum humanum.

11. Item, « quod videtur omnibus, vel pluribus, vel sapientibus hoc ipso, quod videtur, efficitur probabile⁸ »: ergo quod creditur a pluribus, vel sapientibus hoc ipso, quod creditur, efficitur credibile; sed Deum esse trinum est creditum a pluribus et sapientibus: ergo congruum est credere, ipsum esse trinum.

12. Item, irrationabilis est ponere, quod innumera multitudo credat incredibile, quam ponere, creditum a multitudine esse credibile; sed certissimum est, quod Deum esse trinum est creditum a multitudine: ergo rationabile est sic credere.

13. Item, sicut intelligere debetur rationi, sic credere debetur auctoritati⁹; sed nihil est magis au-

¹ Num. 5.

² Num. 4. Ubi docet auctor huius libri (inter opera Augusti), quod ut moriantur homines, poena peccati sit, ut convertantur ad vitam, Domini miserantis et sanguine Christi sanctificantis. Clarius habetur ibid. III. c. 14. et 45. n. 31-33. Cfr. III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. et ibid. pag. 236, nota 10.

³ Vers. 17.

⁴ Cfr. Hugo a S. Vict., de Sacram. legis naturalis et scriptae (circa finem); I. de Sacram. p. X. c. 5.

⁵ Vers. 23.

⁶ Cfr. III. Sent. d. 23. a. 1. q. 1.

⁷ Epist. II. Cor. 10, 5: In captivitate redigentes omnem intellectum in obsequium Christi. — Post *fides* ABE addunt *Christi*.

⁸ Secundum Aristot., I. Topic. c. 1. Cfr. tom. III. pag. 520, nota 5.

⁹ August., de Utilitate credendi, c. 41. n. 25: Quod intelligimus igitur debemus rationi; quod credimus, auctoritati; quod opinamur, errori.

De congruitate credendi.

thenticum, quam sit sacra Scriptura, quae non tantum assertionem veritatis et suae antiquitatis, sed etiam miraculis et prophetiis stabilitatem habet: si ergo hoc verum testantur communiter divinae Scripturae, congruum est et rationabile illud verum credere, scilicet Deum esse unum in trinitate.

14. Item, cum sit triplex genus credibilis secundum Augustinum¹: « Quaedam enim creduntur simul et intelliguntur, quaedam prius creduntur et postea intelliguntur, quaedam creduntur et nunquam intelliguntur, sicut est historia humana gesta pereun-rens »; magis est credibile quod sic creditur, quod potest intelligi per rationem, quam illud quod non potest; sed Deum esse trinum est huiusmodi: ergo cum aliqua facta historica narrata a Scriptura authentica sunt credibilia — non enim est incredibile, quod « Abraham genuit Isaac », immo est valde credibile; sic etiam de aliis consimilibus — ergo credibile est, Deum esse trinum et unum.

SED CONTRA: 1. Omne illud, cuius contrarium dicitur omnis ratio, est incredibile rationi; sed contrarium huius quod est, unum esse realiter trinum, congruum dicitur omnis ratio: ergo est incredibile rationi.

2. Item: Omne illud, cuius contrarium natura creata praetendit, est rationi incredibile; sed contrarium huius quod est, unum in forma non multiplicata multiplicari in suppositis, praetendit omnis natura creata; in qualibet enim natura creata, supposito multiplicato, multiplicatur forma: ergo si intellectus noster manducatur per creaturas ad cognoscendum Deum si est, sicut dicitur primae ad Corinthios decimo tertio²: *Videmus nunc per speculum in aenigmate*; cum omnis natura creata contrarium habeat dictamen ad hoc verum, quod est, Deum esse trinum: necesse est, illud esse verum incredibile.

3. Item, omne quod creditur, aut creditur per rationem, aut praeter rationem: si ergo Deum esse trinum est verum credibile; aut ergo ex ratione, aut praeter rationem; sed si ex ratione, iam non est meritum, quia « fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum³ ». Si praeter rationem; sed quod creditur ab habente usum rationis praeter rationem irrationabiliter creditur et non est verum credibile: ergo creditur irrationabiliter, ergo Deum esse trinum est verum incredibile.

4. Item, omne, quod creditur, aut creditur propter se, aut propter aliud: si ergo Deum esse tri-

num est verum credibile, aut isto modo, aut illo. Si propter aliud: ergo non est ipsius rectae fidei obiectum; si propter se: sed nihil est propter se amabile, nisi quod per se sufficit affectui: ergo nihil est propter se credibile, nisi quod per se patet intellectui. Sed Deum esse trinum non patet intellectui per se: ergo non est verum credibile.

5. Item, virtus consonat naturae, quia, ut dicit Tullius⁴, et approbat Augustinus, « virtus est habitus in modum naturae rationi consentaneus »: ergo quod est incredibile virtuti naturali est incredibile virtuti fidei; sed Deum esse trinum non est credibile ab ipsa natura: ergo nec est credibile a virtute superaddita naturae.

6. Item, gratia est perfectio naturae⁵, et perfectio non repugnat perfectibili, sed concordat: si ergo Deum esse trinum non est credibile per naturam, ergo nec per gratiam superadditam.

7. Item, « Conditor naturae nihil facit contra naturam cooperantem⁶ »: ergo doctor et inspirator naturae nihil facit contra naturae rationis dictamen: si ergo Deum esse trinum non est credibile per naturale rationis dictamen, ergo non est credibile per superadditam inspirationem.

8. Item, principium cognitionis scientialis debet esse facillimum ad sciendum, sicut patet in principis demonstrationum, quae per se ipsa sunt nota intellectui⁷: ergo principium cognitionis fidelis debet esse facillimum ad credendum; sed Deum esse trinum non est facillimum ad credendum, immo valde difficile, sicut patet in iis qui nondum habent fidem: ergo non est inter credibilia primum; nec medium est nec postremum, sicut apparet: ergo nullo modo est credibile. — His rationibus videtur posse ostendi, quod Deum esse trinum non sit credibile tanquam congruum credi.

Item, ostenditur, quod non sit credibile tanquam debitum credi.

9. Nullus tenetur ad id quod non potest, quia dicit Hieronymus⁸: « Anathema sit qui dicit, Deum praecepisse impossibile »; sed credere, Deum esse trinum, non est in nostra potestate, quia donum Dei est habere fidem: ergo si nullus obligatur ad id quod non est in potestate sua, nullus obligatur ad illud credendum.

10. Item, si ad hoc credendum obligamur, aut secundum legem naturae, aut Scripturae, aut gra-

¹ Libr. 83 Qq. q. 48, ubi tamen textus originalis alio ordine haec tria enumerat et plura interserit. Cfr. III. Sent. d. 24. dub. 3. — Circa finem arg. allegatur Math. 1, 2. Cfr. Gen. 21, 3.

² Vers. 12. — In maiori vocabulo natura creata DGH praemittunt omnis, et pro praetendit B dicitur.

³ Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 26. n. 1.

⁴ Libr. II. Rhet. c. 54: Virtus est animi habitus, naturae modo, rationi consentaneus (cfr. Iom. II. pag. 671, nota 10). — Eandem definitionem ponit August., 83 Qq. q. 31. n. 1. —

Finem arg. DH sic exhibent: non est (verum addit D) credibile per naturam, ergo nec per gratiam superadditam.

⁵ Ambros., Expos. in Ps. 118. serm. 14. n. 42: Dedit [Christus] gratiam, reformavit naturam.

⁶ August., XXVI. contra Faustum, c. 3.

⁷ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2. et IV. Metaph. text. 8. (III. c. 3.).

⁸ Expos. Symboli ad Damasum (inter opera Hieron.); cfr. Iom. I. pag. 846, nota 2, ubi allegavimus etiam Hieron. Comment. in Math. 5, 44. — Inferius respicitur regula iuris 6. in VI: Nemo potest ad impossibile obligari.

Quod non sit debitum.

tiae. Non secundum legem naturae, quia illa est in corde hominum impressa et omnibus est notissima¹; hoc autem est verum occultum et latens humanam industriam. Non secundum legem Scripturae, quia ante fuit ista veritas credibilis, quam Scriptura inciperet; rursum, si solum esset credibile propter Scripturam, non respiceret omne tempus nec omnes personas. Non etiam secundum legem gratiae, quia ante fuit fides ista, quam lex gratiae inciperet; et praeterea, lex gratiae est lex non onerosa: si ergo hoc credere est difficile, non obligamur ad illud secundum legem gratiae; nec secundum legem naturae nec Scripturae, ut ostensum est: ergo nullo modo astringimur ad credendum illud.

11. Item, si astringimur ad illud credendum², aut quia verum, aut quia verum cadens sub praecepto. Non quia verum, quia tunc pari ratione astringeremur ad omne verum credendum; si quia cadens sub praecepto, aut ergo morali, aut sacramentali; non quia sub sacramentali, illud constat; nec quia sub morali, quoniam omnia moralia reducuntur ad decem praecepta decalogi, in quorum nullo praecipitur credere Deum trinum: ergo nullo modo ad illud astringimur.

12. Item, si astringimur, aut quia verum visum, aut quia verum auditum, aut quia verum inspiratum. Non quia visum, quia nullus viator hoc vidit; non quia auditum, quia tunc nullus astringeretur ad illud credendum, nisi qui audisset; si quia inspiratum; sed omnis, cui inspiratur, credit: ergo nullus astringitur, nisi qui credit. Sed hoc falsum est: ergo et primum.

13. Item, quaero, quid moveat Christianum ad credendum illud verum. Si tu dicas, quod movet te divina Scriptura: ergo si divina Scriptura hoc non doceret³, hoc tu non crederes; sed contra: esto quod tota Scriptura esset combusta, adhuc a fide Trinitatis non recederet Ecclesia nec anima christiana: ergo ex parte Scripturae non residet principalis ratio movens nos ad istam credulitatem. — Item, si tu dicas, quod miracula; contra: «Fides non habet meritum, cui humana ratio praebet experimentum⁴»; et talis fides, quae est ex miraculis, potius est extorta quam voluntaria: ergo huiusmodi credulitas non esset meritoria. — Si dicas, quod gratia; contra: nemo scit, utrum habeat gratiam, ergo nemo scit, utrum illud verum credere debeat; sed

de credibili, ad quod credendum astringimur, certum, quod debemus illud credere: ergo ad hoc credendum non movemur ratione gratiae. — Si dicas, quod ad hoc credendum moveat ipsa veritas aeterna; sed contra: veritas ad nihil credendum movet, nisi quia vista veritas visa: ergo cum haec veritas non sit visa ab anima, videtur, quod aliunde moveatur ad credendum quam ab ipsa veritate aeterna.

Est ergo quaestio: si illud est verum credibile, per quid movemur ad istud credendum, et per quid astringimur, ut illud credamus?

CONCLUSIO.

Deum esse trinum est verum credibile, quia hoc credere est congruum, debitum et dignum.

RESPONDEO: Dicendum, quod Deum esse trinum est verum credibile tanquam congruum et debitum et dignum credi. Conclusio.

Ad cuius intelligentiam notandum, quod cum illud verum credibile sit fundamentum totius fidei christianae, ad hoc⁵, ut illud fundamentum maneat inconcussum, triplex habet testimonium, per quod ad istud credendum manuducimur, astringimur et levamur. Hoc autem triplex testimonium attenditur secundum triplicem librum, qui est liber creaturae, liber Scripturae et liber vitae. Primus liber dat testimonium efficax, secundus dat testimonium efficacius, tertius vero efficacissimum. — Primus namque liber, qui est liber creaturae, quem ideo dico primum, quia primo sensibus nostris ostenditur, dat testimonium duplex, ut in ore duorum testium stet omne verbum⁶. Omnis enim creatura vel est ad Dei vestigium tantum, sicut est natura corporalis, vel est ad Dei imaginem, sicut est creatura intellectualis. Utraque istarum testificatur Trinitatem, sed illa, quae tenet rationem vestigii, quasi de longinquo. Habet enim omnis creatura modum, speciem et ordinem, sive unitatem, veritatem et bonitatem, sive mensuram, numerum et pondus; quae per appropriationem correspondent trinitati personarum et per quae testificatur, Deum esse trinum. Et hoc est quod dicit Augustinus in libro Octoginta trium Quaestio-

num⁷: «Omne quod est, aliud est, quo constat, aliud, quo discernitur, aliud, quo congruit. Universa

¹ Cfr. Rom. 2, 14. seq. — Inferius respicitur illud Math. 11, 30: Iugum enim meum suave est et onus meum leve. — Vocibus humanam industriam DGH interseunt intelligentiam vel.

² F addit hoc est.

³ ABF diceret, et post tota BE addunt divina.

⁴ Gregor. supra pag. 53, nota 3. allatus. — Inferius respicitur Eccl. 9, 1: Nescit homo, utrum amore, an odio dignus sit. — Solubne pro moveatur AG moveamur, EF movemur.

⁵ ABEG incongrue addunt autem.

⁶ Deut. 19, 15: In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. Cfr. Math. 18, 16; II. Cor. 13, 1.

⁷ Quaest. 18: Omne quod est... Universa igitur creatura, si et est quoquo modo, et ab eo quod omnino nihil est plurimum distat, et suis partibus sibi met congruit, causam quoque eius trinum esse oportet, quia sit... Creaturae autem causam, id est auctorem, Deum dicimus etc. — Superius respicitur Sap. 11, 21: Omnia in mensura et numero et pondere disposuisti. — Cfr. I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3.

Quaestio incidens de motivo et dignitate fidei.

Conclusio.

Triplex testimonium et liber.

Primi libri est testimonium duplex.

Primum.

igitur creatura causam eius trinom ostendit, qua sit, et qua hoc sit, et qua sibi amica sit; creaturae autem causam, hoc est auctorem, Deum dicimus. Oportet ergo Trinitatem esse, qua nihil praestantius, intelligentius et beatus perfecta ratio invenire potest. Ex hoc ostendit Augustinus, quod creatura tenet rationem vestigii, quae testatur, Deum esse trinum.

Secundum. Illa vero creatura, quae tenet rationem imaginis, utpote intellectualis, Deum esse trinum testatur quasi de propinquo, quia imago est expressa similitudo. Habet enim creatura intellectualis memoriam, intelligentiam et voluntatem, seu mentem, notitiam et amorem: mentem ad modum parentis, notitiam ad modum prolis, amorem ad modum nexns ab utroque procedentis et utrumque connectentis; non enim potest mens non amare verbum, quod generat. In iis autem non tantum attenditur origo et emanatio, per quam est in eis distinctio, verum etiam aequalitas¹ et consubstantialitas et inseparabilitas, ex quibus expresso testimonio clamatur, Deum esse trinum. Cum enim sit spiritus et intellectus, non potest carere verbo genito et amore processivo, in quibus sit distinctio ratione originis et emanationis unius ab altero, sive etiam cum hoc aequalitas et consubstantialitas et inseparabilitas. Et hoc est, quod intendit Augustinus astruere in nono libro de Trinitate usque in finem, qualiter videlicet per imaginem creatam testimonium redditur Trinitati aeternae². — Hoc autem geminum testimonium libri naturae efficax erat in statu naturae conditae, quando nec liber iste obscurus erat, nec oculus hominis caligaverat. Cum vero per peccatum hominis oculus caligavit, speculum illud factum est aenigmaticum et obscurum, et auris intelligentiae interioris obscuruit ad illud testimonium audiendum. Et ideo divina providentia dispensative providit testimonium alterius libri, scilicet libri Scripturae, qui quidem editus est secundum divinam revelationem, quae nunquam defuit nec deerit a principio mundi usque in finem.

Corollarium. Liber secundus. Eiusdem testimonium duplex. Primum. Hic autem liber testatur dupliciter, Trinitatem esse, secundum duplicem sui partem: in veteri quidem testamento testatur implicite, sed in novo testamento testatur explicite. — Testimonium namque datur in veteri testamento de Trinitate tam in figuris quam in verbis. Inter figuras autem illa fuit authentica maxime, quae fuit ostensa patri fidei nostrae Abraham; de quo dicitur Genesis decimo octavo³, quod tribus viris sibi apparentibus, tres quidem vidit, sed unum adoravit, unde tribus lo-

quebatur, sicut uni, in hoc intelligens in se et insinans aliis mysterium Trinitatis. — In verbis autem illud videtur maxime efficax ad testificandum, quod dixit David eximius Prophetarum in Psalmo⁴: Verbo Domini caeli firmati sunt, et Spiritus oris eius omnis virtus eorum, ubi simul insinuat Trinitas personarum, ita quod duae personae explicite in nomine Spiritus et Verbi, et una implicite nomine Domini. In pluribus autem locis, immo fere in omnibus veteris testamenti, licet implicite, figuris tamen et verbis testimonium redditur Trinitati aeternae.

Secundum. Per hunc etiam modum in novo testamento testimonium datur, sed explicite, tam in Sacramentis quam in documentis expressis. Nam primum Sacramentorum, quod est baptismus, secundum quod scribitur ultimo Matthaei⁵, fieri habet in invocatione expressa divinae Trinitatis. Ibi enim dicitur: Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti; propter quod in illo Sacramento fundamentalis character imprimitur Trinitatis. Hoc ipsum testantur et verba, inter quae, cum multa sint, illud unicum est expressum, quod scripsit amicus sponsi primae Ioannis quinto⁶: Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt. Hoc autem testimonium est adeo efficax et expressum, quod non solum praedictum verum facit credibile, id est congruum credi, verum etiam debitum, dum astringit nos et arctat ad illud credendum.

Secundum. Sed quia non omnes obediunt Evangelio⁷, et verum illud supra rationem est; ideo providit divina sapientia aeternum testimonium, quod quidem est liber vitae. Hic autem liber vitae per se et in se explicite et expresse testimonium dat irrefragabile Trinitati aeternae his qui revelata facie⁸ in patria Deum vident, in via autem testimonium secundum influentiam lucis, cuius capax est anima in statu viae; ut enim dicitur Ioannis primo: Vita erat lux hominum, quia liber iste vitae est lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Illuminat autem dupliciter, scilicet per lumen inditum et per lumen infusum, ex quorum lumen concursu habitus fidei tanquam argumentum elicitur ad credendum, Deum esse trinum, et consequenter omne verum, quod pertinet ad christianae religionis cultum.

Et hoc patet sic. Per lumen enim naturaliter homini a Deo inditum et signatum tanquam lumen divini vultus⁹ unicuique dicat ratio propria, quod de primo principio sentiendum est altissime et piis-

¹ Codd. male causalitas, sed infra aequalitas.

² Cfr. I. Sent. d. 3. p. II. a. 1. et 2. — Superius pro sit distinctio F fit distinctio.

³ Vers. 2. seq.: Apparuerunt ei tres viri stantes prope eum, quos cum vidisset cucurrit... et adoravit in terram et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis etc.

⁴ Psalm. 32, 6. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4.

⁵ Vers. 49. Cfr. IV. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 2.

⁶ Vers. 7.

⁷ Rom. 10, 16.

⁸ Epist. II. Cor. 3, 18. — Seq. textus est Ioan. 1, 4. et 9.

⁹ Psalm. 4, 7: Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.

sine: altissime, quia a nullo; *piissime*, quia cetera ab ipso. Et in hoc concordant Christiani, Iudaei et Saraceni et etiam haeretici. Quod autem Deus possit et velit sibi producere aequalem et consubstantialem, ut aeternalem habeat *dilectum et condictum*¹; et quod hoc quidem de ipso Deo sentire sit sentire *altissime* et *piissime* — quia, si sentitur, quod hoc non possit, non sentitur de Deo *altissime*; si sentitur, quod possit et non velit, non sentitur de Deo *piissime* — quod, inquam, ita sit et ita sentiatur, hoc non dicitur *lumen inditum* per se, sed *lumen infusum*, ex quo cum *lumine indito* colligitur, quod de Deo sentiendum est, quod generet et spiret sibi coaequalem et consubstantialem, ut sentiatur de Deo *altissime* et *piissime*; et hoc de Deo sentire est Deum maxime honorificare, venerari et colere. Et ex hoc apparet, quomodo fides Trinitatis et fundamentum et radix est divini cultus et totius christianae religionis.

Ex hac autem radice, qua credimus, de Deo esse sentiendum *altissime* et *piissime*, ac per hoc ipsum esse trinum et unum, consequenter elicitur, quod credendum est, Deum esse creatorem omnium, *punitorem* malorum, *retributorem* honorum et *releatorem* miserorum. Quia enim *altissimus*, ideo decet eius dignitatem facere *magna* et *iusta*. Quia vero *piissimus*, decet eius dignitatem *respicere humilia*² et *relevare prolapsa*. Et hinc est, quod credimus eum *incarnatum* et *passum* pro summa pietate, *iudicaturum* tandem orbem terrarum pro summa altitudine et aequitate.

Ex dictis igitur colligitur, quae sit *radix* fidei christianae, quae sint eius *testimonia*, et quae etiam sint ab ipsa *credibilia*, et quod *principium et primum* omnium credibilium, quae faciunt ad divinum cultum, est credere, Deum esse trinum et unum.

Et quia summus et maximus cultor omnium fuit Iesus Christus, ideo ipse primo iussit, hoc verum lucide et aperte praedicari per totum mundum, per hoc astringens universos ad illud credendum. Unde cum ante eius adventum non tenerentur ad credendum Trinitatem nisi *implicite*, iam nunc post novi testamenti vulgationem tenentur omnes ad illam explicite credendum, ut iam non tantum sit illud credibile, quia *dignum* credi, vel *congruum* ex testimonio creaturae, verum etiam *debitum* per divulgationem veritatis evangelicae, cuius vulgatio principium habuit a Salvatore, sicut dicitur ad Hebraeos secundo³, ubi loquens Apostolus de fide christiana ait sic: *Cum initium accepisset enarrari per Do-*

minum ab eis qui audierunt, in nos confirmata est signis et portentis et variis virtutibus et Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem.

Si ergo quaeritur: quid movet ad illud credendum, utrum videlicet *Scriptura*, vel *miracula*, vel *gratia*, sive ipsa *veritas aeterna*? dicendum, quod *principaliter movens* ad hoc est *ipsa illuminatio*, quae inchoatur in *lumine indito* et consummatur in *lumine infuso*, quae quidem facit, nos non solum *alte*, verum etiam *pie* sentire de Deo; et hoc, quia illuminatio procedit ab ipso lumine aeterno, in cuius *obsequium nostrum captivat intellectum*⁴, et captivando, dum ipsum subicit Deo, colit et veneratur et reddit habilem ad credendum quaecumque ad divinum honorem et cultum spectant, etsi sint supra rationem nostram. Hoc patet per experientiam, si quis recurat ad suae mentis arcana. — *Moventia* autem sicut *adminiculantia* et quodam modo inducentia plurima sunt: quia movent Scripturae testimonia authentica, movent Sanctorum exempla et martyria, movent Doctorum argumenta et ipsius universalis Ecclesiae sententia, movent et ipsa *miracula irrefragabilia*. Unde Richardus, in primo libro de Trinitate, capitulo secundo: « Nihil constantius tenemus, quam quod fide apprehendimus; sunt namque Patribus caelitus revelata et tam multis quam magnis, tam miris signis vel prodigiis divinitus confirmata, ut gravis videatur esse dementiae in his vel aliquantulum dubitare. Innumera itaque *miracula* et alia, quae non nisi divinitus fieri possunt, in huiusmodi fidem faciunt et dubitare non sinunt. Utimur itaque in eorum attestatione seu etiam confirmatione signis pro argumentis, prodigiis pro experimentis. Utinam attenderent Iudaei, attenderent pagani, cum quanta conscientiae securitate pro hac parte ad divinum iudicium poterimus accedere! Nonne cum omni fiducia Deo dicere possumus: Domine, si error est, a te decepti sumus; nam ista in nobis tantis signis et prodigiis confirmata sunt et talibus, quae non nisi per te fieri possunt. Certe a summae sanctitatis viris sunt nobis tradita et cum summa et authentica attestatione probata, te ipso *cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis*⁵ ». — Et per hoc patet responsio ad illa quatuor, quae ultimo quaerebantur: quid est illud quod fidelem movet ad credendum, Deum esse trinum et unum?

I. Ad illud ergo quod primo obicitur: omne illud, cuius contrarium dicitur omnis ratio etc.; dicen-

Quaestio incid. solvit.

Ratio movens principaliter.

Rationes minus principaliter moventes.

Ad arg. 43. circa quaestiones incid.

Solutio oppositorum.

Consequen-
tia 1.

Consequen-
tia 2.

Quatinus cre-
denda.

Epilogus.

Corollarium.

¹ Cfr. I. Sent. d. 2. q. 4, Brevilog. l. c. 4.

² Psalm. 137, 6: Quoniam excelsus Dominus et humilia respicit et alta a longe cognoscit. — Pro dignitatem ABG dignationem, qui etiam aliquanto inferius substituit promulgationem pro vulgationem.

³ Vers. 3. seq. Vulgata voci signis praemittit contestante Deo.

⁴ Respicitur II. Cor. 10, 5; cfr. supra pag. 52, nota 7.

Supra pro hoc, quia ABGH hoc, quod, D haec, quod. Inferius pro sicut ABE sive.

⁵ Marc. 16, 20. — In verbis Richardi textus originalis genus pro gravis (ita F et B a secunda manu, alii gratius), utinam animadvertent pagani pro attenderent pagani et confidentia Deo dicere poterimus pro fiducia Deo dicere possumus. Pro confirmatione DGH affirmatione, F confirmatione vel affirmatione.

Ratio tri- dum, quod est tripliciter loqui de ratione: aut de
plex. ratione *defectiva*, aut *stante*, aut *elevata*. Cum ergo
dictatur, quod omne illud, cuius contrarium dictat
Notandum. omnis ratio, est incredibile; si intelligatur particu-
lariter de ratione *defectiva*, falsum est, quia potest
esse aliquid repugnans rationi defectivae, quod tamen
consonat rationi *stanti*, vel *elevatae*. Si vero intelli-
gitur *universaliter* de ratione secundum triplicem
statum, tunc prima propositio est vera et concedenda;
sed *minor* est falsa et interinenda¹: quia, quamvis
ratio defectiva dictet contrarium eius quod est, Deum
esse trinum et unum, ratio tamen *stans* dictat ali-
quid, quod huic est consonum; *elevata* vero dictat
id ipsum, ut patet ex his quae dicta sunt.

2. Ad illud quod obicitur, quod omne illud,
cuius contrarium omnis natura creata praetendit, est
incredible; dicendum, quod natura creata potest ali-
Distinctio. quid praetendere dupliciter: vel in *se ipsa*, vel in
causa sua. Natura enim creata praetendit, *se* esse
temporalem et *mutabilem* et *compositam*; *causam*
vero suam *aeternam* et *immutabilem* et *simplicissi-*
mam. Per hunc etiam modum, licet in *creatura* non
possit stare unitas formae cum trinitate suppositorum,
cum supposita in *creatura* distinguantur per materiam
et formam ipsi materiae appropriatam²; in *Creatore*,
in quo nulla prorsus est materia et vera fecunditas,
manente una forma et substantia, est distinctio in
suppositis ratione originis. Quia igitur *creatura* non
praetendit universaliter *contrarium* huius quod est,
Deum esse trinum, immo recte *conformiter* praeten-
dit id ipsum; ideo est magis credibile quam incre-
dibile.

3. Ad illud quod obicitur, quod omne, quod cre-
ditur, aut creditur ex ratione, aut praeter rationem;
Distinctio. dicendum, quod credere aliquid *ex ratione* est du-
pliciter: vel ex ratione *mera*, vel ex ratione *adiuta*.
Quamvis ergo Deum esse trinum non sit credibile ex
ratione *mera*, est tamen credibile ex ratione *adiuta*
per gratiam et lucem desuper infusam. Et quod sic
est credibile non irrationaliter creditur, quia gra-
tia et lux desuper infusa potius rationem dirigit,
quam pervertat.

4. Ad illud quod obicitur, quod omne, quod cre-
ditur, creditur aut propter se, aut propter aliud; dicen-
dum, quod Deum esse trinum creditur propter se
ipsum, quia summum et primum verum spectans ad
cultum divinum. — Et quod obicitur, quod omne tale
credibile per se patet credenti; dicendum, quod illud
Notandum. verum est de credente, qui non habet obicem, sed
potius dispositionem habitantem ad assentiendum ipsi

veritati increatae; et sic se habet in proposito, quia
verus Christianus credit hoc verum sibi propositum
sine aliquo persuasionis superaddito.

5. 6. Ad illud quod obicitur, quod virtus con-
sonat naturae; dicendum, quod illud intelligitur de
virtute *politica*³; vel si illud intelligitur de virtute
gratuita, non habet veritatem, quod consonet na-
turae, in quantum *lapsa* est, sed in quantum *re-*
formatu et *elevata*, quod fit per gratiam divinam,
desuper infusam. — Et per hoc patet responsio ad
illud quod consequenter obicitur de gratia, quod
gratia est perfectio naturae. Est enim gratia perfectio
naturae non tantum *habilitans*, verum etiam *refor-*
mans et *elevans*. *Reformando* autem et *elevando*
non destruit ipsam naturam, nec aliquid, quod sit de
ipsa natura, sed defectum circa naturam.

7. Ad illud quod obicitur, quod Conditor natu-
rae nihil facit contra naturam; dicendum, quod *na-*
tura dicitur dupliciter: vel naturalis *cursor*, vel
naturalis *obediens creaturae*. Secundo modo nihil
facit, primo autem modo frequenter facit, ut in ope-
ribus, quae sunt supra naturam, vel contra, ut opera
miraculosa⁴. Per hunc etiam modum intelligendum
est de naturali intelligentia, quod dupliciter est de
ipsa loqui: vel in quantum nata est *ratiocinari se-*
cundum lucem propriam, vel in quantum nata est
se subiacere sub luce aeterna. Hoc ultimo modo nihil
dictat contra intelligentiam; primo autem modo dictat
aliquid, quod etsi videatur esse contrarium, post
lumen infusum fit consonum: quia quod prius vide-
batur rationi impossibile sive difficile ad credendum,
postea fit ad credendum facillimum, adeo ut verus
credens dicat ipsi aeterno Doctori: *Testimonia tua*
*credibilia facta sunt nimis*⁵.

8. Ad illud quod obicitur, quod principium co-
gnitionis scientialis est facillimum ad sciendum etc.
dicendum, quod cognitio secundum fidem est cogni-
tio *secundum pietatem*, sicut dicitur ad Titum
primo⁶. Et licet intellectui procedenti secundum ar-
ditatem speculationis videatur illud difficillimum cre-
dere, quod est, Deum esse trinum et unum; intel-
lectui tamen pietate pleno facillimum est illud sentire
de summo Patre, quod Unigenitum habeat, quem
sicut se ipsum diligit, quem etiam pro salute homi-
num tradat⁷.

9. Ad illud quod obicitur, quod nullus tenetur
ad illud quod non potest; dicendum, quod licet homo
ex se non sufficienter possit, potest tamen divino
adminiculo, quod sibi praesto est, si faciat quod in
se est; et quia potest facere illud, quo facto possit

¹ Sive neganda; cfr. tom. I. pag. 87, nota 4. — De solut.
vide III. Sent. d. 23. a. 4. q. 1. ad 4. — Mox pro *aliquid* B
aliquando.

² Cfr. II. Sent. d. 3. p. I. a. 2. q. 1-3.

³ Vide tom. II. pag. 904, nota 5, et tom. III. pag. 730,
nota 5, ubi ex Macrobio divisionem virtutum et definitionem
earum attulimus.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Cfr. II. Sent. d. 18. a. 1. q. 2. ad 5.

⁵ Psalm. 92, 5. — Vocibus *post lumen* F praemittit *tamen*,
et pro *ipsi aeterno* substituit *Christo aeterno*.

⁶ Vers. 1: Paulus... secundum fidem electorum Dei et agni-
tionem veritatis, quae secundum pietatem est.

⁷ Cfr. Ioan. 3, 16.

credere: ideo pro potente indicatur, et ad illud debet astringi, maxime quando nec interior nec exterior communio deest; quod quidem est tempore gratiae revelatae¹.

10. Ad illud quod obiicitur: aut astringimur secundum legem naturae, aut Scripturae, aut gratiae; dicendum, quod proprie secundum *legem gratiae*, in qua obligamur et astringimur ad illud credendum distincte. Nihilominus et in *lege naturae* et in *lege Scripturae* erat obligatio ad credendum, saltem *implicite*. Omni enim tempore qui pertinaciter negaret, Deum esse trinum, reputaretur alienus a veritate, et divino cultu; sed nunc potissime tempore *gratiae*, quando haec virtus revelata est et praedicata et approbata multipliciter et expresse. — Et si *obiicias*, quod hoc non deberet, quia lex gratiae facilis debet esse; dicendum, quod sicut amare inimicum non est facile unicuique, sed habenti caritatem; sic credere Deum trinum, quamvis infideli videatur difficile, facile tamen est habenti fidem².

12. Ad illud quod obiicitur, quod aut tenemur ad illud credendum, quia verum visum, aut quia auditum, aut quia inspiratum; dicendum, quod ad illud tenemur, quia est verum maxime spectans ad divinum cultum et publice praedicatum; et ideo non excusatur homo per defectum auditus, nec per defectum lucis interioris, quia potest facere, quo facto inspiratur sibi.

11. Ad illud quod obiicitur, quod si astringimur ad illud credendum, aut quia verum, aut quia verum cadens sub praecepto; dicendum, quod quia verum *cadens sub praecepto*. — Et si *quaeris*: sub quo praecepto? dico, quod sub primo, in quo quidem dicitur³: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies*. In hoc quidem praecepto obligamur *expresse* ad credendum, Deum esse unum, sed *implicite* ad credendum, Deum esse trinum. Et hoc patet sic: quia hoc praecepto astringimur ad colendum Deum culto latriae, quae ibi vocatur *servitus*. *Colere* autem in spiritualibus est secundum transumptionem a materialibus; in materialibus autem *colere agrum* est manifestare pullulationes originaliter ex ipsa terra procedentes. Per hunc etiam modum *colere Deum* est corde et ore et opere profiteri, ipsum esse principium, ita quod non perfecte colitur, nisi confiteamur, ipsum esse principium principians non tantum *effectivum* in creatione, sed etiam *refectivum* in redemptione et *perfectivum* in glorificatione; nec adhuc perfecte⁴, si credatur esse principium *ex tem-*

pore, nisi credatur principium principians *ex aeternitate*; nec adhuc, nisi credatur principium principians *aeternaliter principiantem*; quod credimus, dum credimus, Patrem aeternaliter generare Filium, spirantem cum ipso Spiritum sanctum, ut aeternaliter sit in Deo principium de principio, et principium non de principio.

Ad perfectam igitur Dei culturam necessario est sentire et credere, ipsum esse principium *aeternaliter principians principiantem*, ut sic fiat manifestatio *aeternarum pullulationum*; necessarium etiam est credere, ipsum esse principium *creativum et recreativum et retributivum*, ut sic fiat manifestatio *temporalium pullulationum*; et qui in aliquo horum deficit non est perfectus Dei cultor. Et quoniam tempore gratiae revelatur non qualitercumque, sed perfecte; ideo omnia ista oportet *explicite* credere, si in numero divinorum cultorum volumus computari; et ad hoc astringimur per ipsum⁵ praeceptum divinae legis; quod quidem ante Christi adventum astringebat *implicite*, nunc autem *explicite*, quia est tempus colendi Deum perfecte.

Ex his patet, quare sacrificia placuerunt Deo tempore legis scriptae, et spectabant ad cultum divinum, pro eo quod omnia erant *signa profectitia et praefigurantia* reparationem humanam, quae fuit per oblationem agni immaculati et effusionem sanguinis Iesu Christi⁶. — Patet etiam, quare in statu legis *gratiae* non offertur sacrificium *figurale*, sed ipse Iesus Christus in sua carne et sanguine, pro eo quod est tempus colendi Deum veraciter et perfecte; et ideo oportet, quod sacrificium verissimum et perfectissimum offeratur, quod quidem est unicum et solum, ipse scilicet Iesus Christus⁷. — Patet etiam, quare inste commenduntur infideles. Si enim valde inhonorat regem terrenum qui aufert ei unam regni particulam, et per hoc merito dignus efficitur, ut expellatur a regno; multo magis qui negat, Deum esse principium principians ex tempore universa, vel aeternaliter principians intra, inhonorat maiestatem aeternam et dignus est non tantum expelli a regno Dei, sed etiam praecipitari in infernale supplicium cum diabolo et angelis eius. — Patet etiam, quare *fide Deum colimus*. Nam hoc modo sentiendo de Deo, quo fides christiana sentit, sentimus de ipso, quod ipsum est principium *altissimum et piissimum*; et ideo *timebimus* est et *amandum*, ex quibus duobus revocatur homo a malo et inflammatur ad omne bonum; et haec est perfecta iustitia, quam qui habet dignus est hereditate aeterna.

Quae pullulationes.

Corollarium quatuor. De sacrificiis Legis.

De sacrificio N. T.

De damnatione infidelium.

De cultu Dei per fidem.

¹ Vide III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 6; d. 20. q. 4. ad 2.

² Cfr. III. Sent. d. 40. q. 3. — Nota inversionem ordinis argg.

³ Deut. 6, 4. et 13. (decem praecepta recitantur Exod. 20, 2. seqq. et Deut. 5, 6. seqq.) Pro *Deus tuus Deus unus est* Vulgata *Deus noster Dominus unus est*. — De latria vide III. Sent. d. 9. a. 2. q. 1.

⁴ G addit *confitetur* (confitemur?).

⁵ D F II *primum*. — Cfr. III. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. et 3.

⁶ Epist. I. Petr. 1, 19: Sed [redempti estis] pretioso sanguine quasi agni immaculati incontaminati.

⁷ Cfr. IV. Sent. d. 1. p. II. c. 1. q. 3. et d. 8. p. I. a. 1. q. 1. seqq. — Nox pro *quatre* A B Gam.

QUAESTIO II.

Utrum possit simul stare trinitas personarum cum naturae unitate.

Supposito, quod Deum esse trinum sit verum credibile, quaeritur consequenter, utrum simul possit stare trinitas personarum cum naturae unitate¹. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum esse sit summae unum.

Secundo quaeritur, utrum summa unitas naturae possit esse cum trinitate personarum.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit summae unum.

Circa primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum esse sit summae unum. Et quod ita sit, satis intonat *fides* et *Scriptura divina*, Exodi vigesimo²:

Probatur
Scriptura.

Deus tuus, Deus unus est; et Deuteronomii trigesimo secundo: Videte ergo, quod ego sim solus, et non sit alius Deus praeter me; et David in Psalmo: Non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum; et hoc satis praedicat Scriptura divina. — Et hoc ipsum intendandum est rationibus demonstrare. Omnium enim mens ratione utentium supponit, Deum esse, quo maius et melius nihil excogitari possit, ac per hoc excellentissimum naturae et potestate, sapientiae et bonitatis, influentiae et causalitatis. Si enim in aliquo horum pateretur defectum, iam non esset summus, ac per hoc non esset Deus. Supponantur ergo ista sex sicut vera et certissima.

Item ratio-
nibus.

Dei proprie-
tates 6.

Fundamenta.

1. Ex parte *sublimitatis naturae* arguitur sic. Sublimius est quod omnibus superferatur, quam quod non; ergo si omnibus superferri non potest competere nisi uni³, impossibile est, Deum esse nisi unum, immo etiam nec intelligere. Nam si plures intelliguntur, ponitur ex hoc, quod idem ipse superferatur alii, et e converso; ergo si uterque est Deus, neuter est Deus: aut ergo Deus non est, aut si est, unus est.

2. Ex parte *omnipotentiae* sic. Omnipotens vere est non solum qui omnia potest, sed etiam a quo est omne posse; sed omnia posse et omnem poten-

tiam causare non potest nisi uni soli competere — si enim pluribus competeret, neutri conveniret — si ergo omnipotentia convenit Deo, impossibile est, Deum esse nisi unum, immo etiam nec intelligere: quia, si uterque est omnipotens, uterque potest facere, ut nihil possit omne aliud posse; ergo si uterque est omnipotens, neuter est omnipotens⁴.

3. Ex parte *summae sapientiae* arguitur sic. Summae sapientis est omnia nosse⁵: si ergo plures essent dii, aut uterque alterum *ignoraret*, et ita neuter esset summa sapiens, immo vere insipiens; aut *nosset*, et hoc vel per *speciem*, vel per *essentiam* vel per *se ipsum*. Sed si per *speciem* vel per *essentiam*, aliquid reciperet ab alio et informaretur; si per *se ipsum*, esset illius principium, ac per hoc ant ipse, aut ille non esset Deus. Ergo summa sapientia non permittit, plures deos esse, immo etiam nec aestimare, quia, si plures cogitantur, aut habent *undem* sapientiam, aut *diversas*. Si *diversas*: ergo vel altera superfluit, vel utraque imperfecta est; si *eandem*: cum unaquaeque sit summa sapientia ergo non habebunt iam diversam naturam: ergo iam non sunt duo.

4. Ex parte *summae bonitatis* sic. Summum bonum est summe amandum et propter se: si ergo plura sunt summe bona, ergo aut unum *amat* alterum propter se, aut *non*. Si *non*: ergo neutrum est bonum; si *sic*: ergo unum beatificat alterum: ergo

¹ Septem quaestionibus, quae sequuntur atque copiosissime et sapientissime de miris ss. Trinitatis mysteriis tractant, probatur et exponitur quod paucis verbis auctor dicit in suo Breviloquio (p. I. c. 2.): Trinitas personarum non excludit ab essentia divina summam unitatem, simplicitatem, immensitatem, aeternitatem, immutabilitatem, necessitatem et etiam *primitatem*; quin potius includit summam fecunditatem, caritatem, liberalitatem, aequalitatem, germanitatem, conformitatem et inseparabilitatem; quae omnia sana fides intelligit esse in beata Trinitate.

² Vers. 2. seq.: Ego sum Dominus Deus tuus.. Non habebis deos alienos coram me. Verba sumta sunt ex Deut. 6, 4:

Dominus Deus noster, Dominus unus est. — Seq. locus est Deut. 32, 39; tertius vero Ps. 80, 40. — Cfr. de hac quaest. I. Sent. d. 2. q. 1.

³ Aristot., V. Topic. c. 3. (c. 5.): Quod per superabundantiam dicitur uni soli convenit. Cfr. ibid. VII. c. 1. — De ipso arg. cfr. Damasc., I. de Fide orthod. c. 3, et Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 6.

⁴ Cfr. Richard. a S. Vict., I. de Trin. c. 25. et II. c. 15. — Superius ex AB posuimus *omnem potentiam*, dum alii habent *omnipotentiam*.

⁵ Aristot., I. Metaph. c. 2: Opinamur, sapientem maxime omnia, ut possibile est, scire.

neutrum est summum: ergo impossibile est, quod sit summum bonum multiplicatum; immo etiam hoc est contra intellectum, quia utrumque aut est *maius* bonum, aut *non*; si *non*: ergo alterum superfluit; si *sic*: ergo neutrum est summum. Ergo si intelliguntur esse plura summa bona, intelliguntur non esse summe bona¹.

5. Ex parte *influentiae* arguitur sic. Deus influit in omnes res perfectissime: ergo dat *totum esse*, non partem²; sed si essent plures dii, aut unus *nihil* daret, et ita non esset Deus; aut uterque *partem*, aut *nihil* daret, et ita neuter esset Deus; aut uterque *idem* daret, et tunc uterque simul esset in eodem per essentiam et potentiam et praesentiam; et quia hoc sequitur ad summam influentiam: ergo vel unus esset in altero, vel uterque circumscriptas, et ita neuter esset Deus.

6. Ex parte *summae causalitatis* arguitur sic. Deus est causa prima, ultima et perfectissima, ac per hoc causa, in qua status est per omnem modum, et secundum rationem *efficiendi*, *exemplandi* et *finiendi*³: ergo si plures dii essent, uterque ad alterum reduceretur: ergo neuter esset primus, ultimus et perfectissimus, ac per hoc neuter esset Deus.

7. Ex parte *omnium praedictorum* sic arguitur: quia, si plures dii essent, aut *omnino convenirent* in omnibus conditionibus praedictis, aut *omnino differrent*, aut *partim convenirent* et *partim differrent*. Si *omnino convenirent*: ergo non essent plures dii; si *omnino differrent*: ergo si unus esset Deus, alter non esset Deus; si vero *partim sic* et *partim non*: ergo in quolibet esset aliquid et aliquid: ergo neuter simplex, ac per hoc neuter Deus. — Ex his arguitur, quod divinum esse non potest multiplicari nec *re nec aestimatione*.

Ad oppositum arguitur primo contra rationes

Ad oppositum.
Primo.

1. Quoniam non videntur *verum* concludere. Cum enim Deum esse unum sit articulus, in quo erraverunt pagani, idololatrae et infideles et haeretici, qui omnes habent usum rationis; non solum potest cogitari, sed etiam aestimari et credi, quod plures sint dii; aut si non potest contrarium aestimari, non est articulus fidei.

2. Item, non videntur *necessario* concludere: quoniam eisdem rationibus potest probari, quod non sint in divino esse plures personae, sicut patet pertractanti, sive ex parte *sublimitatis naturae*, sive *potentiae*, sive *sapientiae*, sive *bonitatis*, sive in-

fluentiae, sive *causalitatis*. Quodsi rationes procedant ex eisdem mediis ad concludendum falsum, non ergo necessario concludunt.

3. Item, si ex praedictis rationibus necessario convincitur et probatur, Deum esse unum; cum « fides non habeat meritum, cui humana ratio praebet experimentum⁴ »: ergo meritum fidei evacuari videtur: ergo aut erant fragiles, aut inutiles.

Ex se ipsis obicitur contra ipsas:

Secundo.

4. Et primo ex *sublimitate*. Maioris sublimitatis est superferri rebus similis naturae quam dissimilis, et rebus magnis quam parvis: si ergo creatura non est consimilis naturae cum Deo et comparatione Dei quasi nihil est, non intelligitur Deus *summus* et *excellentissimus*, si superferitur solum *esse* creato. Ad divinam igitur videtur spectare excellentiam, ponere plures naturas increatas, et iterum unam supra ceteras.

5. Ex parte *omnipotentiae* sic. « Perfectae potentatis est, ut dicit Hilarius⁵, id naturam posse facientis, quod potest significare sermo dicentis »; et rursum, ratio dicat, quod tanta virtus in tantum, et maior in maius, et maxima in maximum; sed Deus omnipotentissimus est: ergo cum nos possimus significare, plures deos esse, potest Deus facere, quod sint; et cum possit minus facere esse, potest maius et maximum: ergo potest facere aliud a se tantum, quantus est ipse: consonat ergo omnipotentiae, plures deos esse.

6. Ex parte *sapientiae* sic: quia competit summae sapientiae aliud a se nosse, et tanto perfectior est sapientia, quanto perfectius est cognoscibile: si ergo nihil est perfectum omnino nisi⁶ ens, quod est Deus, et divina sapientia novit aeternaliter aliud a se, et hoc cognitione perfectissima; videtur, quod aeternaliter fuerit aliud a Deo, quod tamen esset Deus: ergo divina sapientia non privat, sed ponit plures divinas essentias.

7. Ex parte *bonitatis* arguitur sic. « Bonum est maxime diffusivum », et « plura bona paucioribus sunt eligenda⁷ »; utraque harum est per se vera; sed summa diffusio divini esse non potest esse in creatura: est ergo in aliam naturam increatam, qua posita, melior est tota divina essentia, propter hoc quod erunt plura bona. Ergo si omne melius est Deo attribuendum ratione summae bonitatis, videtur, quod summa bonitas non excludat, sed exigit plures divinas naturas.

8. Ex parte *influentiae summae* sic. Perfectio influentiae exigit necessario, quod influentia non sit

¹ Cfr. Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 19.

² Vide Libr. de Causis, propos. 1. — De modis essendi per essentiam etc. cfr. I. Sent. d. 37. p. 1. a. 3. q. 2.

³ Probat Aristot. II. Metaph. text. 5. seqq. (I. Brevior, c. 2.), in omni genere causarum debere esse statum.

⁴ Gregor., II. Homil. in Evang. homil. 26. n. 4.

⁵ Libr. V. de Trin. n. 5. Textus originalis possit pro *potest*. — De seq. propos. cfr. Aristot., VII. Phys. text. 35. seqq.

(c. 5.) et VIII. text. 79. seqq. (c. 40.). — Circa finem arg. vocibus *facere aliud* ABEG intererunt *quod*, et pro *quantus* A *quantum*, G *quantum vel quantus*.

⁶ Ita EG; alii *sicut*.

⁷ Prima propos. est secundum Dionys., de Caest. Hierarch. c. 4. § 1. et de Div. Nom. c. 4. § 1. seq.; secunda sumta est ex Aristot., III. Topic. c. 2. — Pro *eligenda* legendum esse videtur *praeligenda*, vel *magis eligenda*.

sine divina essentia, praesentia et potentia: ergo pari ratione multiplicari non potest sine multiplicatione essentiae et potentiae et praesentiae: ergo cum sint multae influentiae divinae, multae sunt et essentiae.

9. Ex parte *causalitatis* sic. Causa prima est perfectissima, est prima et immediata, ergo et propria; sed multiplicato effectu, necesse est, multiplicari causam proximam et propriam¹: ergo necesse est, quod multiplicatio ponatur in causa prima, cum multitudo ponatur et sit in effectibus causatis ab ipsa.

10. Item, ex omnibus obicitur contra omnes: quia perfectissima sublimitas in natura et potentia, sapientia et bonitate, influentia et causalitate est ratio ponendi multitudinem in effectibus causatis: ergo si idem non est causa oppositorum², videtur, quod potius ducant ad ponendum multitudinem quam unitatem ex parte efficientis, et sic potius esse ad oppositum quam ad propositum.

CONCLUSIO.

Deum esse unum est verum non tantum credibile, sed etiam intelligibile.

RESPONDEO: Dicendum, quod hoc verum, Deum

Cocclusio. esse unum, est verum non tantum *credibile*, verum etiam *intelligibile*; quoniam est necessarium et certum non solum ex *testimonio Scripturae et illustratione gratiae*, quod reperitur in fide; sed etiam certum est *ex se et ex testimonio creaturae*³. — Ex

Ratio sumta ex ipsa notione Dei. *se* ergo: quoniam divinum *esse* propter singularem sublimitatem et sublimem singularitatem omnimodam habet unitatem. Cum enim Deus omnem perfectionem in se habeat, et hoc in summo termino et excellentissimo, non solum ex *sublimitate naturae et sapientiae, potestatis et bonitatis et influentiae et causalitatis* convincitur esse unus, immo ex *omnibus suis conditionibus* et proprietatibus nobilibus, quae sibi attribuuntur in summo. Unde omnes conditiones attestantur unitati essentiae summae.

Ex *testimonio etiam creaturae*: quoniam omnis creatura, sicut habet naturalem *bonitatem*, sic et convincitur habere *unitatem*. « Nihil enim potest esse, nisi sit unum », ut dicit Boethius⁴ et Augustinus,

et docet sensus et intellectus. Sicut ergo omnis creatura per suam *bonitatem* clamat, in Deo esse veram bonitatem et summam; sic per suam *unitatem* clamat, omnium causam esse in se unam. — Nec huic testimonio obviat rerum *diversitas*. Omnis enim rerum diversitas intra unam universitatem est comprehensa, quae in se quidem est finita et limitata et perfecta⁵. Hoc autem non esset, nisi illa pluralitas reduceretur ad aliquid, in quo esset status; ac per hoc necessarium est, omnia reduci ad unum finem ultimum et unum principium primum, alioquin esset abire in infinitum. Testificatur igitur ipsa rerum universitas, Deum esse unum; unde, sicut unius circumferentiae impossibile est esse nec rationabiliter excogitare nisi unum centrum, a quo fluunt lineae et ad quod reducuntur sicut ad terminum; sic in uno universo non est ponere nec intelligere nisi unum Deum et solum.

Difficultati obviatur.

Simile.

Est igitur hoc necessarium et notum, et adeo notum, quod nullus dubitat de hoc habens rationis usum, si sciat, « quid est quod per nomen dicitur⁶ ». Si enim per hoc nomen *Deus* significatur omnium rerum principium primum et summum; cum in hoc claudatur universitas omnis, qui hoc intelligit per consequens dicit, Deum esse unum. Unde sicut principia sunt per se nota, quia statim sciuntur per terminorum notitiam⁷; sic omni intelligenti terminorum significatum indubitanter certum est, Deum esse unum.

Origo erroris contrarii.

Multi tamen erraverunt circa deorum numerum; ignorantia enim significati peperit deceptionem circa suppositum, et hoc introduxit haeresim de pluralitate deorum. Quia enim homines sunt opinati, illud esse Deum, quod superexcedit humanum *posse*, aut humanum *scire*, et hoc viderunt posse daemones; ideo crediderunt, eos esse deos; et erraverunt et excaecati sunt et incurvati ad idolorum cultum; quod quidem est absurdissimum, nec mirum, quia « parvus error in principio magnus est in fine⁸ ». Ab hoc errore eripit philosophia, sed multo melius fides christiana; quae communiter in hoc concurrunt, quod divinum *esse* sit summe unum. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt, quia verum concludunt et per medium necessarium.

Notandum.

1. Ad illud quod obicitur de conclusionis falsitate, per hoc quod plures sunt opinati, plures esse

Solutio oppositorum.

¹ Quia sunt relativa, quae sunt simul natura. Cfr. supra pag. 43, nota 5. 6. — In fine arg. post *effectibus* cum DGH omisimus *et*, quod alii habent.

² Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 36. (c. 10.): Idem enim et similiter se habens semper idem natum est facere... contrariorum enim contrariae causae.

³ Codd. contra contextum *Scripturae* (cfr. paulo inferius).

⁴ Libr. III. de Consol. prosa 11. et lib. de Unitate et uno. — August., II. de Moribus Manich. c. 6. n. 8. (Cfr. 83 Qq. q. 18.).

⁵ Vide August., Enchirid. c. 10. n. 3, ubi docet, a Deo uno et trino creata esse « omnia, et nec summe nec aequaliter nec immutabiliter bona, sed tamen bona etiam singula, simul vero universa *valde bona* [Gen. 1, 31.]; quia ex omni-

bus consistit universitatis admirabilis pulcritudo ». Aristot., XII. Metaph. text. 52-56. (XI. c. 10.), ubi tractat de ordine universi et docet, quomodo omnia ordinantur in Deum tanquam in ultimam finalem causam, principium omnium et optimum simpliciter: « Ad unum namque coordinata sunt omnia (text. 52.)... Entia nolunt male gubernari; non est bonum pluralitas principatum: unus ergo princeps » (text. 56.). — Aliquantum inferius pro *universitas* BG *diversitas*.

⁶ Cfr. supra pag. 50, nota 7. — Inferius secuti sumus E, alii addunt *dicit* ante *intelligit* et ponunt *duplitter* pro *dicit*.

⁷ Secundum Aristot., I. Poster. c. 3: Principium scientiae esse quoddam dicimus, in quantum terminos cognoscimus.

⁸ Vide supra pag. 23, nota 2.

deos; iam patet responsio: quia aliter utuntur supposito et significato huius termini *Deus*, quam habet eius institutio; et ideo non est ibi contradictio. Unde sicut hoc nomen *Deus* secundum propriam institutionem non habet plurale, licet habeat, secundum quod accipitur nuncupative¹; sic et in proposito intelligendum est; et quia propter mentis excaecationem falsum frequenter accipiebatur pro vero, ideo fuit necessaria fidei illuminatio. — Posset tamen dici, quod Deum esse unum habet probari per rationem, in quantum eius unitas consideratur *absolute*; sed necessaria est fidei illuminatio, in quantum comparatur ad personarum pluralitatem.

2. Ad illud quod obiicitur, quod similiter possent concludere de personis; dicendum, quod non est simile: licet in omnibus personis una est natura et potentia et sapientia et bonitas et influentia et causalitas; non sic autem esset, si essent diversae naturae divinae; et ideo nihil repugnant iis plures personae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod evacuatur fidei meritum; dicendum, quod hoc verum esset, si solum propter rationes huic vero assentiretur; nunc autem, dum non assentitur propter rationes principaliter, sed propter ipsam veritatem, ideo potest habere meritum propter fidelem assensum. Nihil enim prohibet, secundum alium et alium respectum et considerationem idem esse scitum et creditum².

4. Ad illud quod obiicitur de sublimitate respectu magnorum et consimilium; dicendum, quod illud haberet locum, si divinae sublimitati accresceret aliquid ex aliorum subiectione; hoc autem non habet veritatem, quia ita sublimis est Deus in se ipso et solus existens, sicut si dominaretur mille mundis. — *Praeterea*, hoc non esset ei ad sublimitatem, si aliquid consimilis naturae haberet conditionem servilem; unde etsi talis sublimitas aliquo modo videatur facere ad exaltationem, tamen secundum veritatem facit ad depressionem.

5. Ad illud quod obiicitur de potestate, dicendum, quod utrumque verbum potest intelligi de eo quod quidem *posse* est potentiae. Nam quoddam *posse* potius est infirmitatis quam sublimitatis; posse namque habere naturam aequalem a se differentem, hoc dignitatis est potentiae *limitatae*, ac per hoc repugnat omnipotentiae; ideo, licet possit sermone dici, non tamen Deo attribui; nec secundum quantitatem huius possibilis attenditur quantitas divinae virtutis, sed secundum dignitatem actus proprii, qui est immensus, secundum quod potentia est immensa³.

6. Ad illud quod obiicitur de sapientia, quod cognoscit aliud; dicendum, quod licet Deus aliud a se cognoscat aeternaliter, et hoc competat summae sapientiae; non tamen competit ei scire aliud *per aliud*, sed *per se*; et hoc non potest nisi aliud⁴, quod natum est ab ipso Deo procedere, quod est in ipso sicut in principio causante. Nam etsi malum cognoscatur a Deo, hoc est per ideam boni sibi oppositi⁵. Unde ad perfectionem divinae cognitionis non requiritur, quod cognoscibile sit *ens actus*; nec requiritur, quod sit *ens summum*, cum cognoscat terrena nobilissime et optime per se ipsum. Illud autem locum habet in scientia, quae ortum habet a rebus, qualem scientiam Deus non habet.

7. Ad illud quod obiicitur, quod summo bono competit summa diffusio et bonorum multitudo; dicendum, quod summa diffusio in aliquid *extra* non competit, secundum quod *summum* dicitur *simpliciter*; sed *intra* competit summa communicatio. Non enim debet esse nisi unum summum bonum, quod quidem non potest accrescere ex multitudine bonorum. Unde quod dicitur, quod summum bonum est summe diffusivum; intelligendum est, quod veritatem habet, secundum quod illud *summe* determinat diffusivum ratione *potentiae*, non ratione *actus*⁶. Et quod dicitur, quod plura bona magis eligenda; dicendum, quod habet veritatem in bonis finitis, quorum unum addit ad aliud, et quorum unicuique aliquid deficit de bono, quod suppletur per bonum adiunctum.

8. Ad illud quod obiicitur de influentia, quod non potest esse sine Deo, ergo nec multiplicari; dicendum, quod illud non valet nec est simile: quia de perfectione agentis est, quod non possit effectus esse sine eius praesentia, quia totaliter pendet ab illo, et agens nobilius agit immediate agendo quam per medium⁷; non sic autem est de numero et multitudine. Hoc enim non est de perfectione agentis, ut multiplicetur secundum multitudinem effectuum, sed potius eius contrarium, scilicet quod unum in se manens sit causa diversorum.

9. Ad illud quod obiicitur de causa proxima et immediata, quod multiplicatur; dicendum, quod illud habet veritatem in causa agente per modum naturae, cuius etiam virtus est arctata, et sic est causa propria, quod non universalis. Prima autem causa agit per modum artis et voluntatis in creaturarum productione; propterea est causa liberrima et ad nihil arctata et simul universalis et propria, quia quid-

¹ Bernard., Homil. 1. super *Missus est*, n. 2: Aliter quippe Christus *fortitudo* vel *virtus* Dei dicitur, aliter Angelus [Gabriel i. e. fortitudo Dei]. Angelus enim tantum *nuncupative*, Christus autem etiam *substantive*. Christus Dei virtus [I. Cor. 1, 24] et *dicitur et est*... Angelus vero fortitudo Dei *appellatus est*, vel quod huiusmodi meruerit praerogativam officii... vel quia virginem natura pavidam... confortare deberet etc. — Cfr. I. Sent. d. 4. q. 3. et d. 23. a. 2. q. 3.

² Ut ostenditur III. Sent. d. 24. a. 2. q. 3.

³ Cfr. Richard. a. S. Vict., I. de Trin. c. 21; vide etiam I. Sent. d. 42. q. 2. — Post *secundum* G addit *quod dicitur*.

⁴ Intelligit: nisi *illud* (tale) aliud, quod etc.

⁵ Vide I. Sent. d. 36. a. 3. q. 1. (pro *sibi*, quod praebet B, AEG *sic*). — De seqq. cfr. ibid. d. 39. a. 2. q. 2.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 43. q. 3. ad 3.

⁷ Vide I. Sent. d. 37. p. 1. a. 1. q. 1. et II. Sent. d. 37. a. 1. q. 2. — Pro ab *illo* AB ab *illa*.

quid nobilitatis est in creatura, necessario oportet quod ponatur in creatrice essentia¹.

10. Ad illud quod obijciatur, quod illa sunt media ad probandum multitudinem et diversitatem; dicendum, quod non probant quatenusque diversitatem in creaturis, sed diversitatem cum ordine et connexione et inclinatione ad unitatem², et ita diversitatem in unitate, et ratione illius unitatis inferunt

in causa unitatem; nec tamen sunt via ad opposita, quia unitas in causa non repugnat multitudini in causatis, sicut patet in unitate, a qua procedunt infinitae species numerorum. Sic etiam summa sapientia et potentia et bonitas, licet sint unum, quia tamen non sufficienter manifestantur per unum effectum; ideo diversitatem inferunt in effectibus causatis ab ipsa. — Et sic patet responsio ad omnia obiecta.

ARTICULUS II.

Utrum unitas naturae possit simul stare cum trinitate personarum.

Supposito, quod divinum esse sit summe unum, quaeritur consequenter, utrum unitas naturae simul possit stare cum trinitate personarum³. Et quod sint impossibiles, videtur sic.

1. Magis est unum quod est unum forma et supposito, quam altero tantum; ergo si divinum esse est unum forma et non hypostasi, videtur, quod non sit summe unum.

2. Item, magis est unum quod est unum substantia et proprietate, quam altero tantum; sed trinitas non potest stare sine pluralitate proprietatum⁴; ergo necessario diminuit de ratione unitas; ergo non possunt haec duo stare simul.

3. Item, tanto magis est aliquid unum, quanto magis est indivisum, per definitionem unius⁵; ergo in summe uno est omnimoda indivisio, ergo et omnimoda indistinctio, ergo nulla pluralitas; ergo aut non est ibi trinitas, aut non est ibi summa unitas.

4. Item, magis est unum quod est unum re et ratione, quam quod est unum tantum re; sed trinitas personarum non potest stare cum unitate rationis; ergo aliquid diminuit de perfectione unitatis summae; non ergo possunt simul stare.

5. Item, regula est, quod « quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem⁶ », si illud unum est simpliciter unum; aut ergo divina substantia non est summe unum, et personae non communicant in ea; aut una persona non differt ab alia; sed quolibet horum dato, trinitas et unitas sunt impossibiles.

6. Item, regula est, quod quando aliqua sic se habent, quod unum formaliter praedicatur de al-

tero; multiplicato uno; multiplicatur et reliquum, sicut patet in homine et animali, et albedine et colore⁷; sed formaliter persona est essentia: ergo si plures sunt personae, et plures sunt essentiae; et sic redit idem quod prius.

7. Item, forma syllogistica non fallit in propositionibus per se veris, in quibus non est reperire accidens⁸; sed istae propositiones sunt per se verae: omnis persona distinguitur, omnis persona est essentia: ergo essentia distinguitur, ergo numeratur, ergo non est una in trinitate personarum.

8. Item, regula est, quod multiplicato definito, multiplicatur definitio et definitientia⁹; sed substantia et natura cadit in definitione personae; ergo si plures personae, et plures essentiae et substantiae et naturae; ergo pluralitas personarum non potest compati summam unitatem circa divinam naturam.

9. Item, persona aut dicitur secundum *substantiam*, aut secundum *relationem*. Si secundum *relationem*: ergo idem esset dicere plures personas et plures relationes; si secundum *substantiam*: ergo multiplicatio personae est multiplicatio substantiae et naturae; ergo unitas in natura est impossibilis trinitati in personis.

10. Item, cum dico: persona est una, essentia est una; aut *eadem* unitate, aut *alia*. Si *alia*: ergo plures unitates, non ergo summe unum; si *eadem*: ergo si una plurificatur, et alia; et si una non plurificatur, nec reliqua: ergo trinitas et summa unitas sunt impossibiles.

11. Item, productio non competit personae nisi ratione naturae¹⁰; sed non est pluralitas in divinis

¹ Cfr. I. Sent. d. 40. dub. 7. et d. 45. a. 2. q. 2.

² Ita correximus codices, qui corrupte habent *futurum*.

³ Eandem quaest. tangit S. Bonav., I. Sent. d. 8. p. II. q. 4., et solvit Alex. Hal., S. p. I. q. 14. m. 5.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 26. q. I. seqq.

⁵ Scilicet unum est quod in se indivisum est. Aristot., III. Phys. text. 68. (c. 7.): Unum est indivisibile, quodcumque unum sit, ut homo, unus homo et non multi. Cfr. tom. I. pag. 405, nota 10.

⁶ Aristot., I. Elench. c. 5. (c. 6.).

⁷ Aristot., IV. Topic. c. 5: In quo enim species [est, in eo est] et genus, ut in quo album, et color etc.

⁸ Cfr. Aristot., I. Prior. c. 1. seqq. et I. Poster. c. 4. seqq. — In fine arg. cum G posuimus *personarum* pro *personae*.

⁹ Elicitur ex ratione definitionis i. et orationis significantis, quid sit id quod definitur. Petr. Hispan., Summul. tr. de Locis topic. has de definitione et definito affert maximas: Quidquid praedicatur de definitione, [praedicatur] et de definito; et vice versa. De quocumque praedicatur definitio, et definitum; et vice versa. — In *minor* respiciat definitio personae a Boeth. data: Persona est rationalis naturae individua substantia.

¹⁰ Nam natura est vis insita rebus si i i a ex similibus procreans. Cfr. tom. I. pag. 134, nota 10. tom. III. pag. 188, nota 1. — Inferius pro *hic* H haec.

nisi ratione productionis: ergo si productio plurificat personam, plurificabit pariter et naturam: ergo pluralitas hic non potest stare cum unitate summa naturae.

12. Item, summa simplicitas Dei excludit compositionem non solum in natura, verum etiam in persona: ergo cum ita se habeat unitas ad pluralitatem, sicut simplicitas ad compositionem; si est summa unitas in divina natura, non poterit esse pluralitas, nec in natura nec in persona.

13. Item, aut in divino *esse* nulla est distinctio, aut est distinctio perfectissima; sed perfectissima distinctio est illa quae attenditur penes formam: cum ergo ista non possit stare cum summa unitate¹, relinquitur, quod aut non est ibi summa unitas, aut non est ibi pluralitas.

14. Item, unitas et veritas supra se reflectuntur, cuiusque naturae attribuuntur²: si ergo in divinis est vera pluralitas, ergo est ibi plurificata veritas, ergo plures veritates, igitur et plures entitates: ergo non vera unitas; et sic redit idem quod prius.

15. Item, *Patrem generare*, et *Spiritum sanctum procedere* sunt duo vera, si trinitas est in divinis, ergo duae veritates: ergo si pluralitas veritatum repugnat summae unitati, restat, quod et pluralitas personarum.

16. Item, in illa trinitate aut est *eiusdem* unitatis repetitio, aut *alterius*. Si *eiusdem*³: ergo non est pluralitas secundum rem, ergo est nugatio et superfluitas; si *alterius*: ergo cum diversarum unitatum multiplicatio et aggregatio summae unitati repugnet, patet etc.

17. Item, omnis pluralitas est reducibilis ad unitatem⁴; sed in Deo non est ponere aliquid, quod sit ad aliud reducibile: ergo etc.

18. Item, *plura in pluribus* dicunt⁵ summam distinctionem, ergo *unum* in uno dicit summam unitatem, per locum ab *oppositis*: ergo si in Deo est summa unitas, sequitur, quod non sit ibi pluralitas.

19. Item, Deus nihil habet nisi a se ipso: ergo quaecumque persona est Deus, quicquid habet habet a se ipsa; sed non potest nisi una persona esse a se ipsa: ergo cum unitate divini *esse* non potest stare *plura*⁶ as ex parte personae.

20. Item, ubi est pluralitas, ibi diversitas; et ubi diversitas, ibi diminutio identitatis; et ubi defectus identitatis, non summa unitas⁶: ergo etc.

Sed obicitur in contrarium auctoritate et ratione; auctoritate sic.

1. Primae Ioannis quinto⁷: *Tres sunt, qui te-Fundamenta.*

testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt; unum simpliciter dico quod nullo addito dico: ergo sunt unum simpliciter: ergo trinitas non tollit unitatem.

2. Item, Bernardus ad Eugenium⁸: « Inter omnes unitates arcem tenet unitas Trinitatis »; sed quod tenet summitatem inter aliqua habet esse in summo: ergo unitas Trinitatis est unitas summa, ergo simul stant vera trinitas et summa unitas.

3. Item, pluralitas individuum non repugnat unitati speciei, immo simul stant: ergo si *natura* nominet formam communem, *persona* vero nominat individuum sive suppositum⁹; in nullo derogat unitati essentiae trinitas personarum.

4. Item, pluralitas naturarum non repugnat unitati personae, immo simul stant, ut patet in homine: ergo per *convertentiam*, pluralitas personarum in divinis non repugnat unitati essentiae vel naturae: ergo simul possunt stare sine diminutione.

5. Item, invenimus in una persona unam naturam, sicut in Angelo, et invenimus in una persona tres naturas maxime diversas, sicut in Christo: ergo videtur, quod non tantum possibile sit, immo maxime congruum, reperire in una natura trinitatem personarum; hoc autem in Deo¹⁰: ergo etc.

6. Item, excellentior est unitas, quae in pluribus manet una, quam quae non potest sui unitatem servare nisi in una persona; sed divina unitas est excellentissima: necesse est igitur stare cum personarum pluralitate; ergo non habet oppositionem.

7. Item, ut dicit Philosophus¹¹, « generans non generat aliud nisi propter materiam »; sed in divinis nulla est materia: ergo generans non est aliud a genito. Nec tamen idem potest generare se ipsum: ergo si in divinis est generatio et sine materia, ergo est pluralitas personarum, non multiplicata forma.

8. Item, sicut dicit Damascenus¹², « generare est de sui substantia similem producere »; sed divina substantia est inpartibilis: ergo necesse est, quod generans det genito totam substantiam: ergo non

¹ Cfr. Boeth., de Trin. c. 2.

² Vide tom. I, pag. 78, nota 13, pag. 423, nota 1, et pag. 685, nota 7. — Similis obiectio habetur I. Sent. d. 23, dub. 3.

³ Ut Boeth., de Trin. c. 3. docet: Nam quod tertio repetitur *Deus*, cum Pater et Filius et Spiritus sanctus nuncupatur, tres unitates non faciunt pluralitatem numeri in eo quod ipse sunt, si advertamus ad res numerabiles ac non ad ipsum numerum; illic enim *unitatum repetitio* numerum facit etc.

⁴ Vide supra pag. 12, nota 9, et tom. I, pag. 312, nota 5.

⁵ Ita A B, alii *dicunt*. Idem recurrit in solut. huius obiecti.

⁶ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9.).

⁷ Vers. 7. — Aristot., II. Topic. c. 4. (c. 11.): *Simpliciter* autem est quod nullo addito dicitur.

⁸ Sive de Considerat. lib. V. c. 8. n. 19. Cfr. supra pag. 32, nota 5.

⁹ Cfr. Boeth., de Persona et dualibus naturis, c. 1-3. — Pro *communem* G sive *substantiam*.

¹⁰ Cfr. Bernard., V. de Considerat. c. 9. n. 20. *Natura* hic cum antiquis sumitur in sensu largiore.

¹¹ Lib. VII. Metaph. text. 28. (VI. c. 8.). Idem II. de Anima, text. 17. (c. 4.); ait: Generat autem nihil ipsum se ipsum.

¹² Libr. I. de Fide orthod. c. 8. Cfr. I. Sent. d. 9. q. 1. seq.

possunt distinguī secundum substantiam. Et tamen distinguuntur; et non *accidente*, quia in divinis non est accidens: ergo *persona*: manet igitur distinctio in persona cum omnimoda indistinctio in natura.

9. Item, perfectior est unitas, in qua cum unitate naturae manet unitas caritatis; sed «caritas ad aliū tendit¹»: ergo includit distinctionem diligētis et dilecti: ergo si divina unitas est perfectissima, necesse est, quod habeat pluralitatem intrinsecam; nam extra se nihil habet, quod sit summe amabile.

10. Item, similitudo et aequalitas et identitas simul claudunt in suo intellectu pluralitatem et unitatem; quod patet, quia «similitudo est rerum differentium eadem qualitas²»: ergo cum similitudo summa possit et re et intellectu esse; cum summa similitudo et identitas non possit esse nec cogitari sine unitate et cum pluralitate: ergo vel necesse est, quod simul stet summa unitas et vera pluralitas, aut nec cogitari poterit nec esse summa similitudo, ac per hoc nec aequalis similitudo. Quodsi haec sunt impossibilia, restat, quod in Deo simul stent summa unitas et vera pluralitas.

CONCLUSIO.

Summa unitas et trinitas in Deo non habent repugnantiam, sed miram concordiam et harmoniū.

RESPONDEO: Dicendum, quod in divinis trinitas et summa unitas non habent repugnantiam, sed miram concordiam et harmoniam, secundum quod dicit *fides subterrīma*; et hoc etiam potest capere *anima aliquatenus per fidem purgata et elevata*; alioquin difficile et impossibile est, quod intelligat, nisi prius assentiat.

Dicit igitur *fides christiana*, quod divina natura est una et summe una; et tamen sunt ibi tres personae, quarum una est de alia et ab alia, et ideo communicant in essentia et forma, distincta vero proprietate sua. — Haec autem videntur infidelibus impossibilia, fidelibus autem videntur non repugnare, sed consonare. Ut autem hoc possimus intelligere, duo oportet hic notare: primum est, qualiter persona et natura notificantur; secundum est, qualiter ad productionem comparantur; primum tollit repugnantiam, secundum vero inducit consonantiam.

Sciendum igitur, quod, ut dicit Boethius de Deo primo. Duabus Naturis et una persona³, quod «natura est

unamquamque rem informans specifica differentia»; «*persona* vero est rationalis naturae individua substantia» sive, ut dicit Richardus, «incommunicabilis existentia». Haec est ergo differentia, quod *natura* dicit ipsam formam, quia unumquodque est id quod est; *persona* vero dicit suppositum individuum sive incommunicabile. — Propter ignorantiam harum definitionum dixerunt haeretici, quod in Christo essent duae personae, sicut duae naturae; alii, quod una natura, sicut una persona; quia non videbant harum differentiam, quam si cognovissent, vidissent, quomodo posset stare pluralitas naturarum cum unitate personae, sicut patet in quolibet homine⁴. Si ergo non repugnant, quantum est de se, *pluralitas naturae* et unitas personae; pari ratione versa vice non repugnat *pluralitas personae* et unitas naturae; si non repugnant: ergo possunt circa Deum esse.

Non solum autem habent *diversam notificationem*, sed *diversimode comparantur* ad productionem. Quoniam enim *suppositi* est agere per formam⁵, *personae* est producere et produci, non *naturae*, sed *naturae* est per productionem communicari; quia igitur divina natura est impartibilis et sine omni materia, idem non multiplicatur nec numeratur divisione nec partitione: est ergo omnino *unum* in producto et producente. Quoniam autem nullus potest se ipsum producere, necesse est, esse *pluralitatem* a parte personae. Quoniam in emanatione personarum *natura* se habet in ratione communicabilis, *persona* se habet in ratione producentis; propter eandem emanationem necesse est, pluralitatem esse in personis et unitatem in natura, ita quod non est ibi repugnantia, sed summa concordia. — Cum igitur nec pluralitas dividit unitatem, nec unitas confundit pluralitatem; apparet divinum esse singulariter admirabile, et mirabiliter singulare. Hoc enim sibi soli competit propter summam *simplicitatem*, quae non patitur, naturam habere partem nec cum materia aggregari; et ideo competit sibi soli, ac per hoc admirabiliter, quia nihil potest omnino simile reperiri. Esse ergo unum in pluribus absque omni multiplicatione et diversificatione essentiae proprie proprium est divinae naturae et eius privilegium singulare. Et hoc privilegium debet habere *primum et summum unum*: quia est primum et summum; ideo sic est unum, quod nullo modo potest formaliter multiplicari; sic est unum, ut non possit coactari nec ad unum tantum suppositum restringi; sic est unum, quod non auferatur ei aeterna ratio principiandi respectu sibi coae-

Quomodo dixerunt istae.

Ignorantia haereticorum arguitur.

De secundo.

Arguitur.

Conclusio notanda.

Singularis Dei privilegium.

¹ Gregor., I. Homil. in Evang. homil. 17. n. 1: Dilectio in alterum tendit, ut caritas esse possit.

² Secundum Boeth. supra pag. 9, nota 1. allegatum. — De conclusione, quod non existente summa similitudine, nec aliquis esse poterit similitudo, cfr. supra pag. 19, nota 8. et pag. 47, nota 3.

³ Cap. I. et 3. — Richard. a S. Vict., IV. de Trin. c. 18. et 22. seqq. Cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. q. 1. seqq.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ Vide Boeth., de Persona et duabus naturis [sic recens editio], c. 4. 5. et 7, allegatum III. Sent. d. 5. a. 2. q. 2.

⁵ Aristot., I. de Anima, text. 64. (c. 4.): Dicere autem, irasci animam, simile est, ac si quis dicat, eam texere vel addicere; melius enim fortassis est non dicere, animam misereri aut addicere aut cogitare, sed hominem anima. Cfr. I. Sent. d. 5. a. 1. et 2. — Inferius pro *Quoniam in AB igitur quemadmodum in. Subinde pro Cum igitur G Dum igitur.*

qualis et coaeterni et perfectissimi. — Unde nullus perfecte laudat divinam unitatem, nisi pariter sibi attribuat trinitatem; nec aliquis perfecte colit unum Deum, nisi fideliter profiteatur, ipsum esse trinum¹. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt.

1. Ad illud quod primo obiicitur, dicendum, quod duplex est forma: una, quae multiplicatur in pluribus suppositis², et in tali forma non potest simul stare perfecta unitas et suppositorum pluralitas. Alia est forma, quae non habet in pluribus suppositis numerari, cuiusmodi est forma deitatis; et quia talis forma nullo modo numeratur per pluralitatem suppositorum: ideo simul stat cum illa vera pluralitas et summa unitas, quod insinuat nomen *trinitatis*, in quo clauditur unitas naturae cum pluralitate.

2. Ad illud quod obiicitur, quod magis est unum quod est unum substantia et proprietate etc.; dicendum, quod duplex est proprietates, scilicet *absoluta* et *respectiva*. Si de *absoluta* intelligatur, veritatem habet; si vero de *respectiva*, non habet veritatem, pro eo quod pluralitas quantum ad proprietatem *respectivam* non ponit diversitatem in re et natura, nec quantum ad *essentiam* nec quantum ad *esse*, sed solum dicit variam *habitudinem*, quae non est impossibile cum summa unitate, sicut per exempla potest ostendi in puncto et unitate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod quanto aliquid est magis unum, tanto magis est indivisum; dicendum, quod *indivisio* in definitione unius excludit divisionem illam, quae est totius in partes; unitas autem trinitatis non comparatur ad pluralitatem personarum, sicut totum ad partes, quia tota deitas est in singulis personis plenissime et perfectissime; et ideo personalis distinctio non repugnat indivisioni, quae reperiri habet in summe uno.

4. Ad aliud³, quod magis est unum quod est unum re et ratione etc.; dicendum, quod duplex est ratio: una, quae addit aliquid reale differens a re, cuiusmodi est ratio secundum id *quod est*. Alia ratio non addit aliquid differens secundum id *quod est*, sed solum ratione eius *ad quod est*; et hoc modo posita propositio non habet veritatem, quia talium rationum pluralitas nihil diminuit de summa unitate essentiae vel naturae.

5. Ad illud quod obiicitur, quod quaecumque uni et eidem sunt eadem, inter se sunt eadem; dicendum, quod illud intelligitur de identitate in sup-

posito; et hinc est, quod licet sit minor unitas *di-gnativa*, quae est in Christo, quam unitas trinitatis, quae est in Deo; praedicatur tamen homo de Deo, et Deus de homine ratione *unitatis personae*; non tamen praedicatur Filius de Patre, vel Pater de Filio ratione *unitatis naturae*, impediens suppositorum distinctione⁴. — Vel potest dici, quod illa maxima non deficit, si intelligatur de *eodem genere unitatis*, sed si transfertur ad aliud unitatis genus, nec recte nec sane accipitur illius propositionis intellectus. Non enim sequitur, quodsi aliqua sunt unum alicui *identitate generis*, quod propter hoc personae sint eadem numero inter se. Per hunc etiam modum in proposito intelligendum est, quod etsi essentia et persona sint unum essentialiter, non tamen sequitur, quod sint inter se unum personaliter; sed sufficit, quod inter se essentialiter habeant unitatem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod in praedicatione formali, multiplicato subiecto, multiplicatur praedicatum; dicendum, quod illud habet veritatem, quando multiplicatio subiecti fit per additionem sive diversitatem formalem; tunc enim necesse est, ad multiplicationem subiecti fieri multiplicationem praedicati. Non sic autem est in proposito; pluralitatem enim personarum non est pluralitatem formalis nec per additionem alicuius qualitatis absolutae, sed per solam originem et emanationem respectivam.

7. Ad illud autem quod obiicitur, quod forma syllogistica non fallit in propositionibus per se veris; dicendum, quod licet in divinis non sit *accidens per inhaerentiam*, nihilominus tamen, quia ibi sunt varii modi *dicendi*; scilicet secundum *substantiam* et *relationem*, ita quod « substantia continet unitatem, et relatio multiplicat trinitatem »⁵; hinc est, quod quantum ad hoc unus istorum modorum praedicandi seu dicendi est extraneus alteri; et hoc sufficit ad introducendum *fallaciam accidentis*.

8. Ad illud quod obiicitur, quod multiplicato definito, multiplicatur definitia; dicendum, quod illud habet veritatem de illis quae cadunt in definitione formali et in recto; *natura* autem cadit in definitione *personae* in obliquo, *substantia* vero, secundum quod cadit in definitione personae, idem est quod *hypostasis*, quae pluralificatur in divinis sine pluralificatione essentiali⁶.

9. Ad illud quod obiicitur, quod persona aut dicitur secundum substantiam, aut secundum rela-

¹ Cfr. quaest. praeced.

² Cuiusmodi est *universale* i. e. quod in pluribus esse et de pluribus praedicari natum est. Cfr. Aristot., I. Periherm. c. 5, (c. 7.).

³ E addit *quod obiicitur*. Inferius post *Alia ratio* ABE subiungunt quae.

⁴ Cfr. Bernard., V. de Considerat. c. 8. n. 18. et c. 9. n. 20. seq. — De seq. solut. vide Aristot., VII. Topic. c. 1: Quia multipliciter *idem* dicitur, considerandum, si secundum

alium aliquem modum eadem sunt; nam specie vel genere eadem non necesse est numero eadem esse. Cfr. I. Sent. d. 34. q. 1. ad 6.

⁵ Boeth., de Trin. c. 6. — De modis dicendi cfr. I. Sent. d. 26. q. 1; de *inhaerentia* ibid. d. 3. a. 1. q. 1. ad 2. et d. 34. q. 2. Ibid. pag. 58, nota 3. relata sunt verba Aristot. de *fallacia accidentis*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 3.

Solutio op-
positorum.
Forma du-
plex.

Proprietates
duplex.

Notandum.

Ratio du-
plex.

Alia solutio

Notandum.

Deo modi
dicendi.

Notandum.

tionem etc.; dicendum, quod *persona* nihil aliud est quam « hypostasis proprietate distincta¹ », et ideo dicitur secundum relationem *intrinsicam* et secundum substantiam non communem, sed *propriam*; et ideo non sequitur, quod solum sit ibi pluralitas relationum, nec quod sit ibi diversitas naturarum propter purificationem divinarum personarum.

10. Ad illud quod obiicitur, quod *persona* et *essentia*, cum sit una, aut unitate eadem, aut alia et alia; dicendum, quod nec omnino eadem nec omnino alia, sed eadem *ré*, non eadem *ratione*, quia, secundum quod dicit Augustinus², « alio est Deus et alio est Pater », non quia inter deitatem et paternitatem sit differentia secundum essentiam vel secundum *esse*, sed secundum se habendi rationem, quia Pater dicitur ad alterum, essentia vero minime.

Notandum.

Quid productio respiciat.

11. Ad illud quod obiicitur, quod productio non competit personae nisi ratione naturae; dicendum, quod *productio* respicit *personam* ut in ratione subiecti et principii et obiecti sive termini, et ideo necessario vera productio facit, personam plurificari; *naturam*³ autem respicit ut rationem producenti et sicut illud quod per productionem communicatur; et quia in illa productione totum datur, quod habetur, nec amittitur, cum datur: ideo licet *persona* plurificetur, tamen *natura* non multiplicatur.

Compositio duplex.

12. Ad illud quod obiicitur quod summa simplicitas excludit compositionem in natura et persona; dicendum, quod *simplicitas* summa excludit compositionem *ex aliis* et *cum alio*⁴; et ideo non potest stare cum compositione nec naturae nec personae; summa autem *unitas* naturae non excludit nisi diversitatem essentialem: et ideo non est impossibile cum personali pluralitate, ac per hoc non est simile hinc et inde.

Distinctio perfecta duplex.

13. Ad illud quod obiicitur, quod in divino *esse* aut debet esse distinctio perfectissima, aut nulla; dicendum, quod distinctio dicitur *perfecta* dupliciter: vel *intensive*, vel *complete*. Primo modo non oportet quod ponatur in Deo, sed secundo; et sic est ibi, quia tanto perfectior est res, quanto minus ab unitate recedit. Quia igitur pluralitas illa non recedit ab unitate summa, hinc est, quod ipsa sola est pluralitas simul vera et perfectissima⁵.

Notandum.

14. Ad illud quod obiicitur, quod *unitas* et *veritas* supra se reflectuntur; dicendum, quod illud habet veritatem in singulari, et non in plurali. Cum autem comparatur veritas ad pluralitatem, et e converso, hoc non est singulariter, sed pluraliter; et

ideo non est ibi consequentiae necessitas. Cum enim dicitur *vera* pluralitas in divinis, *verum* nihil aliud dicit quam expressionem pluralitatis, quae est in suppositis; sed cum e converso dicitur *plurificata* veritas, insinuat multiplicatio in ipsa veritate et essentia divina.

15. Ad illud quod obiicitur, quod aliud verum est Patrem generare, et aliud Spiritum sanctum procedere; dicendum, quod si intelligitur de veritate *complexi*, qualis est veritas orationis vel dicti, sic plura sunt vera et plures articuli. Si autem loquatur de veritate *incomplexi*, quae est veritas rei; sic, quia Patrem generare, et Filium generari, et Spiritum sanctum procedere non est aliud quam Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse, et unum est in eis *esse*; omnino unica est veritas secundum rem⁶.

De duplici veritate.

16. Ad illud quod obiicitur, quod aut est eiusdem unitatis repetitio, aut non; dicendum, quod est eiusdem unitatis repetitio, sed non circa eundem, immo circa alium et alium, et ideo non est ibi negatio nec unitatum aggregatio; et ideo sic est ibi plurificatio, quod nulla est ibi summae unitatis diminutio. Et pro tanto intelligendum est illud verbum Boethij de Trinitate⁷, quod dicit, quod « sic est Deus trinus, ac si dicatur *sol, sol, sol* »; quod *simile* est ratione iterationis unitatis illius, sed *dissimile*, quia unitas trinitatis iteratur circa alium et alium, unitas vero solis circa unum; et ideo realis trinitas est in Deo, quamvis nulla in sole.

Exemplum Boethij.

17. Ad illud quod obiicitur, quod pluralitas est reducibilis ad unitatem; dicendum, quod pluralitas, quae dicitur *defectum* a summa unitate, comparatur ad ipsam unitatem sicut ad principium et causam; et haec reducitur ad unitatem reductione *propria*, quae est effectus in causam, et talis pluralitas non est in divino *esse*. Pluralitas autem, quae non dicitur *defectum* a summa unitate, non indiget reduci, quia ipsa est summa unitas; nihilominus tamen, secundum quod ibi ponitur emaphatio divinarum personarum a prima sicut a principio, sic et hoc modo non repugnat reductio ad illam sicut ad principium, a quo producuntur⁸.

Pluralitas duplex.

18. Ad illud quod obiicitur, quod plura in pluribus dicunt summam distinctionem vel diversitatem; dicendum, quod licet secundum rationem extrinsecam magis videatur repugnare unitati summae pluralitas naturae in pluralitate personae; tamen secundum rem et intrinsicam rationem magis repugnat pluralitas naturarum circa unum suppositum, quod

Notandum.

¹ De hac *magistrali* definitione personae vide I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 4. Ibid. q. 1. haec solutio fusius exponitur; de diversis opinionibus doctorum cfr. III. Sent. d. 5. a. 2. q. 2. scholion.

² Libr. VII. de Trin. c. 6. n. 41. et Enarrat. in Ps. 68. serm. 1. n. 5. Cfr. tom. I. pag. 359, nota 5. et pag. 574, nota 5.

³ Codd. non apte *natura*. In fine solut. A B *plurificatur*.

⁴ Vide I. Sent. d. 8. p. II. q. 2. in corp. De ipsa solut.

cfr. ibid. q. 1. ad 2. seqq. — Inferius plures codd. *diversificationem* pro *diversitatem*.

⁵ Cfr. Dionys. de Div. Nom. c. 13. § 2-4.

⁶ Vide III. Sent. d. 24. a. 1. q. 3. — Cum A B posuimus *omnino* pro *ideo*.

⁷ Cap. 3.

⁸ Quo sensu dicit August. (IV. de Trin. c. 20. n. 29.), Patrem esse principium totius Trinitatis. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XV. c. 9, et ibid. Comment. p. II. dub. 6. —

ex illis constituitur, cum¹ redditur compositum et minus unum, quam si in pluribus suppositis plures naturae reperirentur, sicut patet in natura angelica et humana; et ideo, quia summa est in Deo unitas, ideo nobiliori et excellentiori modo ponitur per hoc, quod ponitur una natura in pluribus suppositis non multiplicata, quam si poneretur una natura in una persona.

19. Ad illud quod obiicitur, quod quidquid Deus habet habet a se; dicendum, quod verum est, quia divina essentia a nulla alia potest principiari; sed ex

hoc non sequitur, quod quidquid persona habet habet a se; unde sicut non sequitur: essentia non producit, ergo persona non producit; sic nec praedicta ratio concludit.

20. Ad illud quod obiicitur, quod ubi pluralitas, ibi diversitas; dicendum, quod, sicut patet ex praedictis, pluralitas illa proprie non inducit diversitatem, quae attenditur secundum formam, substantiam et naturam; et ideo nihil diminuit de summa unitate et identitate, quae consistit in hoc, quod tres personae summam habent unitatem essentiae ac naturae.

QUAESTIO III.

Utrum simul stent trinitas et summa simplicitas.

Consequenter quaeritur, utrum simul stent trinitas et summa simplicitas; et circa hoc quaeruntur duo.

Primum est, utrum divinum *esse* sit simplicissimum.

Secundo, utrum simul stent trinitas et summa simplicitas.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit simplicissimum.

Circa primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum *esse* sit simplicissimum.

1. Augustinus, secundo Confessionum²: «Te simplicius nihil reperitur»: ergo est simplex in termino, ergo et in summo, ergo est simplicissimum.

2. Item, decimo tertio Confessionum³: «Tu solus simplex es, cui non est aliud vivere, et aliud bene vivere»: idem ergo est in Deo *esse* et *bene esse*; sed in quo sunt haec eadem, nulla est compositio, sed summa simplicitas: ergo etc.

3. Item, omne simpliciter primum est simplicissimum; sed divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc. *Maiores* probatur: quia compositum est posterius componente, et simplex prius composito⁴: causa ergo praedicata est in subiecto in praedicta propositione: ergo est vera per se. *Minor* est manifesta, quia Deus est ens a se ipso, nam si aliunde haberet *esse*, iam illud esset sibi Deus, non ipse. Et *rursus*, si est stare et non est abire in infinitum, necesse est ponere, ens quoddam esse primum omnium.

4. Item, omne simpliciter necessarium est simplicissimum; sed divinum *esse* est simpliciter necessarium: ergo etc. *Maiores* probant Avicenna et Algazel in suis Metaphysicis⁵; nam simpliciter necessarium est omnino independens et incorruptibile: omne autem compositum dependet a componentibus et in illa, quantum est de sui natura, est resolubile. *Minor* est manifesta, quia altera pars contrarietatis nobilior attribuenda est Deo: ergo cum nobilior sit simpliciter necessarium quam possibile sive contingens; videtur etc.

5. Item, omne nobilissimum est simplicissimum; sed divinum *esse* et huiusmodi: ergo etc. *Minor* est manifesta; *maiores* probatur, quia nobilissimo sunt attribuendae conditiones nobilitatis in summo, alioquin non esset nobilissimum; sed simplicitas est conditio spectans ad nobilitatem, ut patet: ergo necesse est, quod ponatur *esse* in Deo omnino in summo.

6. Item, omne potentissimum est simplicissimum; divinum *esse* est potentissimum: ergo etc. *Al-*

¹ In codd., A excepto, desideratur cum.

² Cap. 6, n. 13: Te simplicius quidquam non reperitur. — Dicitio *simplex in termino* est secundum Gilbert. Porret., de Sex Principiis, c. ult.; et significat *superlativum* (simplicissimus). — De hac quaest. cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 1. seq.

³ Cap. 3. n. 4: Solus simpliciter es... et aliud beate vivere.

⁴ Cfr. supra pag. 12, nota 9. et pag. 47, nota 5.

⁵ Avicenna, Metaph. tr. 4. c. 8. et tr. 8. c. 4. seqq.; Al-

gazel, I. Philos. tr. 2. c. de *Esse possibile et esse debitum*: Si pendet [*esse*], vocamus illud possibile; si vero non pendeat, vocamus debitum per se, quod est necessarium per se; de quo duodecim dicenda sunt: primum quod non est accidens... quod non est corpus; et hoc duobus modis: uno, quod omne corpus divisibile est secundum quantitatem in partes: igitur totalitas eius pendet ex partibus eius... et ideo non potest concedi, necesse esse componi ex partibus (ed. an. 1506 fol. 27).

nor manifesta est, quia ideo dicitur *Deus*, quia omnipotens. *Maior* probatur, quia « virtus unita plus est infinita », secundum quod dicitur in libro de Cansis¹; ergo virtus infinitissima est unitissima, ergo simplicissima; sed non est virtus simplicissima nisi etiam substantia sit talis: ergo etc.

7. Item, omne, quod est quicquid habet, est simplicissimum²; sed *Deus* est quicquid habet; ergo etc. *Maior* patet, quia si esset compositio aliqua, neutrum illorum esset alterum. *Minor* patet per inductionem et rationem: quia *Deus* habet sapientiam, aut igitur *est sapientia*, aut *non*, et sic de aliis, exceptis relativis. Si *est sapientia*, habeo propositum; si *non*; et est sapiens sapientia: ergo est sapiens alio, quam sit ipse: ergo si ab alio habet sapientiam, ab alio etiam habet perfectionem: ergo non est *Deus* etc.

8. Item, omne perfectissimum est simplicissimum: sed divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc. *Minor* manifesta est, quia nulla conditio magis est consona divino *esse* quam perfectio. *Maior* probatur: quia perfectius est quod ipsum totum et secundum se totum est perfectio, quam id quod habet in se aliquid perfectibile; sed omne compositum vel componibile habet in se aliquid perfectibile: ergo impossibile est, quod aliquid sit summe perfectum, nisi etiam sit simplicissimum: ergo idem quod prius.

9. Item, omne compositum est mutabile: ergo a destructione consequentis³, omne immutabile est simplex, et simpliciter immutabile est omnimode simplex; sed divinum *esse* est omnino immutabile, quia nec in melius nec in aequale nec in peius mutari potest, cum sit omnino summum bonum: ergo divinum *esse* est simplicissimum.

10. Item, quanto aliquid magis est simplex, magis est unum; sed divinum *esse* summe est unum, sicut fuit in praecedentibus ostensum⁴: ergo necesse est, divinum *esse* simpliciter *esse* simplicissimum.

CONTRA: 1. Anselmus⁵: Quidquid competit Deo competit ei in summo; sed divinum *esse* differt ab *esse* creato: ergo summe differt. Sed quanto aliquid pluribus differentiis differt, tanto magis differt et tanto magis est compositum: ergo necesse est, divinum *esse* summe *esse* compositum.

2. Item, simplicius est *esse* omnino abstractum a supposito quam concretum; sed divinum *esse* non est abstractum, sed concretum⁶ cum supposito, quia in divino *esse* est vera deitas et vera hypostasis dei-

tatem habens: ergo etc. — Si dicas, quod differunt sola ratione; aut rationi illi respondet aliquid rei, aut nihil: si aliquid, habeo propositum; si nihil: ergo totum vanum et falsum.

3. Item, quod nobilitatis est in creatura attribuendum et Creatori⁷; sed creatura, quanto magis composita, tanto magis accedit ad conditionem nobilitatis; sicut patet in homine, qui est perfectissimus creaturarum, quae sunt in universo, qui etiam est Dei imago: videtur ergo etc.

4. Item, in formis ordinatis forma, quae se habet ex additione, est actualior, sicut patet in forma generis et speciei, quia actualior est forma speciei; sed quod se habet ex additione est compositum: ergo compositio attestatur maiori actualitati et completioni. Cum igitur divinum *esse* sit actualissimum et completissimum: ergo est compositissimum.

5. Item, proprietates divini *esse* sunt unitas et veritas et bonitas: aut ergo idem est veritas quod substantia, aut *non*. Si omnino idem: ergo veritas non est magis proprietas substantiae quam e converso, quod absurdum est; si *non omnino idem*: ergo aliquid addit: ergo est aliqua compositio.

6. Item, aut est idem veritas et bonitas, aut *non*. Si idem: ergo vestigium bonitatis est vestigium veritatis, quod falsum est; si vero aliquo modo differunt: ergo illud, in quo sunt, aliquo modo est compositum. — Si dicas, quod ratione differunt; quaeritur tunc, quid subit illi rationi.

7. Item, actus diversificantur per obiecta⁸; sed anima ad Deum sub ratione veri convertitur per cognitionem, sub ratione boni per dilectionem: si ergo illa sunt obiecta formalia, et isti actus sunt formaliter differentes; videtur etc.

8. Item, in divino *esse* est potentia, sapientia et voluntas; aut ergo aliquid plus dico per haec tria quam per unum illorum, aut *non*. Si *non*: ergo qui dicit, Deum habere solum potentiam, nihil detrahit Deo, quod falsum est; si aliquid plus, et illud totum est in Deo: ergo et compositio.

9. Item, aut potentia est scientia, aut *non*. Si *non*: ergo in divino *esse* sunt diversa; si sic: ergo scire est posse. Sed *Deus* scit mala: ergo potest mala; sed hoc absurdum est: restat igitur, quod sit aliud: ergo videtur, quod sit compositum.

10. Item, divina voluntas est arcetiva⁹ potentiae; non enim facit *Deus* omnia, quae scit et po-

¹ Propos. 17.

² Secundum August., XI. de Civ. Dei, c. 10. n. 2, et Boeth., in lib. Quomodo substantiae in eo, quod sint, bonae sint etc., ac de Trin. c. 2. — De probatione minoris vide August., VII. de Trin. c. 4. n. 4. seqq. — Inferius pro *essel* compositio aliqua A B essent aliqua composita [componentia].

³ Boeth., III. de Differentiis topic.: Posito antecedenti, comitari quod subsequitur; perempto consequenti, periri quod antecedit.

⁴ Quaest. 2. a. 1. — De maiori vide supra pag. 63, nota 5.

⁵ Monolog. c. 16: Sed palam est, quia quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita etc.

⁶ Pro concretum, quod praebet G, substituit B *est*, et in pro cum.

⁷ Cfr. Anselm., Monolog. c. 15. — Inferius pro *perfectissimus* G *perfectissima*.

⁸ Secundum Aristot., II. de Anima, text. 33. (c. 4.); cfr. tom. II. pag. 561, nota 3.

⁹ DH oratio divinae.

test, sed solum quae vult; nihil autem est arcitativum sui ipsius: ergo aliud et aliud sunt potentia et sapientia et volutas: ergo divina natura est composita.

11. Item, nihil omnino simplex participatur secundum maius et minus; sed divinum *esse* participatur secundum maius et minus et a viatoribus et a Beatis, qui participant et vident ipsum in se: ergo impossibile est, quod sit omnino simplex.

12. Item, nihil omnino simplex est habens multiformem operationem, quia « idem, manens idem, semper est natum facere idem ¹ »; et iterum, actio multiformis aut *est ipsum agens*, et sic non est simplex; aut *non*, et sic adhuc non est simplex; sed Deus habet operationem multiformem, scilicet *creare* et *gubernare* et *remunerare*: ergo etc. — *Si dicas*, quod differunt *ratione effectuum*; *contra*: non est actio ab effectu, sed potius e converso: ergo diversificatur illa potius secundum diversitatem actionum quam secundum varietatem effectuum.

13. Item, nihil omnino simplex simul exercet operationes omnino disparatas et infinitas, quia simplex, ad quod se convertit, totaliter convertit se ², et ad actionem infinitam nulla virtus sufficit minor infinita; sed Deus simul creat animam unius et iustificat animam alterius, quae sunt actiones disparatae et infinitae: ergo etc.

14. Item, nihil omnino simplex est multiforme in specie sive assimilatione; sed in divino *esse* est pluralitas rationum idealium, quia « alia ratione conditus est homo, et alia equus ³ »: ergo divinum *esse* non est simplicissimum. — *Si dicas*, quod pluralitas idearum est pluralitas respectuum; *contra*: similitudo aliquorum attenditur non secundum respectum, sed secundum formam: si ergo ideae dicuntur similitudines in mente divina, et nihil idem et secundum idem habet similitudinem ad diversa; necesse est igitur, compositionem esse in arte divina et sapientia.

CONCLUSIO.

Divinum esse est simplicissimum.

RESPONDEO: Dicendum, quod divinum *esse* est simplicissimum. — Ad cuius rei evidentiam duo oportet intueri ⁴, scilicet *perfectionem conditionum divinarum* et *modos considerationum nostrarum*.

Si consideramus *modos divinarum conditionum*, divinum *esse*, eo ipso quo est *primum*, est simpli-

cissimum. Nam eo ipso quo est primum, omnia ab ipso fluunt, et eo ipso quo fluunt ab ipso, ad ipsum recurrunt et reducuntur tanquam ad finem ultimum; et ex hoc habet, quod sit *alpha et omega, primus et novissimus, principium et finis* ⁵. Quia ergo haec, quae maxime videntur distantia, concurrunt in omnimode unum; necesse est, ipsum divinum *esse* esse *perfectissimum*, quasi quendam intelligibilem circum; necesse est etiam, *esse simplicissimum*.

Triplex enim aliquid deficit a summa simplicitate: aut quia *compositum ex aliis*, aut quia *compositum alii*, aut quia *compositum in aptitudine*. Divinum autem *esse* ex hoc, quod est *primum*, non est *compositum ex aliis*, nihil enim habet prius ante se; ex hoc, quod est *perfectissimum*, non est *compositum alii*, perfectum enim non venit ad constitutionem tertii; ex hoc autem, quod *ultimum*, cetera ad ipsum ordinantur: sicut ad terminum quietativum: et ita ipsum est absolutissimum, ac per hoc non solum caret compositione *actuali*, verum etiam *possibili*; et sic *esse simplicissimum* convenit ⁶ Deo *vere et proprie*, non enim est haec tria in aliquo alio reperire. — Competit etiam *perfecte* ex hac triplici conditione. Quia enim est *perfectissimum*, habet omnes condiciones nobilitatis; quia vero *ultimum* et optimum, propter quod sunt omnia, omnes illas condiciones habet in summo; quia *primum*, in quo nulla diversitas, necesse est, quod omnes sint in ipso unum et sic simplicissimum per exclusionem omnis compositionis et inclusionem omnis perfectionis. Sunt ergo in Deo omnes condiciones nobilitatis, scilicet potentia et sapientia et volutas, bonitas, veritas et unitas, *esse, vivere et intelligere* et cetera similia vere, perfecte et summe sub propria et perfecta ratione; sunt tamen unum adeo, ut nullam inducant compositionem nec minuant de simplicitate. — Quod

clare non videt, nisi qui similiter intelligit circa divinum *esse* summam *simplicitatem* cum summa *immensitate*; quod qualiter possit capi, in consequentibus ⁷ poterit indagari, sed nunc tanquam certum et indubitabile debet supponi, ut simplicitatem divinam recte intelligamus secundum exigentiam divinarum conditionum.

— Oportet etiam videre *diversos modos nostrarum considerationum*. — Cum enim ad considerationem necessario concurrant tria, scilicet *intelligens, res intellecta et medium* sive ratio intelligendi; aliquis modus potest tripliciter attribui nostro intellectui: aut ita, quod illud modum ponat *circa rem*, et tunc est verus, si in re illa reperitur, ut spiritua-

Primo de
modis divi-
narum con-
ditionum.

Conclusio.
Duo pen-
sanda.

Confirmat
Triplex co-
positio r
est in D.

Sed simp-
licitas ver-
Et simplici-
tas perfec-

Corollarium

Secundo de
modis nostrarum
considerationum.
Tria in nostris
considerationibus.

Modus tri-
plex attribuitur.

¹ Aristot., II. de Generat. et corrupt. text. 56. (c. 10.); cfr. supra pag. 61, nota 2.

² Vide tom. III. pag. 314, nota 1.

³ August., 83 Qq. q. 46. n. 2. Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 3. arg. 1. ad oppos. — De similitudine vide supra pag. 9, nota 1. definitionem ex Boethio allatam.

⁴ Ita A B G, sed E *intendi*. alii *interveniri*.

⁵ Apoc. 1, 8. Verba *primus et novissimus* habentur ibid. v. 17. — Superius pro *eo ipso*, quo G ter *eo ipso*, quod.

⁶ A B G *competit*. Inferius pro *Quia enim est A Quia enim* per se.

⁷ Quaest. 4. a. 1. — Superius pro *perfecta A vera*.

liter intelligit spiritualia; aut ita, quod ponat illum modum *circa se*, ut cum abstracte intelligit coniuncta, et tamen non est mendax, quia, sicut dicit Philosophus¹, « abstractum non est mendacium »; aut cum ponit *circa rationem*, per quam intelligit, ut cum multipliciter intelligit unum per multa. —

applicatio. Sciendum est igitur, quod intellectus noster omnem intellectum rei complete resolvit in intellectum eius

distinctio. *quo est et quod est*, et quando intelligit rem compositam, tunc illam resolutionem ponit *circa se* et *circa rem*; quando vero rem simplicem omnino, tunc ponit illam non *circa rem*, sed *circa se*, quia aliter non potest intelligere. Unde intellectus noster, cum Deum intelligit, omnino intelligit, quod in ipso est omnis simplicitas et nulla compositio, nulla concretio, tamen intelligit per modum *quo est et quod est*; nec tamen est falsus, quia non ponit modum illum *circa rem*, nec *vanus*, quia revera aliquid respondet ex parte Dei, licet non diversum. Vere enim est in Deo essentia et suppositum, sed tamen sunt unum; vere voluntas et potentia, tamen non sunt plura, sed cognoscuntur per plura. — Et hinc est,

orollarium. « quod verius est, quam intelligatur, et verius intelligitur, quam dicatur » ut dicit Augustinus². Propterea a divino esse intelligendo deficit omnis intellectus, et tamen nihilominus intellectus fidelis circa ipsum non intelligit nisi unum, cum unum intelligit multiformiter, abstractum concrete, simplex complexe, *inmensum* finite, *aeternum* temporaliter, quia, ut dictum est, modos istos non attribuit ipsi intelligibili, sed sibi intelligenti vel rationi intelligendi. Patetur igitur intellectus verus proprio lumine rationis, divinum esse omnino simplicissimum. — Unde concedendae sunt rationes, quae hoc ostendunt.

1. Ad illud quod primo obicitur in contrarium, quod divinum esse summe differt ab esse creato; dicendum, quod verum est; sed quod ultra infertur: ergo pluribus differentiis differt; dici potest, quod illud non sequitur, quia prima genera³ summe differunt, et tamen se ipsis differunt. Differentiae etiam immediate dividendes ipsum genus se ipsis differunt, et tamen maxime a se ipsis distant. — Et si obicitur, quod quanto aliqua in pluribus conveniunt, tanto magis sunt similia: ergo quanto aliqua pluribus differunt, tanto magis sunt differentia; dici potest, quod divinum esse pluribus differentiis differt ab esse creato, quae quidem pluralitatem ponunt et realem differentiam ex parte creaturae, non tamen

ex parte Dei, quia quae in creatura sunt per multiformitatem et differentiam realem multo perfectius reperiuntur in Deo per simplicissimam identitatem, sicut patet ex his quae iam dicta sunt et infra dicentur.

2. Ad illud quod obicitur, quod simplicius est esse omnino abstractum a supposito quam concretum; dicendum, quod duplex est suppositum: unum, quod addit supra naturam, alterum vero, quod non addit. De primo supposito, quod aliquid addit supra naturam contrahens et distinguens, veritatem habet; sed hoc modo non posuimus suppositum esse in divinis, quia non est ibi distinctio per additionem aliquam factam circa naturam, sed per originem unius personae ab alia; unde non est ibi concretio secundum realem inhaerentiam, sed solum secundum nostram intelligentiam. — Et si obiciat, quod aut illi intelligentiae respondet aliquid ex parte rei, aut nihil: iam patet responsio, quod aliquid respondet. Est enim in divinis vere natura et vere suppositum, id est deitas et habens deitatem; unde licet intellectus hoc intelligat per modum cuiusdam differentiae, non tamen est falsus, quia modum illum ponit *circa se* vel *circa rationem intelligenti*, non autem *circa rem*, quam intelligit; aut si ponatur, ponitur aliqua differentia realis inter suppositum et naturam, et talis est, quod compositionem nullam inducit, sicut melius in sequenti quaestione patebit⁴.

3. Ad illud quod obicitur, quod quicquid nobilitatis est in creatura, attribuendum est Creatori; dicendum, quod est nobilitas simpliciter, et est nobilitas secundum quid. Illud autem, quod in creatura dicit nobilitatem simpliciter, proprie et vere attribuendum est creatrici essentiae; quod autem dicit nobilitatem cum diminutione, illud non convenit Deo attribui⁵. Cum ergo dicitur, quod maior compositio in creatura facit ad perfectionem nobilitatis, sicut patet in homine; dicendum, quod ista est nobilitas diminuta, quae venit ex multorum aggregatione, quia quod non potest in se habere per unum habet per plura; et ideo talis nobilitas non est attribuenda divino esse, quod quidem est nobilissimum in fine nobilitatis perfectae.

4. Ad illud quod obicitur, quod in formis ordinatis forma, quae se habet ex additione, est actualior; dicendum, quod est actualitas in genere, et est actualitas extra genus. Actualitas autem in genere est actualitas permixta potentiae, quae quidem po-

Duplex suppositum.

Nobilitas duplex.

Actualitas duplex.

¹ Libr. II. Phys. text. 18. (c. 2). — De seq. distinctione *quo est et quod est* *ab esse creato*. d. 19. q. 4. q. 4; d. 23. q. 1. q. 3. et d. 27. p. 1. q. 4.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 7. Verius enim cogitatur Deus, quam dicitur, et verius est, quam cognoscitur. Cfr. I. Sent. d. 23. dub. 2. et d. 34. q. 2. in corp.

³ Scilicet decem praedicamenta: substantia, quantitas etc. Neque enim, ut ait Porphyrius, de Praedicab. c. de Specie, est commune unum genus omnium ens, nec omnia eiusdem generis

sunt... sed posita sunt... prima decem genera, quasi prima decem principia. Et si omnia quis entia vocet, aequivocet, inquit, [Aristot., V. Metaph. text. 17. et VII. text. 15. sive IX. c. 12. et VI. c. 4.] nuncupabit. — Superius ex AEG posuimus ultra, alii ultimum.

⁴ Cfr. etiam I. Sent. d. 25. a. 1. q. 2. ad 1. et d. 34. q. 1. — DH aut si ponitur, aliquid... et naturam, talis est etc.

⁵ Vide Anselmum, Monolog. c. 15. — De seq. cfr. II. Sent. d. 24. p. 1. a. 2. q. 1. ad 8.

tentia salvatur in natura generis et ad actum reducitur per superadditionem differentiae distinguentis et specificantis; et de hac actualitate habet praemissa propositio veritatem. — Est etiam praeter hoc actualitas *extra genus*, quae nihil habet admixtum de potentia, et talis est actus purus; et ideo non est ibi ponere unum additum alteri, sicut actus additur potentiae praeiacenti; et talis actualitas ponitur in Deo: et ideo non sequitur, quod ponatur aliqua additio sive compositio¹

Ad illud quod obiicitur, quod summum bonum se habet ex additione ad bonum; dicendum, quod per additionem se habet ex parte *intellectus*, quia in intellectu summi boni clauditur intellectus boni; non autem se habet per additionem ex parte *rei*: tum quia bonum creatum et increatum non communicant in aliqua natura communi; tum etiam, quia summum bonum maioris simplicitatis est, quam sit ipsa communis intentio, quae significatur nomine *boni*; tum etiam, quia summum bonum excedit omne creatum bonum excessu improporionali. Unde cum *bonum* dicitur de bono creato et increato, hoc non est nisi per quandam analogiam, quia omnis bonitas creata manat a bonitate increata tanquam a causa prima; unde posterior illa ac per hoc deficient a simplicitate summa; illa vero tanquam prima, hoc ipso quia prima, est simplicissima. Unde sicut conditio simplicitatis addita super ens, utpote cum dicto *ens simplex*, non ponit compositionem aliquam circa ipsum; sic nec *summitas* circa bonum².

3. Ad illud quod obiicitur, quod proprietates divini *esse* sunt unitas, veritas, bonitas; dicendum, quod *veritas* dicitur proprietates divini *esse*, quia, quantum est de se, dicitur modum entis; sed quia in divino *esse* non differt *esse* et *posse*³, ideo non differt *esse* et *sic esse*, quia non potest sic et aliter *esse*. Et propterea, quia idem est ibi *esse* et *modus essendi*, ideo nulla est ibi compositio; quia vero *modus essendi* est proprietates ipsius entis, et non e converso: hinc est, quod *unitas*, *veritas* et *bonitas* dicuntur esse proprietates divinae essentialiae; non autem *essentia* dici potest proprietates veritatis seu bonitatis vice versa, quia non nominat modum essendi, sicut et illa.

6. Ad illud quod obiicitur, quod aut idem est in Deo veritas et bonitas, aut non; dicendum est, quod, quantum est ex parte *principalis significati* seu rei per haec nomina intellectae, idem dicuntur circa *esse* divinum, quia non alio est Deus bonus et alio verus, sed eo ipso bonus, quo verus. Quantum autem est ex parte *rationis intelligenti*, secundum quam intellectus⁴ a creaturis ascendit ad intelligentiam Creatoris; sic differentia est: quia, cum veritas

et bonitas increata intelligatur per creatam, et haec in creaturis habeant aliquo modo differentiam; ideo ista aliquo modo dicuntur distinguere ex parte *rationis intelligenti*, licet idem sint ex parte *rei*; nec tamen est ibi falsitas vel error in intelligendo, quia haec vere et perfectissime sunt in Deo, licet non diversificentur realiter inter se, sicut in *esse* creato. Et hoc satis clarum est, si intelligatur illud quod dictum est in solutionis principio de multiplici nostrae considerationis modo.

7. Ad illud quod obiicitur, quod actus diversificantur per objecta; iam patet responsio: quia, etsi illa sint *idem* secundum rem in Deo, dicuntur tamen *diversificari* secundum *rationem intelligenti* ex parte nostra. Unde sicut illis respondet alia et alia proprietas representativa in vestigio creaturae representantis, quia non est idem bonitas et veritas in natura creata; sic respondet ei alia et alia potentia in imagine apprehendente, in intellectiva et affectiva, quia tam in vestigio⁵ quam in imagine sunt aliqua per diversitatem, correspondentia tamen aliquibus in Deo, quae habent omnimodam identitatem secundum rem.

8. Ad aliud, quod obiicitur, quod aut potentia et sapientia et voluntas plus dicuntur quam unum aliquid horum, aut nihil; dicendum, quod *explicite* aliquid plus dicunt, sed *implicitè* unum eorum clauditur in reliquo; non enim potest esse summa potentia, ubi non sit voluntas et sapientia; et ideo, si unum absque altero Deo attribuitur, diminute attribuitur; non quia sint realiter differentia, sed quia hoc ipso, quod ponuntur per impossibile separari, ponuntur etiam per impossibile diversificari; et ideo sicut diversificari nequeunt, sic separari non possunt.

9. Ad illud quod obiicitur, quod aut potentia est scientia, aut non; dicendum, quod dupliciter est loqui de potentia et scientia: aut secundum *principale significatum*, aut secundum *connotationem*. Idem ergo sunt secundum *rem* et principalem significationem, differunt autem secundum *connotationem*; non enim est idem aliquid esse Deo *scibile* et *possibile*, sicut non est idem *sciri* et *feri*. *Possibile* enim nominat quid, ut est in ratione emanantis vel emanabilis; *scibile* autem, ut in ratione praesentis apud intellectum cognoscentis; et quoniam in Deo non est aliud, quo est potens, et aliud, quo est sciens, quia se ipso competit ei utrumque: ideo, licet ista diversificentur *connotatione*, sunt tamen idem secundum *rem*.

10. Ad illud quod obiicitur, quod voluntas est arctativa potentiae; dicendum, quod tripliciter est loqui de potentia et voluntate: aut quantum ad af-

¹ Cfr. I. Sent. d. 8.-p. II. q. 4, et Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.).

² Vide I. Sent. d. 22. q. 3. ad I. — Ipsa *obiecto* supradictum implicitè invenitur. — Superius posuimus unde *posterior* pro non *posterior*, quod codi. perperam exhibent.

³ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): *Posse* enim ab ipso *esse* nihil differt in perpetuis. — De ipsa solut. cfr. I. Sent. d. 8. p. I. a. I. q. I. ad 4. pro parte negat. — Circa finem solut. vocat *essentia* H praemittit *divina*.

⁴ A B G H *intelligens*.

⁵ G addit *creaturae*.

*fectum*¹, aut quantum ad *effectum*, aut quantum ad *respectum*. Primo modo habent identitatem et aequalitatem, quia quidquid vult Deus potest velle, vel quidquid potest vult posse. *Ultimo* modo habent inaequalitatem, quia *potentia* dicitur respectu possibilitatis, et *voluntas* respectu volutorum, et plura sunt possibilita quam volita. *Medio* autem modo aequalitatem habent, scilicet quantum ad *effectum*, quia, licet potentia ad plura se extendat quam voluntas, quia tamen Deus nihil facit, nisi quod vult, aequari dicuntur voluntas et potentia quantum ad *effectum*: et ideo voluntas dicitur *esse arctativa potentiae*, non ratione eius quod sunt, sed ratione eius ad quod comparatur.

11. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex participatur secundum plus et minus; dicendum, quod dupliciter dicitur aliquid participari, scilicet secundum *formam*, sicut genus participatur a speciebus²; vel secundum *influentionem*, sicut causa participatur a suis effectibus. Primo modo habet propositio veritatem; hoc autem modo non dicitur divinum *esse* participari secundum plus et minus, sed solum secundo modo; et hoc non ponit diversitatem in ipso participato, sed in eo, per quod fit illa participatio, scilicet in aliquo dono creato.

12. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex habet multiformem operationem; dicendum, quod operatio dicitur et ipsum *opus operans* et *opus operatum*, sive actus activus et effectus productus. Primo igitur modo operatio Dei est idem quod ipse Deus, et ideo non multiplicatur ratione sui in se,

sed ratione effectus producti ex parte creaturae. Primo igitur modo habet propositio veritatem, secundo vero non: quia quanto aliquid simplicius, tanto potentius, ac per hoc tanto magis est principium effectuum multiformium³.

13. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino simplex convertit se simul ad operationes disparatas et infinitas; dicendum, quod simplex contingit esse aliquid duplici modo: uno modo, in quo simplicitas *excludit immensitatem*; alio modo, in quo *includit*. De primo habet praedicta propositio veritatem, de secundo vero minime, pro eo quod infinitum, eo quod infinitum divinum *esse* est infinitissime infinitum, simul se ad omnia quantacumque et qualiacumque convertere potest absque coarctatione, cum nullam prorsus admittat limitationem.

14. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod nihil omnino simplex est multiforme in specie vel in assimilatione; dicendum, quod est multiformitas secundum rationem *informandi* et secundum rationem *exprimendi*. Primo modo competit multiformitas ei quod habet intra se diversarum formarum naturas; et sic non potest stare cum summa simplicitate. Secundo modo competit multiformitas ei quod habet in se multarum formarum ideas, et hoc modo stat cum summa simplicitate. Sicut enim simplicissimum sua summa actualitate habet summam *virtutem*, quia omnia potest distincte et plene efficere; sic et summam *veritatem*, quia omnia potest aeternaliter repraesentare, sicut melius patuit supra in quaestione de rationibus aeternis⁴.

ARTICULUS II.

Utrum possint simul stare trinitas et summa simplicitas.

Deinde quaeritur circa hoc, utrum simul possint stare trinitas et summa simplicitas. Et quod sint impossibiles, videtur pluribus rationibus.

1. Simplicius est ens abstractum quam concretum⁵: ergo simplicior est natura nullum habens suppositum, quam natura existens in pluribus hypostasibus; sed trinitas ponit existentiam naturae in pluribus hypostasibus: ergo diminuit de summa simplicitate.

2. Item, simplicius est idem diverso⁶: ergo omne illud, in quo est omnimoda identitas, est simplicius, quam in quo reperitur aliqua quantalacumque diversitas; sed non potest esse trinitas sine quantalacumque diversitate: ergo non potest stare cum summa simplicitate.

3. Item, commune simplicius est proprio, sicut patet, quia proprium implicat in se commune et amplius; sed non potest esse trinitas vera, quin sint

¹ A B E G H *effectum*; insuper codd. erronee omittunt unum divisionis membrum, scil. vel *effectum*, vel *effectum*. Cfr. I. Sent. d. 45. a. 1. q. 2. in fine, ubi eadem distinctio habetur: Dicendum enim, quod est loqui de his [voluntate, potentia et sapientia] quantum ad *effectum* sive *actum* et quantum ad *effectum* et quantum ad *obiectum*. Si quantum ad *actum*; sic est ibi omnimoda aequalitas etc. Cfr. etiam supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. in corp. et ad 44.

² Aristot., IV. Topic. c. 1: Terminus autem eius quod est *participare*, est suscipere participati rationem; manifestum igitur, quoniam species quidem participant genera, genera autem

S. Bonav. — Tom.V.

species non; nam species suscipit generis rationem, genus autem speciei non.

³ Vide I. Sent. d. 43. q. 3. ad 1; II. Sent. d. 37. a. 1. q. 1. ad 2. — Lib. de Causis, propos. 17: Omnis vis unita plus est infinita quam virtus multiplicata. — A *effectum multiforme*. Superius post Dei A G addunt in se, E in se ipsa.

⁴ Quaest. de scientia Christi, q. 2. seq.

⁵ Quod praeter formam sive naturam includit suppositum. — Cfr. de hac quaest. I. Sent. d. 2. q. 2. et d. 8. p. II. q. 1; Alex. Hal., S. p. I. q. 5. m. 2.

⁶ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 16. (IV. c. 9).

trium personarum propria distincta et incommunicabilia¹: ergo impossibile est ponere trinitatem, quin in ea ponatur aliquis recessus a summa simplicitate.

4. Item, omne absolutum est simplicius respectivo, quia, ut dicit Augustinus², « omne relativum est aliquid, excepto eo quod relative dicitur »; unde respectivum includit absolutum; sed non potest esse trinitas personarum sine pluralitate respectuum: ergo etc.

5. Item, omne definiens simplicius est definitio; sed natura cadit in ratione personae³: ergo simplicior est semper natura quam persona: ergo non potest ratio personalitatis stare cum summa simplicitate. Sed trinitas non potest esse nisi in personis: ergo trinitas repugnat summae simplicitati.

6. Item, pars semper simplicior est toto; sed trinitatis pars est unitas, et trium personarum una persona: ergo si trinitas ponit veram pluralitatem, et vera pluralitas ponit veram totalitatem, et vera totalitas excludit summam⁴ simplicitatem: ergo a primo, trinitas non potest stare cum summa simplicitate.

7. Item, punctus semper est simplicior continuo, ergo et unitas numero: ergo simplicior est personae unitas quam personarum trinitas; sed quod habet aliquid simplicius se non est summe simplex: ergo impossibile est, trinitatem compati summam simplicitatem.

8. Item, aut persona est aequae simplex, sicut essentia, aut non. Si non: ergo aut persona non est in divinis, aut divinum esse non est simplicissimum; si autem aequae simplex, sicut essentia; sed essentia propter summam simplicitatem non comparitur plures essentias divinas⁵: ergo pari ratione neque persona.

9. Item, aut persona addit aliquid supra naturam secundum esse et intellectum, aut secundum intellectum solum, aut secundum neutrum. Si primo modo: ergo cadit cum⁶ simplicitate summa; si secundo modo: ergo intellectus vanus et falsus est, cui nihil respondet in re; si tertio modo: ergo sicut natura non plurificatur, ita nec persona.

10. Item, aut quidquid convenit personae convenit naturae, et e converso, aut non. Si sic: ergo cum persona distinguatur, distingueretur et natura, et ita non erit ibi summe simplex; si non; sed affirmatio et negatio non sunt verae de eodem et se-

cundum idem⁷: ergo secundum aliud et aliud; quod autem habet hoc, est compositum: ergo etc.

11. Item, aut una persona omnino differt ab alia, aut omnino convenit, aut partim convenit et partim differt. Si omnino convenit: ergo nihil habet proprium, ergo non distinguitur; si autem omnino differt: ergo si una est Deus, altera non est Deus; si partim convenit et partim differt: cum hoc non sit secundum idem, erit compositum⁸.

12. Item, cum una persona communicat alii, aut communicat ei quidquid habet, aut non. Si non: ergo aliquid sui dat et aliquid retinet, ergo est composita et avara. Si quidquid habet: ergo sicut communicat ei suam quidditatem, ita et personalitatem. — Si dicas, quod personalitas non est communicabilis; contra est: quia ita est simplex, sicut natura, ut dicis: ergo sicut natura communicabilis est, ita videtur, quod persona⁹.

13. Item, proprietas personae aut est aliquid, aut nihil. Si nihil: ergo nihil facit, ergo non distinguit illud, in quo est; si aliquid, aut est in essentia, aut non. Si est in essentia; sed proprietates distinguit illud, in quo est: ergo natura et essentia numerantur; quod est contra trinitatem. Si non est in essentia, sed in persona: ergo aliquid secundum rem est in persona, quod non est in essentia: ergo necesse est, quod proprietas faciat personam compositam.

14. Item, proprietas personae est relatio; aut ergo transit in substantiam, sicut alia genera¹⁰, aut non transit. Si transit: ergo sicut substantia non distinguitur nec distinguit, ita nec proprietates: ergo non est trinitas. Si non transit: ergo aliquid ultra substantiam dicit, ergo diminuit de ratione simplicitatis: si ergo non potest esse sine proprietatibus, ergo impossibile est, quod stet cum summa simplicitate.

15. Item, punctus, sicut suis relationibus non componitur, ita nec realiter numeratur: si ergo Deus puncto est simplicior, ergo nullo modo est in eo aliqua realis distinctio.

16. Item, prius est absolutum respectivo¹¹: ergo distinctio secundum proprietatem absolutam ea prior est, quae est secundum respectivum; sed quanto aliquid prius, tanto simplicius: si ergo distinctio secundum absolutas non stat cum summa simplicitate, ergo nec distinctio secundum respectivas.

¹ Vide supra pag. 65, nota 3. et pag. 67, nota 4.

² Libr. VII. de Trin. c. 4. n. 2: Omnis essentia, quae relativa dicitur, est etiam aliquid, excepto relativo. — Aristot., I. Ethic. c. 6: Quod vero per se est et substantia prius eo natura est, quod est ad aliquid [i. e. relativum]; esse enim hoc appendix quaedam videtur atque accidens eius quod est.

³ Vide supra pag. 65, nota 3. definitionem personae a Boethio datam.

⁴ G veram et summam.

⁵ Ut ostensum est supra q. 2. a. 4. — In fine arg. G supplet plures personas.

⁶ Videtur esse substituendum a pro cum, E in.

⁷ Aristot., II. Elench. c. 5. (c. 25.): Nam contrario et opposita et affirmationem et negationem simpliciter quidem impossibile inesse eidem. Cfr. I. Prior. c. 42. (c. 40.) et IV. Metaph. text. 15. seqq. (III. c. 4.).

⁸ Pro erit [A B erunt] compositum G erit compositio.

⁹ B ita etiam videtur, quod personalitas.

¹⁰ Scil. praedicamentorum v. g. quantitas, qualitas etc. Cfr. August., V. de Trin. c. 8. n. 9. seqq. et Boeth., de Trin. c. 4. seqq.

¹¹ Cfr. supra nota 2. et pag. 46, nota 9. — De propos. quanto aliquid prius, tanto simplicius, cfr. Aristot., XI. Metaph. c. 1. (X. c. 1.).

CONTRA: 1. Contingit reperire aliquid *simplex*, Fundamenta. quia est unum in uno, et aliquid *amplius simplex*, quia est unum in pluribus multiplicatum; quod est simplicius, quia unum in pluribus, sicut universale¹, sed tamen non summe, quia numeratur: ergo si aliquid esset unum in pluribus non multiplicatum, illud esset *simplicissimum*; sed hoc attribuendum est divino *esse*, quod est simplicissimum: ergo trinitas non tollit simplicitatem divinae essentiae.

2. Item, pluralitas *naturarum* non repugnat simplicitati *personae*, sicut patet in Christo²: ergo si magis facit ad compositionem *naturarum diversitas* quam *personarum pluralitas*, videtur, quod multo fortius pluralitas personarum simplicitatem naturae in nullo diminuat: stat igitur etc.

3. Item, Deus potest creare sine omni suae simplicitatis diminutione: ergo si generare et spirare est actus intrinsecus, multo fortius generat et spirat, manente simplicitate summa. Sed quia generat et spirat, est trinitas: ergo etc.

4. Item, *intelligere* est actus, qui simplicitati in nullo repugnat, sed magis attestatur et consonat; sed mens quaecumque se intelligendo generat sui similitudinem, quae dicitur *verbum* a generante distinctum³: ergo sicut cum summa simplicitate stare potest actus intelligendi, ita etiam generatio, et pari ratione productio Spiritus sancti: ergo videtur, quod tota trinitas simul stet cum summa simplicitate.

5. Item, ut dicit Augustinus sexto de Trinitate⁴, « in spiritualibus idem est maius et melius »; sed in beata Trinitate quaelibet persona est optima: ergo non sunt aliquid melius tres quam unum, ergo nec maius. Sed in omni compositione ponitur aliquid additum, quod est aliquo modo amplius: ergo illa summa trinitas nullam omnino ponit compositionem: ergo in nullo repugnat simplicitati.

6. Item, summa simplicitas non excludit, sed includit summam perfectionem; summa perfectio non excludit, sed includit pluralitatem: ergo *a primo*, summa simplicitas pluralitatem personarum non excludit, sed includit: ergo non repugnat, sed maxime consonat.

7. Item, summa simplicitas non excludit, sed includit summam potentiam et virtutem, quia, sicut supra⁵ probatum est, quanto aliqua virtus magis est unita, tanto magis est infinita; sed summa virtus et actualissima ponit summam et perfectissimam communicationem et productionem, et hoc ponit trinitatem: ergo simul stat necessario trinitas et summa simplicitas.

8. Item, lux dicitur de substantia spirituali et corporali, et spirituali creata et increata secundum quandam proportionem et analogiam; sed productio splendoris materialis nihil diminuit de simplicitate lucis materialis, productio etiam lucis spiritualis, utpote intelligentiae sive verbi a mente, nihil diminuit de simplicitate substantiae intellectivae: ergo productio aeterni Splendoris a Patre nihil diminuit de simplicitate lux aeternae.

9. Item, simplicitas puncti et unitatis et cuiuslibet principii creati non excludit, sed includit pluralitatem relationum et respectuum, et hoc modo non est imperfectionis, sed perfectionis; sed omne tale est Deo attribuendum: ergo circa Deum non repugnat simplicitas summa et pluralitas relationum. Sed « relatio multiplicat trinitatem », ut dicit Boethius⁶: ergo etc.

10. Item, ubi non est materia et situs, non potest esse separatio: productio ergo abstrahens a ratione situs et materiae non ponit aliquam separationem: ergo stat cum omnimoda indivisione, ergo et cum omnimoda simplicitate. Si ergo tali productione producuntur personae in Trinitate, simul ergo stare potest trinitas cum summa simplicitate.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum non tollit summam simplicitatem, nec summa simplicitas excludit trinitatem.

RESPONDEO: Dicendum, quod primum principium Conclusio. simul est trinum et simplicissimum, ita quod nec trinitas tollit summam simplicitatem, nec summa simplicitas excludit trinitatem; et hoc quidem certissime per fidem tenemus.

Ut autem aliquatenus intelligamus, duo oportet Duo prae-notanda. hic praenotare: primo, diversos modos *distinctionum personarum*, secundo, diversos modos *attributionum divinarum*.

Quantum ad primum intelligendum, quod, sicut Modi 3 distinguendi personas. dicit Richardus de Trinitate⁷, tribus modis distinguitur persona a persona, scilicet *origine tantum*, *qualitate tantum*, *origine et qualitate simul*. Primus modus est in divinis, secundus in angelicis spiritibus, tertius in hominibus. — Homines enim distinguuntur ab invicem *qualitate* propter diversitatem accidentium et proprietatum, quibus unum individuum ab altero discernitur⁸; *origine* vero, quia unus homo ab alio nascitur. — Angeli autem, quia differunt su- Primos. Secundos.

¹ Vide supra pag. 66, nota 2. — Superius pro *simplex*, quia A G bis *simplex*, quod.

² Cfr. III. Sent. d. 6. a. 1. q. 2.

³ Vide supra pag. 34, nota 6.

⁴ Cap. 8. n. 9: in his enim, quae non mole magna sunt, hoc est maius esse quod est melius esse.

⁵ Art. 4. Fundam. 6. et de scientia Christi q. 6. in corp. — Lib. de Causis, propos. 17.

⁶ Libr. de Trin. c. 6.

⁷ Libr. IV. c. 13. seq. Cfr. tom. I. pag. 587, nota 7; tom. II. pag. 103, nota 6. et pag. 104, nota 5.

⁸ Porphy., de Praedicab. c. de Specie: Individua autem dicuntur huiusmodi, quoniam ex proprietatibus consisti unumquodque eorum, quarum collectio nunquam in alio eadem erit etc.

stantiis et proprietatibus formalibus, distinguuntur *qualitate*; sed quia unus ab alio non procedit, non distinguuntur *origine*. — Personae autem divinae, quia omnino unum sunt in substantia et forma et nulla habent accidentia, non distinguuntur *qualitate*, sed *sola origine*; illa autem *origo* est ipsius personae non per aliquid aliud, sed per se ipsam, ita quod, sicut Deus se ipso intelligit et est suus intellectus, ita Pater se ipso generat et est ipsa generatio, similiter Filius sua filio: si ergo est ibi verissima origo, verissima est personalis distinctio. — *Rursus*, si persona est sua origo, nulla est omnino in persona compositio, ac per hoc ita simplex est, sicut essentia: est igitur omnimoda secundum rem indifferentia inter personam et essentiam, et personam et proprietatem et essentiam. Unde vere *persona* est essentia et proprietates, et *essentia* proprietates et persona, et *proprietates* persona et essentia¹. Quomodo ergo potest intelligi aliqua compositio in tanta indifferentia? Necesse est igitur in tali distinctione personarum omnimodam intelligere simplicitatem: ex quo ergo impossibile est intelligere aliquam compositionem, non repugnant trinitas personae intellectae et simplicitas summa. — Multum ergo valet ad hoc videndum inspicere modos *distinctionum personalium*, quos igno-

tautes haeretici erraverunt.

Rursus, attendendi sunt diversi modi *attributionis*. *Modi 3 attributionum.* Est enim differentia quantum ad *modos essendi* et quantum ad *modos se habendi* et quantum ad *rationes intelligendi*. — In divinis igitur quantum ad *esse* vel essentiam non potest reperiri diversitas sive differentia, quia illud *esse* est unum et simplicissimum; nec etiam quantum ad *modum essendi absolutum*, quia, sicut in Deo non est aliud ens *essentia* et *esse*, sic non est differens *esse* et *sic esse*. Et ratio huius est, quia in Deo idem est *posse* et *esse*, et non est dicere, quod possit sic et aliter *esse*. Et ideo, quia *modi essendi* sunt idem quod *essentia*, omnia praedicata dicentia modum *absolutum* transeunt in substantiam, relatione excepta, quae dicit *modum essendi respectivum*; qui modus dicendi in comparatione ad *subiectum* transit in substantiam, ut hypostasis sit sua proprietates, ne inducatur compositio; sed manet in comparatione ad *terminum*, ut vera salvetur distinctio. Differentia enim relationis a *subiecto* in quo inducit *compositionem*; sed differentia a *termino* ad quem non inducit nisi solam *distinctionem*. Cum ergo in divinis non reperiatur differentia, nec quantum ad *essentiam* nec quantum ad *esse* nec quantum ad *absolutos modos essendi*, reperitur tamen tribus modis praedictis. Differentia namque quantum ad *modos essendi*² est in

personis ad invicem: quia, licet idem *esse* habeant, tamen *alio modo*, quia una a se, alia vero ab alio; et haec est tanta diversitas, ut non permittat, unam personam dici de alia. Illi enim modi, sicut prius ostensum est, licet non inducant *compositionem*, faciunt tamen veram *distinctionem*.

Differentia vero quantum ad *modos se habendi* est in personis ad essentiam relatis. Quoniam enim oriri est ipsius personae, non essentiae; ideo persona refertur et se habet ad alteram, essentia non; et hinc est, quod una distinguitur, scilicet persona, et non altera, scilicet essentia. Et ex hac differentia non fit, quod una *removeatur* ab altera, fit tamen, ut possit *aliquid dici* de persona, quod non dicitur de essentia, et e converso. Et ex hac differentia nascitur triplex modus dicendi in divinis, scilicet in *quid* et in *quis* et in *quae*, scilicet *notio*, *persona* et *essentia*; et inde est, quod, supposita *persona*, non supponitur *notio* nec e converso, et similiter de *essentia*. Sed ex variatione talium modorum introducit *figura dictionis*³ in divinis, sicut patet consideranti.

Differentia vero quantum ad *rationes intelligendi* est in proprietatibus *essentialibus*, quae omnino idem sunt, sicut veritas et bonitas; tamen noster intellectus intelligit per diversa et sub alia ratione et alia, et ideo aliter nominat; et haec est minima differentia, quae possit inveniri circa divina, quia magis est ex parte nostri quam Dei. — Stat igitur summa simplicitas non solum cum personali distinctione, sed etiam cum multiformi attributione. Unde concedendae sunt rationes, quae sunt ad hanc partem; ad oppositas vero satis facile est respondere.

1. Ad illud quod primo obiicitur in contrarium, quod simplicius est ens abstractum quam concretum; dicendum, quod illud veritatem habet in eo, in quo differt forma et suppositum, in quo quidem est *abstractio* et *concretio* ex parte rei; in divinis autem proprie non ponitur *concretio* nisi ex parte nostri. — Similiter quod dicit, quod simplicius est unum non in pluribus quam in pluribus; dicendum, quod illud habet veritatem, ubi aliquid plus est in pluribus quam in uno, sicut est in numero; non sic autem est in proposito, quia ita complete et perfecte est divina essentia et natura in una suarum hypostasum, sicut in tribus⁴.

2. Ad illud quod obiicitur, quod simplicius est idem diverso etc.; dicendum, quod est diversitas sive distinctio, quae venit ex *additione*, sicut illa quae est inter diversas species, quae distinguuntur per diversas differentias additas supra genus, et est distinctio veniens non ex *additione*, sed ex *origine*;

¹ Cfr. I. Sent. d. 26. q. 4. seqq., d. 33. per totam et d. 34. q. 1. seq., ubi etiam de seqq. modis essendi. — Superius post *sicut essentia* B addit et *proprietates*.

² Ita A, alii *existendi*.

³ Vide Aristot., I. Elench. c. 3. (c. 4.), ubi de hac et aliis fallaciis in dictione. — De suppositione personae et notionis cfr. tom. I. pag. 576, nota 1.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4. ad 1. et 3.

De modis se habendi.

De rationibus intelligendi.

Solutio apriorum.

Duplex diversitas.

et haec est in divinis personis, quæ distinguntur ex eo, quod una manat ab altera; et haec nullam ponit compositionem, secundum quod explicatum fuit in principali solutione.

Distinctio.

3. Ad illud quod obiicitur, quod commune simplicis est proprio; dicendum, quod illud habet veritatem, ubi *commune* arctatur et contrahitur per proprium; tunc enim ratione arctantis et contrahentis admittit et compositionem et distinctionem, sicut apparet in universali et particulari; hoc autem modo non est reperire commune in divinis, quia essentia, licet sit communis in divinis, non tamen contrahitur nec arctatur nec distinguitur in personis ¹.

Duplex respectum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne absolutum simplicis est duplex; dicendum, quod respectum ad aliud *diversum secundum essentiam*; quoddam, quod non dicit respectum nisi ad aliquid sibi *consubstantiale*. Primo modo respectum includit quandam dependentiam, ac per hoc et defectum dicit a simplicitate summa; secundo modo non dicit aliquam dependentiam nec defectum a simplicitate summa, maxime quando ipsum suppositum est sua proprietates, qua refertur; et hoc modo ponitur respectus in proprietatibus divinarum personarum, non primo modo, et ita nulla ex hoc introducitur compositio. — Et *si obiiciatur*, quod « relativum omne est aliquid, excepto eo quod relative dicitur »; dicendum: si primo modo intelligatur, quod veritatem habet non solum ex parte *rationis intelligendi*, verum etiam ex parte *rei*; si secundo modo intelligatur, veritatem habet ex parte *rationis intelligendi*, quia Pater præter rationem relationis importat hypostasim, quæ tamen non est aliud a sua proprietate personali.

Notandum.

Notandum.

5. Ad illud quod obiicitur, quod omne definitum simplicis est definitum; dicendum, quod illud veritatem habet de *definitione formali et in recto*, ubi definitio sunt partes essentielles, constituentes ipsum definitum. Non sic autem est in proposito: tum quia personæ divinae, proprie loquendo, definiri non habent; tum etiam, quia natura non cadit in definitione personæ *in recto*; tum etiam, quia definitio illa potius respicit intentionem *nominis* personæ et naturæ, secundum quod venit in intellectu nostro, quam respiciat ipsam secundum *esse* suum proprium, quod nec comprehendit habet nec definiri propter summam simplicitatem et immensitatem *esse* divini ².

6. Ad illud quod obiicitur, quod pars semper est simplicior toto; dicendum, quod verum est. Sed quod assumit, quod trinitatis pars est una personarum,

falsum est, quia omne totum dicit aliquid maius quam sua pars. Ut autem sæpe dictum est, nihil maius est in tribus personis quam in una; quaelibet enim personarum est summe ens et vera et bona; ideo licet trinitas in divinis ponat rationem *pluralitatis*, non tamen ponit propter hoc rationem *veræ totalitatis* ³.

7. Ad illud quod obiicitur, quod punctus est semper simplicior continuo, et unitas numero; dicendum, quod veritatem habet de numero *vero*, qui est aggregatio diversarum unitatum; sed non talis numerus est in trinitate divinarum personarum, pro eo quod non est ibi aggregatio multarum unitatum, sicut nec entitatum nec veritatum, sed est eiusdem unitatis replicatio circa aliud et aliud; et hoc importat ipsum vocabulum, quod dicitur trinitas, id est unitas trium ⁴.

8. Ad illud quod obiicitur, quod aut persona est æque simplex, sicut essentia, aut non; dicendum, quod est æque simplex secundum rem. — Et quod obiicit ultra, quod essentia propter summam simplicitatem non compatitur alias essentias; dicendum, quod non est simile; quia, si essent plures essentiae divinae, esset ibi *convenientia* et *differentia* essentialis; *convenientia*, inquam, quia quaelibet esset Deus; *differentia* vero, quia plures, et hoc non posset esse sine additione et compositione ⁵. Non sic autem est in pluralitate personarum: quia, sicut ostensum est, non distinguuntur ad invicem per aliquam additionem realem, sed solum per originem naturalem; et ideo simplicitas essentiae excludit pluralitatem essentiae, et pluralitas personæ non excludit unitatem essentiae divinae nec excludit simplicitatem personæ. Notandum.

9. Ad illud quod obiicitur, quod aut persona addit aliquid supra essentiam secundum rem et intellectum etc.; dicendum, quod *secundum intellectum* addit, quia in intellectu vero personæ clauditur intellectus naturæ et proprietatis et hypostasis. Unde intellectus eius compositus est, ita tamen, quod sicut nulla est compositio, sic etiam nulla est additio a parte rei. — Et *si obiiciatur*, quod intellectus iste est falsus; dicendum, quod falsum est: quia ex parte rei aliquid ei respondet; nam in divinis vere sunt illa tria, scilicet natura et proprietates et hypostasis distincta per proprietatem suam; sunt tamen omnino unum in ipsa per simplicitatem summam, ad quam quia non potest intellectus noster pertingere, intelligit et nominat sub differenti ratione et sub quadam compositione, quam non ponit circa ipsam rem, sed circa se ipsum intelligentem, sicut habitum fuit in præcedenti problemate ⁶.

¹ Vide I. Sent. d. 19. p. II. q. 2.

² Cfr. I. Sent. d. 25. a. 1. et 2; d. 34. q. 1. — Avicenna, Metaph. tr. 8. c. 4: *Primus* igitur non habet genus, et ideo non habet differentiam; quia enim non habet genus, non habet differentiam; ideo non habet *definitionem*.

³ Vide I. Sent. d. 19. p. II. q. 1. Ibid. q. 4. insinuat solutio seq.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 2. ad 16. et Quæst. de scientia Christi, q. 3. ad 8. — Isidor., VII. Etymolog. c. 4. n. 1: *Trinitas* appellata, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi *triunitas*. — Superius pro *vero A illo*.

⁵ Vide supra q. 2. a. 1. fundam. 7.

⁶ Cfr. etiam I. Sent. d. 34. q. 1. — In principio solut. vocibus *intellectu vero A B E* interserunt *nominis*.

10. Ad illud quod obiicitur, quod affirmatio et negatio non sunt vera de eodem et secundum idem; dicendum, quod non solummodo impedit contradictionem, quod aliqua dicantur de eodem *non secundum idem*, verum etiam, quod non dicantur *ad idem*. Et quia persona referri habet et comparari ad aliam, natura vero non: hinc est, quod aliquid potest attribui uni, quod non attribuitur alteri; nec tamen ex hoc sequitur, quod sit in eis compositio vel diversitas secundum essentiam vel *esse*; sufficit enim, quod sit solum secundum *se habere*¹.

De proprietate personali.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aut una persona omnino convenit cum alia, aut partim convenit, partim differt; dicendum, quod persona cum altera convenit secundum essentiam, differt autem secundum proprietatem; proprietatem autem illa comparata ad essentiam est tantum *modus essendi*, qui est idem quod essentia, secundum id *quod est*, quia essentia est ipsa proprietatem, differt autem secundum id *ad quod*; et quia compositio venit secundum id *in quo*, distinctio secundum id *ad quod*: ideo differentia, quae est inter proprietatem et essentiam, talis est, quae sufficit ad distinctionem, nullam tamen inducit compositionem.

12. Ad illud quod obiicitur, quod aut una persona communicat alii quidquid habet, aut non; dicendum, quod communicat ei quidquid habet *communicabile*, et hoc est essentia vel natura; *personalitas* autem sive respectus, qui est in persona illa, potius dicit rationem distinguentis quam communicabilis; et ideo, licet hoc non communicet, perfecta tamen est ibi communicatio, quia cum communicatione manet salva distinctio.

Quid proprietatem personae.

13. Ad illud quod obiicitur, quod aut proprietatem personae est aliquid, aut nihil; dicendum, quod proprietatem personae, formaliter et proprie loquendo, est *ad aliquid*; et illud *ad aliquid* comparari habet et ad divinam essentiam et ad personam, quam distinguit, et ad personam, a qua distinguit. Per comparisonem ad personam, a qua distinguit, vere res est, quia realiter ab illa differt, sicut et realiter distinguitur per paternitatem Pater a Filio; per comparisonem autem ad personam, in qua est, seu etiam ad ipsam essentiam, *modus* tantum est, qui

Notandum.

non ponit aliquam compositionem circa Deum, quia, sicut prius ostensum fuit, non differt in Deo *esse* et *sic esse* sive *modus essendi*, sicut non differt « *vivere* et *beate vivere* ».

14. Ad illud quod obiicitur, quod proprietatem personae aut transit in substantiam, aut non; dicendum, quod relatio duplicem dicit respectum, scilicet *ad subiectum in quo* et *ad extremum*² *ad quod*. Primo modo transit, sicut et alia genera, secundo modo manet. Et quia ipsa praeter alia genera dicit comparisonem ut ad alterum; hinc est, quod omnia dicuntur transire in substantiam, ipsa non transeunt, non quia ipsa aliquo modo dicat *aliquid*, quod non sit essentia, sed quia competit sibi *ad aliquid* dici, ad quod essentia non habet dici nec referri. Unde absque dubio essentia est illud *ad*, sed non est illud, *ad quod* est illud *ad*; et ideo salva est ibi distinctio et nulla compositio.

Duplex respectus in relatione.

15. Ad illud quod obiicitur, quod punctus propter suam simplicitatem suis relationibus nec componitur nec numeratur; dicendum, quod non est simile: quia relationes puncti sunt *ad extra*, sed relationes personales sunt *ad intra*; ideo, quamvis punctus possit dici principium et finis respectu diversarum linearum, nulla tamen hypostasis simul potest dici Pater et Filius, quia nulla potest sibi ipsi esse nascendi principium.

Notandum.

16. Ad illud quod obiicitur, quod prius est absolutum quam respectivum: ergo et distinctio secundum proprietatem absolutam prior, quam ea quae est secundum proprietatem respectivam; dicendum, quod illud non valet: quia omnis distinctio includit aliquem respectum³; et praeterea, distinctio illa, quae minus recedit a prima et summa unitate, illa quidem est prior; haec autem distinctio est illa, in qua non plurificatur unitas, et talis non potest esse essentialis, sed relati. Unde dici potest, vel quod ratio illa non con- aut quod propositio illa veritatem habet de respectivo, quod aliquam importat dependentiam. Hoc autem genus respectivi non ponitur circa distinctionem aeternarum personarum; et ideo non facit recedere a ratione simplicissimi, sicut nec a ratione primi et absolutissimi, sicut ex praehabitis elucescit.

QUAESTIO IV.

Utrum trinitas stet cum summa infinitate.

Consequenter quaeritur, utrum trinitas stet cum summa infinitate; et circa hoc quaeruntur duo.

Primum est, utrum divinum esse sit infinitissimum.

Secundum est, utrum stent simul trinitas et summa infinitas.

¹ Cfr. supra q. 2. a. 2. ad 5.

² Ut docet August., XIII. Confess. c. 3. n. 4, supra pag. 68, nota 3. allatus. — De hac solut. vide I. Sent. d. 33. q. 2, ubi etiam seq. solut. exhibetur.

³ G. terminum (sic etiam habetur I. Sent. d. 33. q. 2. in corp.). Inferius vocibus ipsa non B inserit tamen.

⁴ Distinctio siquidem generatim est negatio unius respectu alterius; distincta enim dicimus quorum unum non est alterum.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit infinitissimum.

Quantum ad primum sic proceditur et ostenditur, quod divinum *esse* sit infinitissimum:

1. Primo per fidei confessionem in Symbolo ¹:
Fundamenta. « Immensus Pater, immensus Filius, immensus Spiritus sanctus, et tamen non tres immensi, sed unus immensus », ergo una est in eis immensitas: ergo ratione essentiae convenit eis.

2. Item, Damascenus ²: « Credendum est, unum Deum immortalem, aeternum, incircumscriptum »: si ergo ista non conveniunt nisi infinito simpliciter, patet etc.

3. Item, tertio Regum octavo ³: *Si caelum et caeli caelorum te cupere non possunt, quanto magis domus haec, quam aedificavi?* Si ergo *esse* Dei a nullo potest contineri et a nullo circumscribi, fatendum est, omnino habere rationem infiniti.

4. Item, Damascenus, libro primo, capitulo quarto ⁴: « Infinitus est Deus et incomprehensibilis, et hoc solum est eius comprehensibile, scilicet eius infinitas et incomprehensibilitas ».

5. Item, Augustinus, undecimo de Civitate Dei ⁵: « Omnis infinitas quodam ineffabili modo Deo finita est »; sed omne, cui infinita sunt finita, est simpliciter infinitum: si ergo divinum *esse* est huiusmodi, ergo habet omnimodam infinitatem.

6. Item, ratione: communis animi conceptio est ⁶, Deum esse quo nihil maius excogitari potest, nec a se nec ab alio: sed omni finito potest aliquid maius excogitari: ergo vere et proprie divinum *esse* habet conditionem infiniti.

7. Item, omni finito potest intelligi per duplicationem aliquid aequari: sed divino *esse* nihil potest aequari, quantumcumque intelligatur duplicari ⁷: ergo necesse est, divinum *esse* infinitum esse omnimoda infinitate.

8. Item, omne bonum finitum per additionem alicuius alterius boni habet multiplicari: sed sum-

mun bonum non potest multiplicari nec re nec intellectu per aliquid additum ⁸: ergo non est bonum finitum; et est finitum vel infinitum: ergo etc.

9. Item, idem est Dei entitas et aeternitas; sed aeternitas est infinita, quia caret principio et fine ⁹: ergo et entitas est infinita; sed si entitas est infinita, et *esse*: ergo a primo, *esse* divinum est omnino infinitum, etiam secundum se ipsum.

10. Item, idem est Deo *posse* et *esse* propter summam simplicitatem ¹⁰; sed divinum *posse* est infinitum, cum sit omnipotens et possit super extrema in infinitum distantia, ut patet in productione de nihilo: ergo divinum *esse* simpliciter est infinitum.

11. Item, *posse* et *sapere* Dei est infinitum, quia non est dare tot possibilia vel scibilia, quin possit plura: ergo pari ratione, cum Deus nunquam sit in tot creaturis, quin possit esse in pluribus; necesse est, quod divinum *esse* ut *esse* sit infinitum.

12. Item, Deus est causa rerum nobilissima secundum rationem efficiendi, exemplandi et finiendi; sed pro summa nobilitate sic est causa efficiens, quod ineffica; sic exemplaris, quod inexemplata: ergo sic finiens, quod infinita: ergo sicut divinum *esse* est in effectum, ita et infinitum.

13. Item, principium omnis limitationis est materia vel aliquid materiale ¹¹; sed divinum *esse*, cum sit actus purus, est carens omni conditione materiae: ergo caret omni limitatione et finitate: ergo est infinitum simpliciter.

CONTRA: 1. Infinitum dicitur privative respectu *Ad oppositum.* finiti, sicut inhustum respectu iusti; sed semper habitus, si vere habitus est, nobilior est privatione: ergo finiti conditio nobilior quam infiniti; sed quod nobilior est semper debet Deo attribui: ergo etc.

2. Item, in rebus creatis infinitas venit ex parte materiae, finitas vero ex parte formae; sed « Deus est forma absque materia », ut dicit Boethius ¹²: ergo

Distinctio opponitur identitati i. e. convenientiae rei cum se ipsa vel unitati plurium in entitate. Aristot., V. Metaph. text 16. (IV. c. 9.): Identitas unitas quaedam essentiae est aut plurium, aut cum ut pluribus utatur, ut puta cum dicat ipsum sibi ipsi idem; ut duobus enim ipso ulitur.

¹ Athanasiano. — De hac quaest. vide I. Sent. d. 43. q. 1. et 2.

² Libr. I. de Fide orthod. c. 8. Textus originalis plura interserit.

³ Vers. 27: Si enim caelum etc.

⁴ Vide supra pag. 33, nota 10.

⁵ Cap. 18. Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. in corp.

⁶ Boeth., in lib. Quomodo substantiae in eo, quod sint,

bonae sint etc., ait: Communis animi conceptio est enuntiatio, quam quisque probat auditum.

⁷ Cfr. infra pag. 81, nota 5. Augustini sententia.

⁸ Vide supra q. 3. a. 1. ad 4.

⁹ Richard. a S. Vict., II. de Trin. c. 4: Sempternum namque esse videtur quod caret initio et fine; aeternum, quod caret utroque et omni mutabilitate; et quamvis forsitan neutrum sine altero invenitur, recte tamen... distinguitur.

¹⁰ Vide supra pag. 72, nota 3.

¹¹ Cfr. II. Sent. d. 3. p. 1. a. 4. q. 1. fundam. 3. — Minor ostensa est I. Sent. d. 19. p. II. q. 3.

¹² Libr. de Trin. c. 2: Divina substantia sine materia forma est. — De *maiori* cfr. tom. I. pag. 360, nota 5. — Inferius pro *finittissimum* AB *finittissimus*.

videtur, quod nihil omnino habeat de ratione infinitatis, sed quod sit finitissimum in se.

3. Item, nihil removetur vere ab aliquo, quod essentialiter convenit eidem; sed Deus est finis completens et terminans appetitum mentis nostrae¹: ergo nullo modo potest esse infinitum divinum *esse*, nec per abnegationem finis, ut est terminus, nec in quantum complementum.

4. Item, « finitum et infinitum sunt passiones quantitatis² »; sed in Deo non est ponere veram quantitatem, ergo nec veram infinitatem: si autem ponitur aliqua quantitas, haec est virtutis, quae respicit potentiam, non essentiam: ergo nihil est dicere essentiam infinitam.

5. Item, idem est infinitum et immensum; sed immensum dicitur per recessum a mensura et a modo: ergo idem est infinitum et carens modo sive immoderatum; sed quod caret modo caret specie et pulcritudine: ergo cum hoc non competat divino *esse*, patet etc.

6. Item, omne infinitum dicitur per oppositionem ad minimum et per recessum ab eo; sed minimum est simplicissimum in unoquoque genere³: ergo infinitum dicit recessum a simplicitate. Sed divinum *esse* est simplicissimum: ergo non est infinitum.

7. Item, nullum infinitum finit, quia oppositum non est causa oppositi, et « nihil dat alteri quod non habet⁴ »; sed Deus omnia finit tanquam finis perfectissimus: ergo Deus non est finitissimus, ergo nec quantum ad *esse* nec quantum ad aliquid sui.

8. Item, nihil est infinitum simpliciter, quod est finitum summae veritati, quae iudicat de omnibus, prout sunt⁵; sed Deus est finitissimus sibi, alioquin se ipsum excederet: ergo divinum *esse* non est infinitum secundum rem: ergo etc.

9. Item, si Deus posset unum solum; ita quod non alia, divinum *posse*⁶ diceretur finitum: cum ergo consimilis sit ratio de *posse* et *esse*, et divinum *esse* non sit nisi unum solum; sequitur, quod divinum *esse* sit finitum.

10. Item, unitas est maxime finita in se, cum sit principium totius mensurationis secundum numerum⁷: si ergo divinum *esse* est unum, ergo mensuratum, ergo finitum.

11. Item, magis est finitum omne, quod est *hoc* et determinatum, quam omne, quod non est *hoc*,

sed commune et indeterminatum; sed *esse* commune, utpote *esse* universale, est finitum: ergo cum divinum *esse* sit proprium et determinatum, ipsum erit maxime finitum.

12. Item, omne, quod est separatum ab aliquo secundum locum, est finitum secundum existentiam localem: ergo pari ratione omne, quod est separatum secundum *esse*, est finitum secundum existentiam naturalem; sed divinum *esse* maxime separatum est ab omnibus secundum *esse*, cum hoc competat motori primo et completissimo⁸: ergo divinum *esse* finitum est secundum existentiam naturalem.

13. Item, in divinis illud est verum, quod propter summam simplicitatem quae dicuntur in abstracto dicuntur in concreto, et e converso: si ergo a fine dicitur aliquid finitum, et haec est vera et propria: Deus est finis; ergo et haec: Deus est finitissimus: ergo haec est falsa, quod sit infinitus.

14. Item, omne comprehensibile est finitum; sed omne simplex est comprehensibile: ergo omne simplex est finitum; sed divinum *esse* est simplex: ergo finitum. Minor probatur, quia omne, quod totum cognoscitur, comprehenditur; sed cum cognoscitur simplex, totum cognoscitur: cum non habeat partem et partem⁹, et necessario est finitum non solum in se, sed etiam nobis.

15. Item, aut aliquid Dei est finitum, aut nihil; si nihil Dei finitum: ergo cum a finito non cognoscatur aliquid nisi sub ratione finiti, nihil ergo Dei cognoscitur a nobis: ergo nunquam erimus beati. Sed hoc est inconveniens perperissimum: ergo aliquid Dei est finitum. Aut ergo est dare ibi aliquid et aliquid, aut necesse est dicere, quod nihil Dei sit in se finitum¹⁰: ergo nulla ratione Deus dicendus est esse infinitus.

CONCLUSIO.

Divinum esse et posse, quia est summe simplex, est infinitum, quatenus infinitum abnegat terminum circa quantitatem virtutis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod in quaestione, in qua est multiplicitas nominis, prins oportet secundum artem distinguere quam aliquid asserere vel negare¹¹. Intelligendum igitur, quod infinitum dicitur dupliciter, scilicet

Notandum.

Infinitum duplex.

¹ Vide IV. Sent. d. 49. p. 1. q. 4. seq.

² Averroes, in I. Phys. Aristot. text. 15. (c. 2.). Vide tom. I. pag. 768, nota 7.

³ Cfr. Aristot., V. Metaph. text. 12. et X. text. 3. seqq. (IV. c. 6. et IX. c. 1.).

⁴ Secundum Aristot., II. Elench. c. 3. (c. 22.). — De prima ratione addita, in qua voci *oppositi* A praemittit sui, cfr. supra pag. 41, nota 3.

⁵ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 4. arg. 2. ad oppos.

⁶ Ita A E, alii *esse*.

⁷ Cfr. supra nota 3. loci Aristotelis.

⁸ Vide Aristot., XII. Metaph. text. 44. (XI. c. 7.), et Lib. de Causis, propos. 20: Causa prima regit res creatas omnes, praeter quod commisceatur cum eis.

⁹ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 6. arg. 9. ad oppos. — Mox pro *necessario* est D G H *necesse est esse*.

¹⁰ Ita B G, alii perperam *infinitum*.

¹¹ Aristot., II. Elench. c. 2. (c. 17.), praemisso, quod ad propositiones, quae vel aequivocationem vel amphibologiam

cet *privative* et *negative*. Secundum quod dicitur *privative*, sic privat *actum* et relinquit *aptitudinem*; et hoc modo dicitur *infinum* quod est *natum finire*, non tamen est finitum, et sic sonat in incompleti-
nem. — Secundum autem quod dicitur *negative*, sic *simpliciter removet finem* sive finitatem; sed hoc dupliciter habet intelligi secundum duplicem acceptionem *finis*. Dicitur enim *finis-terminus*, *finis-complementum*; et ideo *infinum* dicitur dupliciter: vel per abnegationem *finis-complementi*, et sic malum dicitur *infinum*¹; vel per abnegationem *finis-termini*, et hoc dupliciter potest esse secundum duplicem *terminum*. Est enim terminus secundum *quantitatem materiale*m, et est terminus secundum *quantitatem spirituale*m; prima dicitur *quantitas motus*, secunda *quantitas virtutis*. *Infinum* igitur per abnegationem *termini circa quantitatem motus* semper dicit aliquam incompletiorem aliquo modo, vel actu, vel potentia, quia dicit recessum a simplicitate. Talis enim quantitas non simul stat cum simplicitate in eodem et secundum idem, et tale *infinum* nunquam est actu, sed solum potentia, actu autem finitum². *Infinum* vero per abnegationem *termini circa quantitatem virtutis* non dicit aliquam imperfectiorem, sed summam perfectionem, quia non repugnat simplicitati, immo non potest esse nisi in summe simplici, et tali modo Scripturae auctoritas et fidei confessio ponunt infinitatem sive immensitatem in ipso Deo simplicissimo.

Divinum igitur *esse* eo ipso est *infinum*, quo est *summe simplex* et *simpliciter summum*. — Quia enim est *summe simplex*, ideo unitum est *summe in se* et in suo *posse*; et quia *summe in se* unitissimum, ideo nihil habet contrahens, nihil limitans, nihil determinans et nihil claudens in genere, ac per hoc extra omnia et supra omnia³. — Quia *rursus* unitissimum est respectu *posse*, ideo idem est in eo omnino *esse* et *posse*, et ideo, ubicumque est *sum esse*, et *suum posse*; et ubi est *esse*, est centrum et origo et fons ipsius *posse*; et ubi est fons et origo et centrum ipsius *posse*, semper ultra potest; et ideo,

ubicumque potest, semper amplius et ultra potest, ac per hoc *posse* et simul *esse* necesse est infinitatem habere. Cui concordat illud de Cansis⁴: « Omnis virtus unita plus est infinita » etc. Non ergo haec infinitas simplicitati repugnat, immo est ei consona mirabili et inseparabili concordia.

Amplius, quia *simpliciter summum*, necesse est esse omnino immensum. Hoc ipso nihil potest ei *ae-quari*, nec intensione nec duplicatione, sicut dicit Augustinus in libro octavo⁵ de Trinitate; et necesse est, ipsum habere in se infinitam nobilitatem et bonitatem; cum bonum finitum, quantumcumque sit, per duplicationem finitorum aliquoties contingat et reddi et aequari, ut dicit. — Quia etiam simpliciter summum, nihil potest *maius*, nihil *melius* esse nec excogitari. Omni autem finito potest supergredi aestimatio; si enim intelligitur habere terminum, intelligitur ultra illud aliquid saltem cogitari posse. Ac per hoc, si divinum *esse*, quia summe simplex est, pariter est simpliciter summum; necesse est consequenter, ipsum dicere *omnino infinitum*, ut rationes concludunt. Non enim est dare, quod sit finitum *essentia* et infinitum *potentia*, ut aliqui dixerunt⁶; haec enim in Deo omnino unum sunt, et infinitas in uno necessario ponit et claudit infinitatem in alio, cum ad nihil possit se extendere nunc sine alio. — Et *rursus*, cum in spiritualibus *idem* sit *maius* et *melius*; cum aequalis bonitatis sit *essentia* et *potentia*, necessario et aequalis erit infinitatis.

Ex hoc verbo possumus manducare ad intelligentiam, quomodo simplicitas non repugnat immensitati. Si enim, ut dicit Augustinus⁷, « idem est ibi *maius* et *melius* »; sicut potest intelligi, quod summe simplex sit *optimum*, ita potest et *maximum*; sicut etiam intelligi potest, quod summe simplex sit *summe potens*, sic intelligi potest, quod sit *simplicissimum* et *infinitis-simum*; sicut intelligi potest, quod sit omnibus praesens per *potentiam*, sic et per *essentiam*; et sicut omnia comparata ad divinam *potentiam* quasi nihil possunt, sic omnia comparata ad *essentiam* quasi minimum sunt. — Unde respectu divini *esse* mundus iste

Conclusio 2.

Coordinatio
secundo.
Corollarium
1.Corollarium
2.Corollarium
3.Corollarium
4.

continent, respondendum sit *dividendo*, subinde ait: Manifestum, quoniam nulli eorum quae aequivoca sunt, convenit respondere *simpliciter*. Cf. I. Sent. d. 6. dub. 1, ubi haec sententia Philosopho tribuitur. — Verba S. Bonav. *Ad praedictorum intelligentiam usque in ipso Deo simplicissimo* tom. I. pag. 769, nota 7. iam exhibuimus ex cod. M (qui est in bibliotheca Montis-Cassini) tanquam additamentum; ex quo novum arg. insinuat pro genuinitate huius quaestiones. Cf. etiam Alex. Hal., S. p. I. q. 6. m. 1.

¹ Cf. tom. II. pag. 814, nota 4. — De quantitate *motus* et *virtutis* vide supra pag. 35, nota 2.

² Vide Aristot., III. Phys. text. 56. seqq. (c. 6).

³ Gregor., II. Moral. c. 12. n. 20; Quia enim ipse manet intra omnia, ipse extra omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia; et superior est per potentiam et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem et interior per subtilitatem.

S. Bonav. — Tom. V.

tem; sursum regens, deorsum continens; extra circumdans, interius penetrans; nec alia ex parte superior, alia inferior... sed unus idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens etc.

⁴ Propos. 17.

⁵ Cap. 2. n. 3: Non est enim certe [Deus] nec terra nec caelum... Nec si augeas imaginatione cogitationis lucem solis, quantum potes, sive quo sit maior, sive quo sit clarior, milles tantum aut innumerabiliter, neque hoc est Deus. Nec sicut cogitantur Angeli... nec si omnes, cum sint *millia millium* [Dan. 7, 10. et Apoc. 5, 11.], in unum collati unus flant, nec tale aliquid Deus est... Ecce vide, si potes, o anima... Deus veritas est. — Posuimus in libro octavo, quod DEG omittunt et pro quo AB in libro primo.

⁶ Vide I. Sent. d. 43. q. 2. in corp.

⁷ Libr. VI. de Trin. c. 8. n. 9. Cf. supra pag. 75, nota 4.

totus est sicut quid minimum. Et hoc est quod dicitur Sapientiae undecimo ¹: *Quoniam sicut momentum staterae, sic est ante te orbis terrarum, et sicut gutta roris antehucani, quae descendit in terram; et Isaiae quadragesimo: Ecce gentes quasi stilla stulae et quasi momentum staterae reputatae sunt; et post: Omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram eo et quasi nihilum et inane reputatae sunt.* — Concedendum est igitur, quod non solum divinum posse, immo etiam divinum esse infinitum est, sicut ostendunt rationes ad hanc partem inductae.

1. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum dicitur privative; dicendum, quod, sicut iam dictum est, licet infinitum in creatura dicat privationem respectu finiti secundum rem ² et modum dicendi; tamen, prout ponitur in Deo, verissimam dicit positionem secundum rem, et maiorem, quam hoc quod est finitum, dicit completionem; non enim dicitur per privationem complementi, sicut iam patuit, sed per privationem limitationis et coarctationis, quae defectum dicunt a statu perfectissimi complementi. Et ideo illa ratio non concludit.

2. Ad illud autem quod obiicitur, quod infinitas venit ex parte materiae; dicendum, quod illud est verum, secundum quod infinitas fundatur super quantitatem motis, quae quidem trahit originem ex parte principii materialis; secus autem est, quando fundatur supra quantitatem virtutis, quia virtus activa originem trahit a forma; hoc autem modo ponitur infinitas in Deo, non modo praemisso. Et ideo non procedit illa obiectio ³.

3. Ad illud quod obiicitur, quod Deus est finis, ergo non est infinitus; dicendum, quod Deus est finis finiens, non finis finitus, quia finis est non ut terminus rei intra, sed ut omnem appetitum rei beatificabilis terminans; non ergo opponitur infinitas fini finienti, sed solum fini finito ut termino intrinseco. Et ideo non procedit illa obiectio.

4. Ad illud quod obiicitur, quod finitum et infinitum sunt passiones quantitatis; dicendum, quod licet in Deo non sit quantitas motis, est tamen quantitas virtutis; haec autem quantitas virtutis non solum attenditur in potentia operante extra, sed etiam quantitas virtutis dicitur excellentia valoris sive in absolutis, sive in respectivis; unde circa omne illud

potest poni, circa quod ponitur gradus excellentiae respectu alterius; tale autem est non solum divinum posse, verum etiam divinum esse. Et ideo ratio infinitatis utrique competere habet ⁴.

5. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum et immensum dicunt recessum a medio et a modo; dicendum, quod in natura limitata recessus a modo et medio defectum dicit; sed in natura, quae est supra omnem limitem coarctantem, nullum prorsus dicit defectum: quia, secundum Augustinum ⁵, « Deus est modus sine modo »; quod quidem dicitur, quia sua immensitas est sibi modus, quae nullius mensurae limitibus coarctatur; et hoc modo carentia modi non inducit carentiam speciei seu pulcritudinis, sed potius excellentiam utriusque.

6. Ad illud quod obiicitur, quod infinitum dicitur per oppositionem ad minimum; dicendum, quod verum est de infinito fundato super quantitatem repugnantem simplicitati, sicut est quantitas motis, non autem de eo quod fundatur super quantitatem virtutis, quia hoc summe consonat, sicut dictum est.

7. Ad illud quod obiicitur, quod nullum infinitum finit; dicendum, quod infinitum, secundum quod privat rationem complementi, non finit finitate complementi; infinitum, etiam secundum quod privat rationem termini, non finit ut terminus intra, finire tamen potest ut complens et beatificans; quia appetitus rei beatificabilis nunquam quietatur nisi in re, quae habet bonitatem immensam, ubi nihil potest appetere ultra ⁶.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil est infinitum, quod est finitum summae veritati; dicendum, quod aliquod esse finitum summae veritati dupliciter potest intelligi: uno modo, quia summa veritas indicat, illud esse finitum summae veritati, et hoc modo habet propositio illa veritatem; alio modo, quia non excedit summae veritatis iudicium, quod quia in se immensum est, omnem immensitatem in se comprehendere potest; et hoc modo non sequitur, quod illud quod est finitum sibi, sit finitum simpliciter, immo est ibi sophisma secundum quid et simpliciter ⁷.

9. Ad illud quod obiicitur, quod si Deus posset unum solum, ita quod non alia, divinum posse diceretur finitum; dicendum, quod non est simile: quia potentia est ad extra et ad effectus creatos, qui

¹ Vers. 23. Vulgata bis tanquam pro sicut. — Seq. locus est Isai. 40, 15, et 47. In fine ultimi loci Vulgata addit et. — De praesentia per essentiam et potentiam cfr. I. Sent. d. 37. p. I. a. 3. q. 2.

² D secundum esse.

³ Cfr. I. Sent. d. 49. p. II. q. 3. ad 4.

⁴ Vide I. Sent. d. 43. q. 2. ad 1.

⁵ Libr. de Natura boni, c. 3: Deus itaque supra omnem creaturam modum est, supra omnem speciem, supra omnem ordinem; nec spatiis locorum supra est, sed ineffabili et singulari potentia, a quo omnis modus, omnis species, omnis ordo. Ibid. c. 22: Deus autem nec modum habere dicendus est, ne finis eius dici putetur. Nec ideo tamen immoderatus

est, a quo modus omnibus tribuitur rebus, ut aliquo modo esse possint. Nec rursus moderatorem oportet dici Deum, tanquam ab aliquo modum acceperit. Si autem dicamus eum summum modum, forte aliquid dicimus, si tamen in eo quod dicimus summum modum intelligamus summum bonum. Omnis enim modus, in quantum modus est, bonus est etc. Cfr. etiam supra pag. 45, nota 3, quae fusius exponuntur IV. de Gen. ad lit. c. 3. n. 7. seq.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 43. q. 2. ad 4. Ibid. ad 3. et 2. insinuantur duae seqq. solut. — DH ut nihil possit appellere ultra.

⁷ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. ad 2. et I. Sent. d. 49. p. I. q. 1. ad 3. — De fallacia secundum quid et simpliciter vide tom. III. pag. 258, nota 2.

finiti sunt; unde si non posset nisi in unum solum, sequeretur, quod potentia eius non extenderetur¹ nisi ad finitum, ac per hoc, quod esset finita. Serus autem est de divino *esse*, quia illud absolutum est et quasi *ad intra*; et licet sit unum solum, illud tamen unum immensum est, tum quia illud *esse* nullam habet intra se limitationem, tum quia est fons omnis *esse*, tum quia nihil potest *esse* sine divino *esse*. Unde quia divina *essentia* in omnibus est, sicut divina *potentia*, et si per impossibile ponerentur infinita *esse*, Deus in omnibus illis esset: hinc est, quod divinum *esse* infinitatem habet in se, sicut et *posse*.

10. Ad illud quod obiicitur, quod unitas est maxime finita est; dicendum, quod illud habet veritatem de illa unitate, quae constitutionem rei sive numeri intrat ad modum *partis*, *termini* vel *complementi*; et haec est unitas aggregabilis, quae iuncta cum alia inducit numerositatem maiorem, et talis originem trahit a limitatione, quam forma attribuit ipsi materiae: et ideo ipsa est principium mensurandi in genere quantitatis discretae². Sed non talis est unitas divina: quia ipsa nec constitutionem alterius partis intrare potest, cum sit perfectissima, nec aliunde trahit originem, cum sit prima; ideo nec limitata est nec mensurata, sed potius immensa, quia nec *coarctans* nec *coarctata*, nec ab alio nec a se ipsa.

11. Ad illud quod obiicitur, quod magis est finitum quod est *hoc*; dicendum, quod *hoc* aliquid proprie dicitur per distinctionem ab eo quod est *quale quid*³; et illud est *hic et nunc*, quia contractionem habet loci et temporis. Ad individuationem enim rei existentis in genere necessario concomitantur accidentales proprietates, quarum collectionem in alio non est reperire. Non sic autem est de divino *esse*; licet enim divinum *esse* dicatur *hoc* propter summam completionem et discretionem ab omni alio *esse*, ipsum tamen non est *in genere*; ideo nec dicitur *feri hoc* per contractionem sive per additionem vel materiae, vel proprietatis essentialis, vel accidentalis; et ideo sic est *hoc*, quod non contrahitur

ad *hic et nunc*, sed est *semper et ubique* multo excellentius quam aliquid universale, quod ab *esse* particulari dependet et ratione illius aliquam admittit contractionem. Et ideo, licet *esse* universale sit finitum, tamen nihil impedit, quin divinum *esse* sit infinitum.

12. Ad illud quod obiicitur, quod omne, quod est separatim ab aliquo secundum locum, est finitum; dicendum, quod non est simile: quia quod separatim ab aliquo secundum locum, sic separatim ab eo, quod non est in illo, et ideo hoc ipso contractum et limitatum et finitum est; quod autem separatim secundum *differentiam essentialem* ab aliquo, nihilominus potest esse in illo; sicut Deus essentialiter distinguitur a creatura, nihilominus tamen in omni creatura est potentialiter, praesentialiter et essentialiter; et ideo ex tali modo separationis formarum non potest inferri finitas et limitatio, sicut ex modo separationis secundum situm⁴.

13. Ad illud quod obiicitur, quod in divinis abstracta dicuntur concrete, et e converso; dicendum, quod abstractum eius quod est finitum, quod dicitur concrete, est *finitas*, non *finis*; nam *concretum* sumtum a fine non dicitur *finitum*, sed *finiens*, sicut *finitum* dicitur a finitate; et ideo ratio illa non valet.

14. Ad illud quod obiicitur, quod omne comprehensibile finitum; dicendum, quod divinum *esse* non est comprehensibile virtuti finitae, licet sit simplex⁵, pro eo quod simplicitas et immensitas radican- tur super idem in eo quod habet infinitatem secundum *quantitatem virtualem*, sicut prius ostensum est; et ideo, sicut non potest cognosci secundum partem et partem, quia est summe simplex; sic nec potest totaliter comprehendi propter summam immensitatem.

15. Ad illud quod ultimo obiicitur, quod aut aliquid Dei est finitum, aut nihil; dicendum, quod quidquid est Dei tanquam in Deo existens — cum sit ipse Deus, non pars Dei — necessario tenet rationem infiniti; quia tamen « omne, quod recipitur in aliquo, non recipitur per modum recepti, sed per modum recipientis⁶ », et virtus creati intellectus finita

Duplex as-
paratio.

Notandum.

Notanda
ratio.

¹ Ita A G, alii *egrederetur*.

² Aristot., de Praedicam. c. de Quanto: Est autem [quantum] discretum quidem, ut numerus et oratio; continuum vero, ut linea... Partium etenim numeri nullus est communis terminus, ad quem copulantur partes eius; ut quinque, si sunt denarii partes, ad nullum terminum communem copulantur quinque, sed semper discreta sunt... Linea vero continua est; est enim sumere communem terminum punctum, ad quem partes eius copulantur etc. Cfr. I. Sent. d. 49. p. II. q. 4.

³ Aristot., de Praedicam. c. de Substantia: In primis igitur substantiis [i. e. singularibus] indubitabile et verum est, quod *hoc aliquid* significant; individuum enim et unum numero est quod significatur. In secundis vero substantiis [i. e. speciebus vel generibus] videtur quidem similiter propter appellationis figuram *hoc aliquid* significare, quando quis dixerit hominem vel animal; non tamen verum est, sed magis *quale ali-*

quid significant... non autem simpliciter *quale quid*... quemadmodum album... *qualem* enim quandam substantiam significant. — Subinde respiciunt proprietates singulares sive individui per oppositionem ad *universale*, de quo Aristot., I. Poster. c. 24. (c. 31.) ait: Neque enim *hoc aliquid* est neque *nunc*; neque *ubi*; neque enim utique esset universale; quod enim semper est et ubique universale dicimus esse. Cfr. Boeth., de Trin. c. 1. — Definitionem individui a Porphyrio datam vide supra pag. 75, nota 8. — Quod Deus non sit in determinato genere, ostensum est I. Sent. d. 8. p. II. q. 4. — Inferius cum E posuimus *concomitantur*, alii *communicantur* A *comitantur*. Deinde pro *sive per* A B *nec per*.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 37. p. II. a. 1. q. 4.

⁵ Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 6.

⁶ Cfr. Lib. de Causis, propos. 40. 20. 24, et supra pag. 41, nota 2.

Duplex uni-
tas.Quid sit hoc
aliquid.Quo sensu de
Deo dica-
tur.

est: hinc est, quod cognoscit ipsum finite, et ex hoc ipso in ipso beatificari habet. Nec tamen iste intellectus falsus est, quia modum finitatis ponit *circa se cognoscentem* et circa suam cognitionem, non autem

circa *Deum cognitum*, cum ipsum intelligat infinitum, licet minime comprehendere valeat infinitatem ipsius, sicut in quaestione de comprehensione animae Christi¹ plenius fuit ostensum.

ARTICULUS II.

Utrum possint stare simul trinitas et infinitas.

Deinde quaeritur, utrum possint simul stare trinitas et infinitas sive immensitas². Et quod sint impossibiles, videtur sic.

1. Quia creatura est finita, quidquid est in ea est finitum: ergo cum divinum *esse* sit immensum, quidquid est in eo est actu infinitum; sed in divinis est numerus sive pluralitas personarum: ergo necesse est, quod se protendat ad infinitatem: non ergo stat in trinitate.

2. Item, cum sit duplex infinitas, scilicet *virtualis* et *numeralis*³, impossibile est, divinum *esse* carere infinitate *virtutis*: ergo pari ratione, si in Deo ponimus veram pluralitatem, sicut et veram virtutem; ergo necesse est, ipsam habere infinitatem.

3. Item, virtus omnino infinita, cum emanat secundum omnem modum suae potestatis et infinitatis, emanat infinite per omnem modum⁴; sed divina virtus est sic infinita et secundum omnem modum suae infinitatis emanat in productione personarum: ergo idem quod prius.

4. Item, persona producens duas aut *potest* plures producere, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo producendo amittit *posse*; si vero *potest*: ergo aut non est summae liberalitatis, aut necesse est producere ita, quod non sit stare.

5. Item, si lux solis esset immensa, generaret ex se infinitos splendores: ergo cum lux aeterna sit immensa, et splendor ex ipsa procedens sit vera persona⁵; necesse est, ibi esse personarum infinitatem: ergo non stant simul trinitas et infinitas.

6. Item, aut productio personarum *attestatur virtuti*, aut *non*. Si *non*: ergo non debet poni in summe virtuoso; si *sic*: ergo maior plurificatio maiori virtuti, et maxima maximae, et infinita infinitae: non ergo stat trinitas cum infinitate.

7. Item, si divina virtus esset in sua omnimoda actualitate respectu productionis creaturarum, necesse esset, ipsam producere infinitas creaturas: ergo cum sic sit respectu personarum, necesse est, si est infinita, quod producat infinitas personas.

8. Item, quia divinus intellectus est infinitus, necesse est, ipsum intelligere infinita: ergo cum divinum *dicere* sit infinitum, necesse est, quod dicat infinita; sed quot sunt dicta, tot sunt verba; quot verba, tot personae: ergo infinitae.

9. Item, ad hoc quod intellectus sit perfectus, non sufficit, quod intelligat se, sed etiam, quod intelligat se intelligere: ergo ad hoc, quod intellectus sit infinitae completionis; necesse est, quod super se reflectatur infinitis reflexionibus; sed intelligendo se general verbum: ergo secunda reflexione secundum verbum, et sic in infinitum: ergo si est ponere in Deo infinitatem, non ergo trinitatem.

10. Item, aut Deus *potest* plures tribus personis intelligere, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo intellectus eius finitus est et limitatus; si *potest* plures intelligere; sed nihil intelligitur, quod non sit aliquo modo vel in se vel in suo principio proximo vel remoto: ergo necesse est, aut divinum *intelligere* limitatum esse, aut plures tribus personis ponere circa divinum *esse*, vel actualiter, vel potentialiter.

CONTRA: 1. Summa immensitas non tollit sum-Fundame-
mentum

mentam perfectionem virtutis producentis, nec per modum naturae, nec per modum voluntatis seu liberalitatis⁶, igitur nec summam perfectionem productionis; sed perfectio productionis necessario requirit statum sicut a parte principii, ita a parte termini; sed non esset status, si procederet in infinitum: ergo summa infinitas *esse* divini non ponit infinitatem in personis.

2. Item, infinitas in Deo non tollit perfectionem ordinis — non enim sequitur, quodsi Deus est infinitus, quod propter hoc sit inordinatus — sed ordo perfectionis necessario ponit primum, medium et ultimum⁷; ubi autem haec sunt, non est innumerabilitas, sed tantum trinitas: ergo etc.

3. Item, infinitas in Deo non tollit perfectionem connexionis, hoc enim facit ad summam dictionem; sed connexio perfecta non potest esse, nisi una persona immediate procedat ab alia, alioquin non est

¹ Quaest. de scientia Christi, q. 6.

² De hac quaest. cfr. I. Sent. d. 2. q. 3. et 4.

³ Vide supra pag. 35, nota 2.

⁴ In I. Sent. d. 2. q. 3. arg. 3. ad oppos. dicitur: non tantum producit infinitum *intensive*, sed etiam *extensive*. — Pro *potestatis* G *possibilitatis*, omisso et *infinitatis*.

⁵ Hebr. 1, 3: [Qui Filius] cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius etc.

⁶ De hoc duplici modo productionis cfr. tom. I. pag. 56, nota 6, et de *statu* in productione vide supra pag. 12, nota 9.

⁷ Cfr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. ad 6. — De ratione addita *maiori* vide supra pag. 82, nota 5.

germanitas summa; sed haec non procedit ultra terminum¹; ergo etc.

4. Item, immensitas in Deo non tollit perfectionem beatitudinis; sed cuiuslibet personae cognitio est de essentia beatitudinis²; ergo si creatura non potest simul et semel cognoscere personas infinitas, impossibile est, aliquam animam nunquam in Deo esse beatam: si ergo stat immensitas cum beatitudinis perfectione, stat cum personarum pluralitate. Sed nulla pluralitas magis competit animae beatificabili quam trinitas: ergo etc.

5. Item, infinitas divini *esse* non excludit unitatem essentiae; est enim Deus unus et immensus: si ergo magis recedit ab immensitate unitas quam pluralitas quantumcumque parva; si immensitas potest stare cum unitate, multo magis potest stare cum trinitate.

6. Item, immensitas³ divini *esse* non excludit simplicitatem naturae: si ergo plus repugnat immensitati omnimoda simplicitas quam quantalacumque pluralitas; si infinitas stat cum simplicitate, multo fortius stabit cum trinitate.

7. Item, infinitas divini *esse* non excludit proprietatem personae, ergo nec veram distinctionem earundem: ergo non ponit confusionem; sed ubi numerositas infinita, ibi confusio; ubi confusio, ibi indistinctio: quodsi hoc non est ponere in *esse* divino, stat ergo personarum pluralitas in numero finito: ergo trinitati infinitas non repugnat in Deo.

8. Item, infinitas divini *esse* non excludit causalitatem secundum triplex genus causae, scilicet efficientis, formalis et finalis; nec ponit plures modos causalitatis in Deo infinitas, quae est in ipso: ergo si potest stare cum triplici genere causae, potest etiam pariter stare cum trinitate personae, maxime cum sit correspondentia horum ad invicem secundum appropriationem potentiae, sapientiae et bonitatis, quae respondent tribus personis et triplici modo causandi⁴.

9. Item, infinitas divini *esse* non excludit conformitatem Creatoris et creaturae secundum duplicem representationem, scilicet vestigii et imaginis: si ergo in imagine fit representatio distinctionis et originis divinarum personarum, secundum correspondentiam personarum; si in Trinitate essent infinitae personae, deberent in imagine esse infinitae; quodsi hoc est impossibile, restat, quod trinitas personarum non repugnat immensitati divinae⁵.

10. Item, immensitas divini *esse* non excludit habitationem Dei in mente per Spiritus sancti dona-

tionem⁶; sed si infinitae essent personae producentes et productae; cum quaelibet persona producens mittat et donet productam, tunc ergo in unius animae gratificatione necesse esset, quod inciderent infinitae personae inter animam gratificatam et personam primo mittentem seu gratificantem. Si ergo non contingit infinita pertransire, impossibile esset, quod anima per gratificationem in primum principium rediret, si esset infinitas personarum: cum ergo immensitas Dei stet cum inhabitatione gratiae, in qua Filius, qui est imago Patris, per Spiritus sancti donum et nexum nos reducit ad Patrem; stat igitur ipsa immensitas circa *esse* divinum cum trinitate personarum.

CONCLUSIO.

In Deo simul stat summa infinitas cum personarum trinitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio si-
mul stant in Deo summa infinitas et personarum plu-
ralitas; et hoc patet sic.

Infinitas ponitur in Deo non per defectum, sed Ratio 1.
per excessum, excessum, inquam, non *superfluitatis*, sed *perfectionis* et nobilitatis⁷. Quia igitur infinitas in Deo non ponit superfluitatem vel diminutionem, sed summam perfectionem; ideo in emanatione divinarum personarum est ponere immensitatem quantum ad *producentem* et *productum* et *producenti modum*, non autem infinitatem quantum ad *num-
rum*. Si enim infinitae secundum *numerus* essent personae in divinis, haec infinitas necessario induceret *defectum*, aut *superfluitatem*. Cum enim sint duo modi nobiles emanandi, per modum *naturae* et per modum *liberalitatis*⁸; aut duae personae his modis emanantes non perfecte caperent totam producentis virtutis immensitatem, et ita essent *imperfectae*; aut si caperent, aliae *superabundarent*. Quodsi in divino *esse*, eo ipso quod immensum est, impossibile est, aliquid esse superfluum aut diminutum: necesse est ponere Deum trinum et immensum.

Rursus, quia infinitas divini *esse* ponit immen- Ratio 2.
sitatem ex parte *producentis* et *producti* et *modi producendi*; sicut divinum *esse*, quia immensum, non potest esse geminatum, sed unum solum, ita necesse est, in divinis unam solam esse paternitatem, unam solam filiationem, unam solam processionem, et ita unum solum Patrem, unum solum Filium, unum solum Spiritum sanctum; ac per hoc necesse

¹ Secundum Richard. a S. Vict., IV. de Trin. c. 2. seqq.

² Cum tota bonitas, ut dicit S. Bonav., I. Sent. d. 2. q. 3. fundam. 4, quae est substantiale praemium, sit in qualibet personarum. — Ibid. q. 4. fundam. 1. et in corp. ostenditur, quod ad *beatitudinem* divinarum tres personae requiruntur, et quod secundum trinitatem imaginis [animae] summa attenditur creaturae perfectio, scilicet beatitudo. Cfr. infra fundam. 9.

³ DGH *infinitas*.

⁴ De quo vide I. Sent. d. 3. p. 1. dub. 3. seq. et d. 34. q. 3.

⁵ D *restat, quod infinitas personarum repugnat immensitati divinae*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 14. a. 2. q. 1. — Quod infinitum sit im-
pertransibile, iam occurrit supra pag. 4, nota 2. et pag. 5, nota 7. — Inferius pro *inciderent* G *interciderent*.

⁷ Vide quaest. praeced.

⁸ Cfr. tom. I. pag. 56, nota 6.

Triplex im-
mensitas.

Deo modi
emanandi.

est ponere Deum immensum et trinum. Sicut autem, si plures essent dii, neuter haberet in se totius immensitatem divinitatis, immo partem omnipotentiae et nobilitatis; ita si plures patres, neuter haberet immensitatem paternitatis; si plures filii, nullus immensitatem filiationis, sed secundum partem. Si enim quilibet haberet totam paternitatis plenitudinem et immensitatem, non posset esse in eis nisi una paternitas, sicut in pluribus personis non potest esse nisi una deitas. Restat igitur, quodsi in divino *esse* vera est infinitas et vera pluralitas, ut pluralitas per infinitatem protendi non valeat ultra trinitatem, secundum quod asserit pia fides.

Postremo, quia illa infinitas dicit completionem
Ratio 3. omnimodam, hinc est, quod non excludit perfectionem virtutis, ordinis, connexionis, beatitudinis, representationis et inhabitationis. Et quoniam haec omnia trinitatem necessario dant intelligi in tribus personis, sicut patet ex prius obiectis¹; manifestum est, quod summa immensitas in nullo repugnat, sed consonat cum trinitate aeterna. — Et ideo concedendae sunt rationes ad partem istam.

1. Ad illud quod obiicitur in contrarium, quod sicut in creatura, quia finita, quicquid est ibi est finitum, ita debet esse in Deo, quod quicquid est in ipso ratione infinitatis debet esse infinitum; dicendum, quod, sicut iam tactum est, divino *esse* competit infinitas *virtutis* et *dignitatis*, non *molis* seu *numerositatis*; et talis infinitas reperitur tam in essentia quam in personis, sive producentibus, sive productis, sive in se ipsis, sive in emanationibus suis; quod totum reperitur perfecte et integre in tribus personis: et ideo non oportet, eas ad infinitatem numerositatis protendi ratione infinitatis *esse* divini².

2. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non potest carere infinitate virtutis etc.; dicendum, quod non est simile de hac infinitate et de illa: quia, cum magnitudo *virtutis* dicat potius accessum ad simplicitatem quam recessum, multitudo vero *numerositatis* dicat recessum ab uno et simplici; et Deus et divinum *esse* sic sit immensum, quod simul cum hoc est simplex et summe unum: hinc est, quod competit sibi infinitas *virtutis*, non autem *numerositatis*³ personalis.

3. Ad illud quod obiicitur, quod virtus omnino infinita, cum secundum omnem modum potestatis emanat infinite, per omnem modum se diffundit; dicendum, quod cum simul maneant in Deo perfectio cum infinitate, illud veritatem habet de omni modo emanationis et diffusionis, qui competit perfectioni summae; hoc autem est secundum duplicem modum

producenti perfectum, scilicet naturae et liberalitatis, quorum utrumque necesse est esse unicum in se ipso, non geminatum nec bis nec ter, nedum procedat in infinitum, quia⁴ hoc induceret superabundantiam et defectum, sicut in praecedentibus fuit ostensum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod persona producens duas, aut potest plures producere, aut non; dicendum, quod *non posse ultra illas duas producere* non dicit potentiae defectum, sed potius complementum: quia in illis duabus productionibus virtus productiva perfectissime et infinitissime se manifestat tum quantum ad immensitatem personarum productarum, tum quantum ad actualitatem ipsarum productionum; quia eodem modo et non aliter virtus generativa et spirativa in Patre actualitatem habet in generando et spirando, per quem modum habuit ab aeterno. Sicut enim splendor continue manat a sole, sic Filius, qui est *splendor Patris*⁵, immo multo excellentius continue manat a Patre.

5. 6. Ad illud quod obiicitur, quod si lux solis esset immensa, generaret ex se infinitos splendores; dicendum, quod non est simile: quia splendor manans a sole nec est omnino perfectus nec aequatur suae origini; et ideo non capit intra se ex unica productione totam virtutem et claritatem lucis irradiativae, immo secundum gradus approximationis et elongationis secundum plus et minus sapit et capit de plenitudine lucis fontalis. Secus autem est in Filio, qui est verbum Patris et splendor perfectissimus, per omnia Patri aequalis, accipiens a Patre totum, quod Pater habet intra se: et ideo, sicut infinitas lucis aeternae non tollit adaequationem cum splendore aeterno ab ipsa emanante, sic non introducit infinitam splendorum multiplicationem, cum unicus splendor totam illam immensitatem capiat intra se⁶.

7. Ad illud quod obiicitur, quodsi divina virtus esset in omnimoda sua actualitate respectu creaturarum, quod produceret infinitas etc.; dicendum, quod non est simile, duplici ratione: tum quia creatura finita est, et ideo nulla ex aequo respondet virtuti producenti; tum quia creatura essentialiter distinguitur a producente, et etiam ab aliis creaturis secundum distinctionem in suis principiis intrinsecis et accidentibus coaffixis; non sic autem est in divinis personis, tum quia producta est infinita, sicut producens, tum quia non distinguuntur essentia, sed origine⁷: et ideo, cum duae tantum sint origines, distinctae et distinctivae, duae tantum sunt et intelligi possunt personae emanantes, in quibus sufficientissime relucet immensitas virtutis fontalis productivae.

¹ Scilicet in fundamentis.

² Cfr. quaest. praeced. et I. Sent. d. 2. q. 3. ad 1, ubi etiam (in corp. et ad 3. 4.) tres seq. solutiones insinuantur.

³ Ita A B, alii *numerositas*.

⁴ A B omittunt *quia*.

⁵ Cfr. supra pag. 84, nota 5. — De ipsa solute vide I. Sent. d. 7. q. 2. et d. 9. q. 4.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 7. q. 2. ad 3.

⁷ Ut dictum est supra pag. 75, nota 7. ex Richardo a S. Vict.

8. Ad illud quod obicitur, quod divinus intellectus intelligit infinita, cum sit infinitus; dicendum, quod licet Deus infinita intelligat, se ipso uno omnia comprehendit, quia intelligendo se intelligit omnia; sic etiam, licet dicat multa, uno tamen Verbo omnia dicit. Nam eodem Verbo, quo Pater dicit se, dicit quaecumque dicit¹; nam Pater se ipsum intelligendo intellectu completissimo et unico, in quo intellectus adaequatur intelligenti, et e converso, Verbum generat, quod est Patris similitudo per omnia aequalis cum ipso. Unde sicut Pater intelligendo se intelligit quidquid potest intelligere; sic dicendo Verbum dicit quidquid potest dicere et quidquid dici potest in deitate. Unde nec ipse aliud verbum dicere potest, nec aliqua persona in Trinitate, pro eo quod illo dicitur quidquid dici potest. — Et si tu obieciās, quod sicut Deus habet infinitas rationes respectu intelligibilium, quod similiter infinita debet habere verba; dicendum, quod non est simile: quia *ratio* et *idea* dicunt respectum et similitudinem intelligibilium creandorum et producendorum seu possibilium produci, quae multiformiter et innumerabiliter sunt possibilia multiplicari; *verbum* autem dicit respectum ad dicentem et ad primum intellectum et summum principium, cuius est hypostatica similitudo; et ideo nullo modo, nec re nec intellectu, competit ei multitudo, sicut nec primo principio primo et principali a se ipso intellecto².

9. Ad illud quod obicitur, quod intellectus infinitae completionis reflectitur supra se infinitis reflectionibus etc.; dicendum, quod in divino intellectu idem est *intelligere* et *intelligere se intelligere*, etsi

millies et infinities iteraretur *intelligere*, pro eo quod in Deo idem est intelligens et intellectum et actus intelligendi; et ideo primus ipse actus, quo se Deus Pater intelligit, est actualissimus et completissimus, sicut et Verbum illi correspondens: et ideo non est necesse ex hoc introducere in divinis verborum pluralitatem. Sensus autem est in intellectu creato, cuius actus et operatio differt ab intelligente et intellecto, et ideo multiplicari potest et iterari et numerari magis et magis ex frequenti conversione intellectus super se ipsum *intelligentem* et super suum *intelligere* nec non et super alia a se.

10. Ad illud quod obicitur ultimo, quod aut Deus potest plures personas intelligere, aut non; dicendum, quod non *posse plures personas intelligere*, hoc potest intelligi dupliciter: aut propter intellectus *limitationem in actu intelligendi*, aut propter *rectitudinem iudicii* et impossibilitatem declinandi a via³ veritatis. Primo modo non competit intellectui divino, cum sit immensus, sed secundo modo competit. Unde quod plures personas intelligere non possit, hoc est, quia talis intellectus, licet videatur in intelligendo potens, secundum rem tamen hoc intelligendo declinat a veritate et incidit in errorem. Unde sicut immensitas *veritatis* est omnino impermixta falsitati, sic et immensitas *lucis* intelligentis reddit intellectum divinum ab omni errore penitus alienum; propter quod nec aliquid maius se nec alium Deum nec pluralitatem personarum ultra numerum trinum capit divinus intellectus, non quia limitatus, sed quia perfectissime infinitus. — Et ex his patet solutio ad totum.

QUAESTIO V.

Utrum personarum trinitas simul stet cum summo aeternitate.

Consequenter quaeritur, utrum personarum trinitas stet cum summa aeternitate. Et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum *esse* sit aeternum. Secundum est, utrum simul stent trinitas et aeternitas.

ARTICULUS I.

Utrum divinum esse sit aeternum.

Circa primum sic proceditur. Et quod divinum *esse* sit aeternum:

1. Convincit *Scripturae auctoritas*, Exodi decimo quinto⁴: *Dominus regnabit in aeternum et ultra*; et ad Romanos primo: *Sempiterna quoque virtus eius et divinitas*.

2. Convincit etiam hoc *fidei veritas*: « Aeternus, inquit, Pater, in Symbolo Athanasiano, aeternus Filius, aeternus Spiritus sanctus ».

3. Item, hoc ipsum concludit *rationis necessitas*. Arguit enim Richardus⁵ sic: Omne, quod est a se ipso, est aeternum; sed divinum *esse*, cum sit

¹ August., XI. Confess. c. 7. n. 9: Verbo Tibi coaeterno simul et sempiterno dicis omnia quae dicis etc. — Paulo inferiori pro *intellectus adaequatur* B *intellectum adaequatur* (cfr. tom. I. pag. 707, nota 5.).

² Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 3. ad 19.

³ BE *regula*.

⁴ Vers. 18. — Seq. locus est Rom. 1, 20.

⁵ Libr. I. de Trin. c. 6. 8. et 11.

Notandum.

Aliiter intellectus creatus.

Dupliciter intelligitur.

Notandum.

Differunt idea et verbum.

Intellectus divinus uno actu intelligit.

Fundamentum.

primum, est a se ipso: ergo etc. *Maior* manifesta est; quia, si non esset aeternum, aliquando non fuisset, et tunc nec sibi nec aliis aliquando *esse* dedisset, ac per hoc nunquam esset. *Minor* vero patens est per se ipsam.

4. Item, omne illud, quod est *suum esse*, est aeternum; *esse* enim non potest non *esse*, ergo nec incipere nec desinere, igitur caret principio et fine: si ergo Deus, cum sit simplicissimum, est *suum esse*, immo simpliciter est *esse*¹; ergo est omnino aeternum.

5. Item, omne illud, quod est ipsa *veritas*, est aeternum; sed divinum *esse* est ipsa veritas: ergo etc. *Minor* patet; *maiores* probat Augustinus in Soliloquiis²: Veritas enim nec cogitari nec enuntiari potest non *esse*; immo sequitur, si nulla veritas est, aliquam veritatem *esse*, quia, si nulla veritas est, verum est, nullam veritatem *esse*, vel non *esse*: ergo *esse* non potest aliquatenus removeri a veritate: ergo semper fuit, est et erit.

6. Item, omne illud, in quo est summa *infinitas*, est aeternum; nam si coepisset, esset durationis finitae; sed divinum *esse* est infinitum³: ergo necesse est, ipsum *esse* aeternum, alioquin, si caret aeternitate, caret et immensitate.

7. Item, omne illud, in quo est summa *immortalitas*, est aeternum; « quod enim a versione incipit in versionem tendit⁴ »; sed in divino *esse* est summa immortalitas, cum sit ipsa vita per essentiam sive ipsum *vivere*: ergo necesse est, divinum *esse* habere aeternitatem.

8. Item, omne illud, in quo est summa *felicitas*, est aeternum; sed divinum *esse* est huiusmodi, cum sit perfectissimum: ergo etc. *Maiores* probatur, quia maior est felicitas, quae caret principio et fine, quam quae sumit exordium aliunde: si ergo divinum *esse* est felicissimum, sequitur necessario, quod sit aeternum. Et iterum, omnis felicitas dicit absentiam finis⁵: ergo perfectissima dicit carentiam omnis principii.

9. Item, omne illud, in quo est summa *simplicitas*, est aeternum; divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc. *Minor* est manifesta; *maiores* probatur: quia in quocumque est summa simplicitas, non differt primum, medium et ultimum, et nihil tale habet praeteritum et futurum, sed tantum praesens mansivum; sed omne tale aeternum⁶: ergo etc.

10. Item, cum ens dividatur in *aeternum* et *aeviternum* et *temporale*, nobilior est *aeviternum* quam temporale, et *aeternum* nobilior utroque⁷; sed semper quod nobilior est attribuendum est enti nobilissimo: ergo summa aeternitas est attribuenda Deo.

11. Item, omne fluens reducit ad permanentem: ergo duratio fluens reducit ad durationem permanentem, igitur praesens transiens in praeteritum reducit ad praesens semper manens; sed tale praesens non est in re defectiva: ergo necesse est, quod sit in creatrice essentia; necesse est igitur, *esse* divinum *esse* aeternum⁸.

12. Item, verum de futuro fuit verum sine initio, verum de praeterito est verum sine termino; sed futurum et praeteritum necessario reducuntur ad praesens: ergo necesse est ponere verum semper praesens sine fine et sine principio. Hoc autem est aeternum nec potest poni in alio quam circa primum principium: ergo necessario divinum *esse* est aeternum⁹.

CONTRA: 1. Aeternitas est mensura¹⁰; sed nihil immensum habet mensuram; si enim habet mensuram, non est immensum: ergo etc.

2. Item, mensura aequatur mensurato; sed nihil potest aequari *esse* divino: ergo non est in Deo aeternitatis duratio.

3. Item, aeternitas est carentia finis et principii¹¹; sed nihil caret eo quod est: si ergo Deus est principium et finis omnium, ergo divinum *esse* non habet carentiam horum: igitur non potest *esse* aeternum.

4. Item, carentia complementi sonat in defectum; principium et finis dicunt completionem: ergo in Deo

¹ Boeth., in lib. Quomodo substantiae in o, quod sint, bonae sint etc. ait: Ipsum vero *esse* nihil aliud praeter se habet admixtum... Omne simplex *esse* suum et id quod est unum habet.

² Vide supra pag. 47, nota 11, et Richard. a. S. Vict. II. de Trin. c. 2.

³ Ut ostensum est supra q. 4. a. 4. — Inferius pro *immensitate* A E *infinitate*. In B G desideratur hoc arg., B omittit etiam seq. arg.

⁴ Damasc., I. de Fide orthod. c. 3. et II. c. 27. — Aristot., XII. Metaph. text. 39. (XI. c. 7.): Dicimus itaque Deum sempiternum optimumque vivens *esse*. Quare vita et aevum continuum et aeternum Deo inest; hoc enim est Deus.

⁵ Cfr. August., de Beata Vita, c. 2. n. 11, ubi ostendit, beatum non *esse* qui timet, ne amittat quod possidet. XI. de Civ. Dei, c. 11, de vita beata dicit, « quae procul dubio non nisi aeterna est aeternitatisque suae certa atque secunda ». Cfr. ibid. XIV. c. 23.

⁶ August., 83 Qq. q. 19: In aeterno enim, cum proprie dicitur, neque quidquam praeteritum, quasi transierit, neque quidquam futurum, quasi nondum sit, sed quidquid est tantummodo est. Cfr. ibid. q. 17.

⁷ Vide II. Sent. d. 2. p. I. a. 1. q. 1.

⁸ Cfr. Lib. de Causis, propos. ult.

⁹ Anselm., Monolog. c. 48: Deinde cogitet qui potest, quando incipit, aut quando non fuit hoc verum, scilicet quia futurum erat aliquid; aut quando desinet et non erit hoc verum, scilicet quia praeteritum erit aliquid. Quodsi neutrum horum cogitari potest, et utrumque hoc verum sine veritate *esse* non potest; impossibile est vel cogitare, quod veritas principium vel finem habeat.

¹⁰ Scilicet mensura durationis *esse* increati. Cfr. II. Sent. d. 2. p. I. a. 1. q. 1.

¹¹ Cfr. supra pag. 79, nota 9. — Aristot., de Mundo, in fine, ait: Enimvero Deus, ut est vetusto proverbio proditum, principium et finem et media omnium rerum tenens etc.

non est ponere horum privationem; sed aeternitas dicit horum privationem: ergo non debet poni circa divinum *esse*⁷.

5. Item, aeternitas est carentia praeteriti et futuri; sed Deus vere fuit et est et erit: ergo divinum *esse* non habet rationem aeterni.

6. Item, sit *A* tempus praeteritum, *B* futurum; verum est dicere, quod Deus fuit in *A* et erit in *B*, et falsum e converso: ergo *A* vere praeterit apud Deum, et *B* vere est futurum: ergo divinum *esse* habet praeteritum et futurum: ergo non est aeternum.

7. Item, ubi est aeternitas, ibi est interminabilitas, quia secundum Boethium¹ « aeternitas est interminabilis vitae possessio »; ubi interminabilitas, ibi circularitas; sed circulare est posterius recto, nihil autem nisi simpliciter primum est attribuendum *esse* divino: ergo nec aeternitatis duratio.

8. Item, secundum rationem intelligendi et ordinem naturae circumferentia est posterior centro; sed quod est circumferentia ad centrum, hoc est aeternitas ad tempus: ergo multo fortius tempus attribuendum est Deo quam aeternitas: ergo si inconveniens est Deo attribuere temporalitatem, ergo et aeternitatem.

9. Item, ubi aeternitas, et totalitas; quod patet per rationem Boethii²: « Aeternitas est interminabilis vitae possessio tota simul »; ubi autem totalitas, ibi partibilitas et divisibilitas; sed in Deo hoc non potest esse, cum sit summa simplicitas: ergo etc.

10. Item, nusquam est reperire continuitatem extensionis sine partibilitate: ergo nusquam continuationem durationis contingit reperire sine vera totalitate, ergo et divisibilitate; unde ens impartibile non habet rationem durationis nec dicitur totum simul: ergo etc.

11. Item, ubi aeternitas, ibi simultas, per definitionem³; sed ubi simultas, ibi distinctio, quia simultas dicit relationem, et relatio dicit distinctionem; sed divinum *esse* est omnino indistinctum: non ergo *esse* aeternum.

12. Item, si in divino *esse* est omnimoda simultas, ergo simul sunt *esse*, fuisse et fore; sed in his quae simul sunt quod comitatur unum illorum, et alterum: si ergo aeviternum semper comitatur divinum fore, ergo pari ratione et suum fuisse: ergo sicut caret fine, ita et principio. Sed hoc est impossibile: ergo impossibile est in Deo ponere perfectam aeternitatis durationem: non est igitur ponere, quod divinum *esse* sit aeternum.

13. Item, aut aeternitas addit aliquid supra *nunc* aeternitatis, aut nihil. Si nihil: ergo quod coëx-

istit cum *nunc*⁴ aeternitatis est aeternum; sed *nunc* temporis coëxistit cum *nunc* aeternitatis: ergo coëxistit cum tota aeternitate, ergo est aeternum. Si aliquid: ergo aeternitas est composita: ergo non competit Deo.

14. Item, licet punctus sit principium et medium et terminus extensionis, tamen impossibile est, intra punctum intelligi extensionem: ergo pari ratione nec intra *nunc* durationem⁵: ergo si aeternitas dicit durationem, dicit aliquid extra *nunc* aeternitatis: ergo repugnat summae simplicitati: ergo impossibile est, quod sit circa Dei *esse* simplicissimum.

15. Item, eadem mensura mensuratur divinum *esse* et divinum *posse*, *scire* et *velle* seu *praescire*; sed divinum *praescire* non mensuratur aeternitate, cum Deus desinat praescire aliqua: ergo nec divinum *esse* est per aeternitatem mensurabile.

16. Item, eadem mensura mensuratur divinum *esse* et *operari*, quia idem est in Deo substantia, virtus et operatio⁶: si ergo divinum *esse* mensuratur aeternitate, ergo et divinum *creare*: ergo Deus ab aeterno et aeternaliter creat, ac per hoc creatura aeternaliter creatur; sed hoc est falsum: ergo et illud, ex quo sequitur.

17. Item, omnis veritas mensuratur tempore, vel aevo, vel aeternitate⁷; sed mundum *esse* creandum, fuit verum in Deo ante mundi constitutionem; aut ergo mensuratur aeternitate, aut tempore; non tempore, quia tempus tunc non erat: ergo aeternitate. Sed hoc verum desit *esse* verum: ergo videtur, quod aeternitas habeat terminum; sed divinum *esse* est interminatum: ergo non potest poni aeternitas circa *esse* divinum.

CONCLUSIO.

Divinum esse est aeternum, quia est simplex simul et infinitum.

RESPONDEO: Dicendum, quod divinum *esse* est *Conclusio*. aeternum, eo ipso quod *simplex* et *infinitum*. — Quia enim *infinitum* est, ideo caret principio et fine; nam Ratio. si alterum horum haberet, utique ex illa parte haberet terminationem et limitationem, et ita non esset immensitatis summae. Quia vero *simplex* est, caret priori et posteriori, quae necessario inducunt diversitatem et aliquam compositionem. Summa igitur *simplicitas* ponit omnimodam *simultatem*; summa vero *immensitas* omnimodam *interminabilitatem*; quae duo simul iuncta constituunt aeternitatem. Ni-

¹ Libr. V. de Consolat. prosa 6. — Aristot., VIII. Phys. text. 64. seqq. (c. 8.); I. de Caelo et mundo, text. 5. seqq. (c. 2.), probat, solum motum circularem esse posse infinitum et continuum.

² Libr. V. de Consolat. prosa 6.

³ A Boethio supra in arg. 9. datam. — De *simultate* cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Simul*.

S. Bonav. — Tom. V.

⁴ G cum *toto nunc*.

⁵ Aristot., IV. Phys. text. 103. seqq. (c. 11.). et VI. text. 24. seqq. (c. 3.), ostendit indivisibilitatem *instantis*.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 2. in corp.

⁷ Vide II. Sent. d. II. p. 1. a. 1. q. 1. — Dictio *ante mundi constitutionem* occurrit Ioan. 17, 24; Eph. 1, 4. et I. Petr. 1, 20.

Quid aeternitas. hil enim aliud est *aeternitas* nisi «vitae possessio interminabilis et tota simul»; et quia in nullo alio est simul haec duo reperire, scilicet immensitatem et simplicitatem, nisi in solo Deo: ideo aeternitatis conditio non potest communicari alicui alii a Deo. — *Rursus*, quia haec duo sunt supra nostram imaginationem et aestimationem; ideo aeternitatis duratio a nullo sane potest intelligi, nisi omni imaginatione postposita. Haec igitur duo simul iungantur, ut intelligatur divini *esse* duratio infinitissima et simplicissima, ac per hoc permanentia vera, carens *inchoatione* et *interpolatione* sive dilatione et *divisione* sive terminatione, et prorsus carens omnino omni *successione*. Et huiusmodi ratio per duas condiciones praedictas *simul inunctas* necessario syllogizat, quamvis imaginationi nostrae videatur contraria.

Potest autem huic simile in Deo reperiri. Sicut enim Deus simplex et immensus est totus in locis distantibus, quae loca etsi ad invicem distent, tamen existens hic et ibi non distat a se propter summam unitatem et simplicitatem; sic divinum *esse*, quod est aeternum, etsi sit in diversis temporibus propter immensitatem; licet illa tempora habeant distantiam et dilationem, ipsum tamen est indistans a se propter summam simplicitatem. Et sicut divina *incircumscribilitas* habet omnia loca sibi praesentia, et ipsa non distenditur per illa, licet illa vere sint distensa; sic divina *aeternitas* habet sibi omnia tempora praesentia, nec tamen ipsa succedit cum illis, licet illa vere succedant.

In creaturis vero, licet non possit omnino simile inveniri propter eius defectum, invenitur tamen aliquod cum aliquo defectu, quod quidem, illo defectu per intellectum circumscripto, transducit ad intelligendam aeternitatem in *esse* divino. Hoc autem adverti aliquo modo potest et in *imagine* et in *vestigio*. In anima namque, quae est Dei *imago*, est *memoria* praeteritorum, *intelligentia* praesentium et *praevidentia* futurorum¹; et haec quidem simul sunt in anima, ita quod in anima, quae est substantia spiritualis, simul colliguntur et coniunguntur quae per diversa tempora succedunt; quia tamen ipsa limitata est et aliquid accipit a re *extra*, deficit ab illa similitate perfecta. Deus autem nihil prorsus accipit nec aliquo modo habet limitari; et ideo omnia sibi ut praesentia necessarium est intelligi, et hoc sine principio et fine²; et hoc est intelligere aeternitatem.

In tempore vero, quod est aeternitatis *vestigium*, est *praesens*, *praeteritum* et *futurum*, ita quod illud quod fuit *futurum* postea fit *praesens*

et demum *praeteritum*, quia radicitur super *esse mutabile* et *fluidum* sive super ipsum *motum*. Si igitur *praesens* intelligatur radicare super *esse immutabile* et *fixum*, quod nec habet initium nec terminum, illud intelligetur *aeternum*. — Et sic, si quis recta consideratione a creaturis consendat in Creatorem, auferendo quod est incompletionis et tenendo quod est complementi; venire poterit aliquid ad intelligendam aeternitatem *esse* divini, non tamen perfecte, quamdiu sumus in carne; quia dum hic vivimus, «nostrum intelligere non est sine continuo et tempore»³, ac per hoc valde elongatur ab aeternitate, nisi forte per donum speciale altius sublevetur; ut enim dicit Augustinus, «cum aliquid aeternum mente capimus, in hoc mundo non sumus». — Patet igitur, divinum *esse* utique esse aeternum, et quae sit huius ratio necessaria, et qualiter capere possit consideratio nostra. Et rationes probantes, quod aeternitas sit in divino *esse*, sunt concedendae.

1. 2. Ad illud ergo quod obicitur in contrario, quod aeternitas est mensura; dicendum, quod licet *aeternitas* secundum *rationem intelligendi* dicatur⁴ sub ratione mensurae, secundum *rem* et veritatem nihil aliud dicit quam *esse* divinae substantiae; et sicut illud *esse* est immensum, sic et aeternitas est immensa; et ideo dicitur *sibi aequari*, non per conterminationem, quia immensum non habet terminum, sed per mutui excessus privationem. — Et per hoc patet responsio ad illud quod obicitur primo et secundo de ratione mensurae: quia rationes illae procedunt de mensura, quae differt a re mensurata, quae terminatur et terminat, ac per hoc non est nisi circa rem finitam; quae omnia deficient circa aeternitatem divinam, nec tamen falso dicitur *mensura* secundum *rationem intelligendi*, pro eo quod significat divinum *esse* per modum durationis, quae quidem duratio, etsi omnem creaturam in infinitum excedat, respectu tamen ipsius *esse* divini nec exceditur nec excedit.

3. Ad illud quod obicitur, quod aeternitas est carentia principii et finis; dicendum, quod *principium* et *finis*, secundum quod accipitur in ratione aeternitatis, idem sunt quod *terminus initialis* et *finalis* in duratione rei; et hi quidem termini non sunt nisi circa rem, quae incipit esse et desinit. Cum ergo dico, quod Deus est *principium* et *finis*, aequivoce ibi ratio *principii* et *finis*. Unde duplex est defectus illius rationis: tum quia Deus est principium et finis respectu rerum *extra*, tum quia est principium et finis secundum *rationem causandi*. Cum autem dicitur, quod aeternitas est *carentia*

De intelligentia aeternitatis.

Solutio oppositorum.

Notandum.

Quid principium et finis.

Notandum.

¹ Quae secundum Ciceronem, II. Rhet. c. 54, sunt partes integrales prudentiae, si cum ABH substituat *providentia* pro *praudentia*. Cfr. tom. III. pag. 728, nota 6.

² Cfr. I. Sent. d. 39. a. 2. q. 3. — De tempore cfr. II. Sent. d. 2. p. I. a. 4. q. 2. et a. 2. q. 4. — Vocibus *est intelligi* A interserit *simul*.

³ Ut dicit Aristot., supra pag. 21, nota 8. allegatus. — Verba Augustini paulo inferius adducta inveniuntur in IV. de Trin. c. 20. n. 28. Cfr. I. Sent. II. Magistri, d. XV. c. 8, et ibid. Commentar. p. II. dub. 5.

⁴ Supplendum: durationem, vel substituendum *dicatur* (D G omittunt *dicat*).

principii et finis, accipitur *principium* et *finis* ut *intra* et secundum *rationem durandi*.

4. Ad illud quod obiicitur, quod carentia horum, scilicet principii et finis, sonat in defectum, cum ipsa dicant complementum etc.; dicendum, quod *principium* et *finis*, secundum quod dicunt terminum, etsi videantur dicere complementum, dicunt tamen limitationem cum defectu; et ideo e contrario, licet horum carentia videatur esse privatio secundum rationem intelligendi, est tamen vera positio ex parte rei; duratio enim, quae caret principio et fine, ita vera est, quod nihil habet de non-entitate.

5. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas est carentia praeteriti et futuri; dicendum, quod *praeteritum* et *futurum* dupliciter attribuitur alicui: vel ita, quod sit per modum dispositionis *rei intellectae*, vel ipsius *intelligentis*. Similiter, cum aliquid dicitur fuisse in praeterito, vel in futuro fore; hoc dupliciter potest intelligi: vel per modum *quandoitatis* et *inhaerentiae* vel per modum *simultatis* et *coexistentiae*. Cum ergo dicitur, quod aeternitas est carentia praeteriti et futuri; dicendum, quod illud est verum, secundum quod *praeteritum* et *futurum* dicunt dispositionem *rei*, quae dicitur praeterisse, ita quod illam mensurando reliquit in ea affectionem seu dispositionem quandam, quae dicitur *quando*, iuxta quod alibi¹ dicitur, quod « *quando* est in omni eo, quod coepit esse ». Cum autem dicitur *Deus* fuisse et fore, *praeteritum* non est ibi dispositio *rei intellectae*, sed *intelligentis*; nec hoc dicitur per *commensurationem*, *quandoitatem* et *inhaerentiam*, sed per *durationem*, *simultatem* quandam et *coexistentiam*. Unde omnes illae locutiones habent quandam improprietatem; balbutimus autem aeternitatem per varia tempora, quia intellectus noster non descendit ad intelligenda aeterna, nisi manducatur per tempora, quamdiu sumus in via.

6. Ad illud quod obiicitur, quod Deus non dicitur *fuisse* in tempore futuro, nec *futurus esse* in tempore praeterito; dicendum, quod hoc non est propter hoc, quod aliqua successio seu variatio sit in *esse* divino, sed propter connotationem coexistentiae in tempore praeterito seu futuro, in quo tanta est variatio, ut nec *praeteritum* possit dici *futurum*, nec *futurum* possit dici *praeteritum*. Unde cum non

dicatur *futurus* in praeterito nec *praeteritus* in futuro, hoc non est, quia *fuisse* et *fore* dicant aliud *esse*, vel alium modum *essendi* circa *esse* divinum, sed solum circa *esse* creatum.

7. 8. Ad illud quod obiicitur; quod aeternitas est interminabilis; dicendum, quod non accipit totam rationem aeternitatis, quia non tantum dicit *interminabilitatem*, sed etiam *simultatem*; et sicut per modum *interminabilitatis* dicit *circumferentiam* quandam intelligibilem², carentem principio et fine; sic per modum *simultatis* simplicitatem et indivisionem dicit ad modum *centri*; et haec duo circa divinum *esse* simul ponuntur, quia simul est simplex et infinitum, et ideo circularitas in aeternitate intelligitur; nec ponit posterioritatem respectu *recti* nec etiam respectu *centri*. — Et per hoc patet responsio ad illud quod obiicitur de tempore, quod tenet rationem centri respectu aeternitatis interminabilis. Sicut enim praecedens ratio, ita et haec procedit *ex insufficienti*: quia considerat aeternitatem, in quantum est mensura *esse* immensi tantum, cum simul debeat hoc intelligi, quod³ ipsa sit mensura simplicis et indivisibilis, quod nequaquam in mensura temporis potest reperiri.

9. Ad illud quod obiicitur, quod ubi aeternitas, ibi totalitas; dicendum, quod totalitas, quae ponitur in aeternitate, non attenditur secundum quantitatem molis, sed secundum quantitatem virtutis, in qua simul stat ratio magnitudinis et immensitatis cum perfectione simplicitatis; et ideo non sequitur, quod ubi est totalitas, ibi divisibilitas; non enim habet esse verum nisi de hoc toto, quod est vere quantum, in quo, quia totalitas dicit veram quantitatem, necessario ponit partem et partem. — Vel posset dici, quod *totum simul* dicitur ibi potius secundum rationem perfectionis quam secundum rationem distributionis in partes alicuius totius integralis⁴.

10. Ad illud quod obiicitur, quod nusquam est reperire continuitatem extensionis sine partibilitate; dicendum, quod non est simile: quia extensio semper dicit partem extra partem, ac per hoc corporeitatem, quantitatem et partibilitatem⁵; duratio autem dicit *esse* non intercisum, quod quidem non solum reperitur in compositis, verum etiam in simplicibus.

¹ A Gilbert. Porret, in lib. Sex Principiorum, c. de *Quando*, ubi textus originalis incipit pro *corpit*. Ibid. etiam dicitur: *Quando* vero est quod ex adiacentia temporis relinquitur; tempus vero *quando* non est, utriusque autem ratio coniuncta est, ut tempus quidem praeteritum *quando* non est, effectus autem eius [temporis praeteriti] et affectio, secundum quam dicitur aliquid fuisse, *quando* est... Est igitur *quando* aliud ex eo quod abiit, aliud ex eo quod instat, aliud vero ex eo quod necesse est contingere. Dictum est enim in *Categoriis* [sive *Prædicam.* Aristot. c. de *Quanto*] praeteritum et futurum *esse quantitates*, et quod magis est continuans ad praesens etc. — Superius termino *quandoitatis* utitur G, et inferius ipsi accedit E. dum ponunt *quandoitatem*, alii huius substituent *quan-*

titatis et *quantitatem*. — Circa finem solut. respicitur illud Gregorii, quod Deum « aliquatenus balbuetendo resonamus » (V. Moral. c. 36. n. 66; cfr. tom. III. pag. 175, nota 2.). — De ipsa solutione vide I. Sent. d. 8. p. I. dub. 7. et d. 9. dub. 5.

² Alan. ab Insulis, Theolog. Regul. regul. 7: Deus est sphaera *intelligibilis*, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam. Infra post *nec ponit* supple: aeternitas.

³ Ita G; A B legunt *simul debeant haec* [immensitas sive interminabilitas et simulas sive simplicitas] *intelligi*, cum. Post pauca pro *indivisibilis* D G H *interminabilis*.

⁴ Vide Aristot., V. Metaph. text. 30. seq. (IV. c. 25. seq.). — Cfr. supra q. 4. a. 1. in corp. et ad 2.

⁵ Cfr. Aristot., de *Prædicam.* c. de *Quanto*.

Distinctio duplex.

Applicatur.

Notandum.

Notandum.

Notandum.

Aliter.

Notandum.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas dicitur simulatam; dicendum, quod *simultas* non dicitur ibi per positionem condurationis et coëxistentiae diversorum durabilium, sed potius per privationem successione in continuitate rei durantis; unde *tota simul* dicitur aeternitas, quia in ea nihil alteri prorsus succedit, non propter hoc, quod in ea diversa et varia simul existant. Unde *simultas* nihil aliud dicit quam praesentialitatem summam et simplicem et indivisam; et haec nullam dicit diversitatem intrinsecam¹.

12. Ad illud quod obiicitur, quodsi idem est in Deo esse, fore et fuisse, quod creatura, sicut committitur se suo modo divino fore, sic et divino fuisse; dicendum, quod non est simile, nec unum ex altero inferri debet. Et ratio huius est, quia, licet in Deo idem sit *carere principio* et *carere fine*, in creatura tamen multum differt. Nam creaturae, cum sit de nihilo, essentiale est habere principium et inceptionem; non habere autem finem et terminationem non repugnat naturae creatae; nec eius oppositum est sibi essentiale, pro eo quod appetitus creaturae est ad contraria². Et propter hoc non sequitur, quodsi possit assimilari Deo secundum id quod est fore, quod similiter secundum id quod est fuisse. Sicut enim non sequitur: idem est in Deo iustitia et immensitas; sed creatura potest assimilari Deo secundum quod *iustus*; ergo secundum quod *immensus*; sic etiam non concludit nec infert modus argumentandi praedictus.

13. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas aut addit aliquid supra *nunc* aeternitatis, aut nihil; dicendum, quod cum in aeternitate sit simultas et interminabilitas, sive simplicitas et immensitas; *nunc aeternitatis* nominat illam durationem quantum ad simplicem simulatam, *aeternitas* vero quantum ad interminabilem immensitatem. Sicut ergo immensitas interminabilis supra indivisibilitatem divinae simplicitatis et similtatis secundum rem nihil quidem addit, sed solum secundum rationem intelligenti; sic et *aeternitas* supra *nunc* aeternitatis. Et sicut non sequitur, quod creatura capit Deum simplicissimum: ergo capit Deum ut immensum; sic non sequitur, quodsi aliquid coëxistit cum *nunc* aeternitatis, quod coëxistat cum aeternitate interminabili. His enim, quae in Deo idem sunt, correspondent in creatura varia et diversa, sicut patet in bonitate et sapientia, in iustitia et misericordia, secundum quod praetactum est supra³.

14. Ad illud quod obiicitur, quod licet punctus sit principium et medium et terminus extensionis, impossibile est intra ipsum intelligere extensionem; dicendum, quod non est simile: quia, licet punctus sit principium extensionis, non tamen est *tota extensionis essentia* nec etiam pars constitutiva; *nunc* autem est tota essentia durationis, non solum in aeternis et aeviternis, verum etiam in duratione temporis. Et ratio huius est: quia *extensio* habet omnes partes simul, et quia «punctus est substantia posita⁴», unde necessario dicitur situm in materia; et ideo, cum sit indivisibile, non potest esse totius divisibilis essentia nec pars constitutiva, cum quaelibet pars continuus sit continua. Secus autem est de *duratione*, quia de ipsa nunquam est nisi praesens et indivisibile, etiam in duratione successiva. Et ideo non est mirum, si in *nunc* claudi potest essentia durationis et potissime illius, in qua non differt essentia et esse, sicut est in aeternitate.

15. 16. Ad illud quod obiicitur, quod eadem mensura mensuratur divinum esse et posse et scire et praescire; dicendum, quod verum est ratione principalis significati, non autem est verum ratione connotati. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quod obiicitur de creatione; nam actus intrinsecus est aeternus, sicut et substantia; effectus vero temporalis, quia creatura⁵.

17. Ad illud quod obiicitur, quod mundum esse futurum fuit verum ante mundi constitutionem; dicendum, quod illa propositio, licet sit una, implicat tamen in se duplicem veritatem. Si enim deatur mundus esse futurus, antequam mundus fieret; hoc non est verum, nisi quia mundus aliquo modo habet esse in sua causa; et quantum ad hoc illud dictum est verum veritate aeterna. Rursus, ad hoc non sufficit, quod mundus habeat esse solum in causa, immo oportet ad hoc, quod propositio sit vera, quod aliquando habeat esse extra; et quia illud esse nondum, antequam mundus fieret, erat creatum, sed creandum: hinc est, quod quantum ad hoc non erat verum veritate creata, sed creanda. Et quia, cum res incipit esse creata, tunc desinit esse creanda: hinc est, quod propositio illa, quae significat sententiam veram ab aeterno, desinit esse vera, non propter terminationem in aeternitate, sed propter inchoationem in tempore, quia cum aeterno intelligi dabit aliquod temporale⁶. — Et per hoc patet responsio ad praehabitam quaestionem.

18. Ad illud quod obiicitur, quod licet punctus sit principium et medium et terminus extensionis, impossibile est intra ipsum intelligere extensionem; dicendum, quod non est simile: quia, licet punctus sit principium extensionis, non tamen est *tota extensionis essentia* nec etiam pars constitutiva; *nunc* autem est tota essentia durationis, non solum in aeternis et aeviternis, verum etiam in duratione temporis. Et ratio huius est: quia *extensio* habet omnes partes simul, et quia «punctus est substantia posita⁴», unde necessario dicitur situm in materia; et ideo, cum sit indivisibile, non potest esse totius divisibilis essentia nec pars constitutiva, cum quaelibet pars continuus sit continua. Secus autem est de *duratione*, quia de ipsa nunquam est nisi praesens et indivisibile, etiam in duratione successiva. Et ideo non est mirum, si in *nunc* claudi potest essentia durationis et potissime illius, in qua non differt essentia et esse, sicut est in aeternitate.

¹ Eodem modo exponit ipse Boeth., V. de Consolat. prosa 6.

² Sensus videtur esse, quod non hac ratione, quia appetitus creaturae tendit ad esse, incorruptibilitas sit creaturae essentialis. Hoc explicatur II. Sent. d. 37. a. 1. q. 2. ad 5. et I. Sent. d. 8. p. 1. a. 2. q. 2. ad 7. 8. Pro est B non est.

³ Quaest. 3. a. 1. in corp. et ad 6. seqq.

⁴ Aristot., I. Poster. c. 23. (c. 27.), I. de Anima, text. 68.

(c. 4.) et V. Metaph. text. 12. (IV. c. 6.). Cfr. tom. I. pag. 447, nota 2. et tom. II. pag. 81, nota 4. — Superius post *pars* cum AB adiecit *constitutiva*.

⁵ Cfr. I. Sent. d. 7. q. 3. et 4.

⁶ Vide I. Sent. d. 30. q. 1. seqq., d. 39. a. 2. q. 2. et d. 41. a. 2. q. 2. et dub. 4.

Notandum.

Notandum principium.

Duplex veritas in una propositione.

Notandum.

ARTICULUS II.

Utrum simul stent trinitas et aeternitas.

Deinde quaeritur, utrum simul stent trinitas et aeternitas. Et quod sint impossibiles, videtur sic.

Ad opposi-
tum.

1. Ubicumque est aeternitas, est omnimoda simultas¹; ubi autem omnimoda simultas, ibi nullus ordo; ubi nullus ordo, nulla est emanatio; ubi non est emanatio, non potest esse personalis plurificatio: ergo *a primo*, si in divino *esse* est summa et vera aeternitas, impossibile est, quod sit vera trinitas sive personarum pluralitas.

2. Item, « causa est cuius esse sequitur aliud² », scilicet effectus; sed constat, quod effectus sequitur causam, non ratione diverstat, quia haec possunt esse simul: ergo ratione productionis. Ubi ergo est productio, ibi est antecessio et consecutio; sed ubi haec sunt, non est vera aeternitas: ergo etc.

3. Item, si tres personae sunt in Trinitate, aut sunt *aeque primae*, aut non sunt *aeque primae*. Si *aeque primae*: ergo non est una ab alia, ac per hoc non possunt esse in eadem natura. Si vero non sunt *aeque primae*: ergo nec simpliciter et aequaliter coaeternae; ergo idem quod prius.

4. Item, omnis corruptio necessario ponit terminum finalem³, ergo omnis productio vel emanatio initialis; sed non potest esse trinitas sine emanatione sive productione; ergo nec sine alicuius inchoatione. Sed hoc non potest stare cum aeternitate: ergo etc.

5. Item, aeternitas est duratio interminabilis⁴: ergo si in divinis est trinitas aeterna, ergo et interminabilis personarum productio sive emanatio; sed productio sive emanatio interminata nunquam est perfecta, quia nunquam est in *productum esse*: aut ergo trinitas non est perfecta, aut non est aeterna.

6. Item, in Deo idem est omnino *esse* et *durare*, ergo idem est habere principium essendi et durandi; sed non potest esse vera trinitas, quin aliqua persona habeat ibi principium existendi per productionem: ergo non potest esse, quin habeat principium durandi. Sed hoc non compatitur aeternitatem⁵: ergo etc.

7. Item, non est maioris virtutis nec actualitatis persona quam essentia; sed divina essentia non

potest producere aliam essentiam sibi coaeternam: ergo nec persona personam; aut ergo in divina essentia non est personarum trinitas, aut non est ibi summa aeternitas.

8. Item, omne ens aut est creatum, aut increatum; similiter omne ens aut est a se, aut ab alio; sed omne creatum est ens ab alio: ergo omne increatum est ens a se ipso. Sed omne aeternum est increatum: ergo omne aeternum est a se ipso, nihil igitur aeternum, quod sit ab alio. Sed non potest esse trinitas, quin aliqua persona ab aliqua procedat: ergo ubi est trinitas, non est aeternitas.

9. Item, quotiescumque aliqua virtus, sive finita sive infinita, secundum omnem potentiae suae totalitatem exserit se in aliquem actum, impossibile est, quod simul et semel exserat se in alium; sed virtus paterna in generando⁶ omnino exserit totius suae virtutis immensitatem, cum tantus sit Filius, quantus est Pater: ergo simul et semel non potest aliam personam producere. Si ergo tertiam producit, hoc erit vel ante vel post; sed hoc non est in omnimoda aeternitate: aut igitur in divinis non est trinitas, aut non est vera aeternitas.

10. Item, ubicumque est productio, ibi est acceptio ab alio; sed nihil accipit quod iam habet: ergo si Filius producitur a Patre, accipit *esse* a Patre: ergo illud *esse* prius non habebat. Sed quod accipit *esse* prius non habitum accipit durandi initium; et nihil tale est aeternum: ergo non stat simul aeternitas cum productione, ergo nec cum trinitate.

11. Item, aeternitas dicit praesens; unde aeternum est semper praesens secundum suam propriam rationem; sed emanationes in divinis, et maxime generatio proprie insinuat per praeteritum quam per praesens, quia melius dicitur *semper genitus*, *semper natus*, quam dicatur *generari et nasci*⁷: ergo videtur, quod haec duo simul stare non possint. Si igitur non potest esse trinitas sine vera productione, non ergo simul stare cum aeternitate.

SED CONTRA hoc sunt *auctoritates* innumerabiles Fundamenta les tam in veteri quam in nova lege⁸; sed *ratione* ostenditur.

¹ Ex definitione aeternitatis a Boethio data; cfr. supra pag. 89, nota 1. — Haec quaestio tangitur I. Sent. d. 9. q. 3.

² De hac definitione causae vide tom. I. pag. 148, nota 2; pag. 120, nota 7; tom. IV. pag. 402, nota 3; pag. 403, nota 10, ubi diversi loci ex Aristot. allati sunt; cfr. etiam Avicenna, Metaph. tr. 4. c. 1.

³ Aristot. dicit V. Phys. text. 7. (c. 4.), quod mutatio « ex subiecto in non-subiectum corruptio est; simpliciter quidem, quae ex substantia ad ipsum non-esse etc. (et generatio ex non-subiecto in subiectum).

⁴ Ut insinuat definitio aeternitatis a Boethio data; cfr. supra pag. 89, nota 4.

⁵ Vide supra pag. 79, nota 9. verba Richardi a S. Viet.

⁶ BE supplent *personam*.

⁷ Gregor., XXIX. Moral. c. 4. n. 4: Dicamus verius *semper natus*; non autem possumus dicere *semper nascitur*, ne imperfectus videatur. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. IX. c. 4. — Superius ante *proprie* supple: magis. In fine arg. pro stare G. stat.

⁸ Cfr. supra q. 1. a. 2, et I. Sent. lit. Magistri, d. II. c. 4. et 5.

1. « Relativa enim sunt simul natura¹ »; Pater et Filius sunt vere relativa, et Spirator et Spiritus: ergo simul natura: si ergo aliqua personarum est aeterna; cum aliae sint simul natura, necesse est, omnes esse aeternas. Et quod hoc sequatur, manifestum est, quia in Deo relatio non potest esse accidens nec aliunde adveniens propter summam simplicitatem: necesse est ergo, quod habeant omnimodam similitudinem.

2. Item, mens paterna simul fuit et intellexit, quia suum *esse* est suum *intelligere* nec praecedit natura nec duratione aliqua; sed in mente *intelligere* est verbum ex se sumere: ergo simul fuit et Verbum genuit. Verbum autem non potest esse nisi placitum et amatum², ergo et amanti connexum: ergo si divinum *intelligere* simul stat cum aeternitate, igitur et aeternitas cum trinitate.

3. Item, ad nobilitatem virtutis spectat cito producere; unde quaedam producant in tempore imperceptibili³, quaedam subito, quaedam simul duratione, licet posterius natura; et haec omnia est reperire in creatura: si ergo divina virtus est potentissima, omnino superexcedens virtutem creatam; ergo sic *potens producere* et producet, quod productus simul sit natura cum producente.

4. Item, Pater potest Filio communicare deitatem et omnipotentiam, alioquin non esset Filius; sed deitas est ipsa aeternitas, nec potest esse Deus, nisi sit aeternus: ergo prima persona potest aliis aeternitatem communicare: ergo trinitas et aeternitas simul possunt stare.

5. Item, potentior est lux increata ad producendum suum splendorem quam lux creata; sed lux creata nunquam est sine splendore, ergo nec lux increata: ergo si splendor est persona producta, patet etc.

6. Item, trinitas simul stat cum immensitate, et immensitas necessario ponit aeternitatem⁴: ergo a *primo*, vera et perfecta trinitas simul est, ubi est vera et perfecta aeternitas: ergo non habent aliquam repugnantiam.

7. Item, trinitas simul stat cum summa aequalitate⁵; sed aequalitas est non tantum secundum virtutem, sed etiam secundum durationem, in qua nihil aequari potest aeterno, nisi sit illi coaeternum: si ergo stat cum summa aequalitate, ergo et cum aeternitate.

8. Item, ubicumque idem est potentia et actus, si potentia potest esse aeterna, et actus, maxime cum nihil connotetur extrinsecum nec creatum; sed in persona Patris idem est *posse generare* et *gene-*

rare; similiter verum est de potentia spirandi: si ergo necessarium est, Patrem aeternaliter potuisse generare, ergo necessario ponitur aeternaliter genisse⁶.

9. Item, ubi idem prorsus est *esse* et *referri*, necessarium est illis eadem mensura mensurari; sed idem prorsus est in Patre *esse* et *referri* ad Filium, et e converso, quia nulla est ibi compositio⁷: si igitur *esse* est aeternum, ergo et respectus mutuus personarum.

10. Item, in imagine creata simul sunt essentia et potentia, et quaelibet trium potentiarum est alteri coaeva, sicut manifeste patet in anima: ergo cum maior sit convenientia inter divinas personas, multo fortius una erit alteri coaeterna — sicut enim se habet *perpetuitas* ad imaginem, sic *aeternitas* ad trinitatem creatricem; unde « ex perpetuitate rerum manifeste ostenditur Conditor aeternus » — ergo ex perpetuitate imaginis inferitur et ostenditur aeternitas trinitatis.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum necessario simul stat cum aeternitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod trinitas et aeternitas necessario simul stant; et hoc quidem colligitur ex parte *conditionum essentialium* et ex parte *emanationum originalium* et ex parte *relationum personarum*.

Ex parte, inquam, *conditionum essentialium*: Ratio 1. quia trinitas stat cum summa essentiae *unitate*, *simplicitate* et *immensitate*, sicut in praecedentibus⁸ ostensum est; unde divinae personae habent *esse unum*, *simplicissimum* et *immensum*; aeternitas autem respicit ipsum *esse*, quod in trinitate nec habet *numerari* nec *componi* nec *limitari*; restat igitur, ut in tribus personis sit aeternitas *summa* propter immensitatem, sit aeternitas *unica* propter essentiae unitatem; non igitur aeternitas excludit trinitatem, quia trinitas necessario includit aeternitatem.

Ex parte etiam *emanationum originalium* idem ipsum colligitur, tum ratione *producentis*, tum ratione *producti*, tum ratione *modi producendi*. *Producing* enim est in omnimoda virtutis actualitate propter summam perfectionem; *productus* vero in omnimoda aequalitate propter summam assimilationem; *productio* vero in omnimoda necessitate propter

¹ Aristot., de Praedicam. c. de *His quae ad aliquid*.

² Secundum August., IX. de Trin. c. 10, et II. n. 15. seq. Vide supra Quaest. de scientia Christi, q. 6. in corp. — Superius pro *sumere* *DI generare*.

³ Aristot., IV. Phys. text. 127. (c. 14.): *Repente* autem [est], quod in insensibili tempore propter parvitatem remotum est (ἐκτανύ. Ed. Firmin-Didot: *de statu dimovetur*). — Circa finem arg. cum G posuimus *quod*, alii cum.

⁴ Vide supra q. 4. a. 2. et hic a. 1.

⁵ Cfr. supra q. 2. a. 2. fundam. 10. — Inferius post *virtutem* B addit *illi coeternam*.

⁶ Aristot., III. Phys. text. 32. (c. 4.): *Posse* enim ab ipso *esse* nihil differt in perpetuis.

⁷ Cfr. supra q. 3. a. 2.

⁸ Sicut dicitur I. Sent. lit. Magistri, d. III. c. 1, posito *creaturarum intelligitur pro rerum manifeste ostenditur*. Expositionem huius verbi vide ibid. Comment. p. I. dub. 2.

⁹ Quaest. 2. 3. et 4.

naturalem diffusionem sive communicationem. Si igitur persona *produccens* est aeterna, necesse est, ut aeternus sit *produccendi actus* et ipse *productus* et *produccendi modus*. Patet igitur, quod aeternitas et trinitas non solum non repugnant, sed mirabiliter consonant et necessario simul stant.

Ex parte vero *relationum personalium* hoc Ratio 3. ipsum colligitur. Nam personae divinae suis relationibus distinguuntur, relationibus, inquam, non extrinsecis, sed *intrinsecis*; non adventitiis, sed *man-sivis*; non diminutis, sed *completissimis*¹. Quoniam autem relatio *intrinseca*, non adventitia, sed perfecta simul coëxistit cum suo supposito; et relatio et sua correlatio sunt simul natura: necessario huiusmodi relationes ponunt in divinis personis summam simultatem nec introducunt terminabilitatem, quia stant cum summa infinitate. Quoniam ergo ad aeternitatem nihil plus requiritur quam simultas cum omni-moda interminabilitate et summa interminabilitas cum omni-moda simultate; necessario simul stant trinitas cum aeternitate, et aeternitas cum trinitate, quia trinitas non excludit, sed includit aeternitatem. Unde Augustinus, undecimo de Civitate Dei, capitulo vigesimo octavo²: «Deus, ad cuius imaginem sumus creati, est vera aeternitas, aeterna veritas, aeterna et vera caritas; estque ipse aeterna et vera et cara Trinitas». Sicut igitur aeternitas non repugnat caritati et veritati, sic etiam non repugnat trinitati, nec e converso. — Et ideo rationes, quae hoc ostendunt, concedendae sunt.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in: contrarium, quod ubi est aeternitas, ibi est omni-moda simultas; dicendum, quod simultas aeternitatis excludit ordinem prioris et posterioris, non tamen ordinem originis. Cum autem dicitur, quod trinitas ponit ordinem, non intelligitur de ordine prioritatis et posterioritatis, sed de ordine originis et emanationis naturalis, iuxta quod dicit Augustinus³, quod «est ibi ordo, non quo alter prior, alter posterior, sed quo alter ex altero».

2. Ad illud quod obiicitur, quod effectus sequitur causam non ratione diversitatis, sed productionis; dicendum, quod neutrum illorum est *tota* causa sufficiens et perfecta, sed unum cum alio; ideo enim sequitur causam effectus, quia ab ipsa manat, ita quod ab ipsa differt secundum essentiam; et propter hoc nec ita nobile est, sicut causa, nec aequatur ei in duratione nec in virtute aequalitate omni-moda. Secus autem est in productione divina, ubi produ-

cens et qui producitur man habent essentiam et eandem, ac per hoc aequalitate omni-moda in duratione pariter et virtute⁴.

3. Ad illud quod obiicitur, quod aut personae sunt ibi aequae primae, aut non; dicendum, quod quantum ad *privationem prioris et posterioris* sunt aequae primae, quantum autem ad *ordinem originis* non sunt aequae primae⁵. Sed ex hoc non sequitur, quod non sint aequaliter co-aeternae, quia, sicut supra ostensum est, nobilitas illarum emanationum perfectissimarum ratione simplicitatis et immensitatis co-aeternitatem ponit producentium et productorum.

4. Ad illud quod obiicitur de corruptione, quae ponit terminum finalem; dicendum, quod non est simile: quia *corruptio* semper dicit defectum et processum a completo ad incompletum; *generatio* autem non sic: quia quaedam est per educationem alicuius de potentia in actum, et ita ratione incompletionis necessario dicit terminum initialem; quaedam vero est per actualissimam communicationem secundum omni-moda completionem producentis et producti, et eius de quo producitur, et modi, secundum quem producitur. Et talis ponitur circa Deum, et haec, quia nullam dicit incompletionem, nullum ponit terminum initialem⁶.

5. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas est duratio interminabilis; dicendum, quod terminus productionis dicitur dupliciter: unus *principalis*, scilicet productum esse, alius *coannexus*, scilicet iam non produci, et hic coannexus procedit in iis, in quibus differt produci et productum esse. Cum ergo quaeritur, utrum generatio in divinis sit *terminata*, vel non; dicendum, quod si intelligatur de termino primo modo, terminata est, quia sic generat Filium Pater, quod Filius est genitus; si autem secundo modo, sic non habet veritatem, quia Filius semper est genitus et semper generatur, quia idem est in eo *produci* et *productum esse* propter perfectionem simplicitatis et actualitatis summae⁷.

6. Ad illud quod obiicitur, quod idem est in Deo *esse* et *durare*; dicendum, quod *principium durandi* dicitur dupliciter: uno modo per durationis productionem et communicationem, alio modo per durationis inchoationem. Si primo modo accipiatur principium; sicut Pater est principium essendi Filio, ita et durandi; sicut enim dat ei *esse*, sic dat ei *semper esse*. Si autem intelligatur secundo modo, sic non habet veritatem, nec concludit ratio illa propter diversam *principii* acceptionem⁸.

¹ Cfr. I. Sent. d. 26. q. 1. seqq. et d. 33. q. 1. seq.

² Textus originalis: Quoniam igitur homines sumus ad nostri Creatoris imaginem creati, cuius est vera aeternitas... caritas, estque ipsa [alias: *ipse*] aeterna... cara Trinitas, neque confusa neque separata.

³ Libr. II. contra Maximum Arian. c. 44. n. 8: Verum haec [missio Geniti a Genitore] non est inaequalitas substantiae, sed ordo naturae, non quod alter prior esset altero, sed quod

alter esset ex altero. Cfr. I. Sent. lit. Magistri, d. XX. c. 3. in fine, et ibid. Comment. a. 2. q. 2.

⁴ Vide I. Sent. d. 20. a. 2. q. 2. ad 1.

⁵ Cfr. I. Sent. d. 20. a. 2. q. 1.

⁶ Vide I. Sent. d. 9. q. 1. et 3. ad 1.

⁷ Cfr. I. Sent. d. 9. q. 4.

⁸ Vide I. Sent. d. 9. q. 3. ad 3. Ibid. ad 2. tangitur seq. solut., in qua pro *producat B producatur*.

Ratio 3.

Confirmatur.

Solutio oppositorum.

Notandum.

7. Ad illud quod obiicitur, quod non est maioris virtutis nec actualitatis persona quam essentia; dicendum, quod non est simile: quia divina *essentia* non potest producere aliam essentiam de se ipsa nec de aliqua alia sibi coaeterna et aequae prima; ac per hoc necesse est, quod de nihilo producat: et hinc est, quod necesse est, illam essentiam sic productam habere *esse* post *non-esse*, et incipere *esse*, cum processerit de *non-esse* in *esse*. Secus autem est in productione *personae* a persona: quia persona producit et producta communicant in essentia et natura; ideo non oportet, quod sit ibi inceptio aliqua ratione productionis unius personae ab alia propter essentiam unicam et indivisam.

8. Ad illud quod obiicitur, quod omne ens aut est creatum, aut increatum, similiter omne ens aut est a se ipso, aut ab alio; dicendum, quod *esse ab alio* dupliciter dicitur: vel ab alio *essentialiter*, vel ab alio *personaliter*. Primo modo accipiendo secundum alietatem *essentialem*, correspondet alii divisioni, quae est *entis* per creatum et increatum, quae quidem sunt extrema essentialiter differentia. Secundo modo non correspondet, in quo si procedatur ab una ad alteram, fit *figura dictionis*¹ ex commutatione modi praedicandi, quia *quid* mutatur in *quis*; et talis modus praedicandi non tenet in divinis.

9. Ad illud quod obiicitur, quod quando virtus infinita secundum totalitatem suae potentiae exserit se in actum aliquem, non potest simul et semel exire in alium; dicendum, quod illud veritatem habet, quando totaliter se exserit quantum ad *virtutem producentem* et quantum ad *modum producenti*; sed tunc assumptio² est falsa: quia, licet Pater Filium producat secundum virtutem suam immensam, ipsum tamen generat, non spirat; et ideo secundum alium modum producendi, qui est per spirationem, productio est simul cum Filio alterius personae, pro eo quod illae productiones non sunt repugnantes, sed naturaliter coannexae. Sicut patet in mente, quod actualis consideratio intellectus non impedit, sed potius inducit, quod affectus feratur in bonum cognitum et visum; sic nec generatio Verbi procedentis

a mente impedit spirationem amoris complectentis utrumque³.

10. Ad illud quod obiicitur, quod ubi est productio, ibi est acceptio ab alio; dicendum, quod sicut est *productio quaedam*, in qua differt *produci* et *productum esse*; *quaedam*, in qua omnino sunt idem; similiter et *acceptio* duplex: uno modo, in qua differt *accipere* et *accepiisse*, alia, in qua omnino est idem; prima respondet productioni primae, secunda secundae. De prima habet veritatem quod obiicit, de secunda non; et hoc modo Filius a Patre accipit *esse*. Semper enim *accepit* et semper *accipit*, quia Pater eum semper generat et semper genuit, sicut manifeste colligitur ex praedictis.

11. Ad illud quod obiicitur, quod aeternitas dicit praesens, et generatio melius explicatur per praeteritum; dicendum, quod generatio illa aeterna semper est actualissima et completissima; licet autem *adualitas* alicuius actus melius exprimitur per *praesens*, *completio* et perfectio actus maxime exprimitur per *praeteritum*. Unde generatio illa aeterna per nullum tempus potest sufficienter explicari, quin immo oportet ad eius expressionem diversis temporibus uti, pro eo quod ipsa est supra omne tempus et in se habet quiddam completionis significari potest per aliquod tempus. Unde ratione *completionis* competit ei *praeteritum*, ratione *actualitatis* competit ei *praesens*, ratione *continuationis* et indesectionis competit ei *futurum*⁴. — Ea vero ratione, qua omnia haec in ipsa unum sunt, per nullum vocabulum sufficienter explicatur: quia non est mirum, si strepitus verborum temporalium non sufficit ad explicandum illius aeternitatis et aeternae generationis silentium quietissimum, quod melius intelligitur, quam dicitur; melius creditur in praesenti, quam intelligatur; melius etiam videbitur in futuro, quam etiam nunc credatur: quia, ut dicit Salvator⁵, *haec est vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum*; ad quod nequaquam pervenire possumus, nisi intellectus noster supra variationes temporum et supra nubilositates phantasmatum in libertatem supercaelestis quietis plenius elevetur.

Duplex productio et acceptio.

Ratio notabilis.

Corollarium notabile.

QUAESTIO VI.

Utrum trinitas possit stare cum summa immutabilitate.

Consequenter quaeritur, utrum possit stare trinitas cum summa immutabilitate; et circa hoc duo quaeruntur.

Primum est, utrum divinum *esse* sit immutabile.

Secundum, utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas.

¹ Cfr. supra pag. 14, nota 5. Vide etiam supra q. 2. a. 2. ad 7. — Post pauca pro *praedicandi* AB *arguendi*, E *argumentandi*.

² Sive *minor* argumenti (cfr. Boeth., I. de Syllogismo hypothetico). — Inferius pro *productio* BE *productus*.

³ Cfr. I. Sent. d. 2. q. 4. ad 1. et 2.

⁴ Vide I. Sent. d. 8. p. 1. dub. 7. et d. 9. dub. 5.

⁵ Ioan. 17, 3. — Paulo superius respicitur verbum August. supra pag. 71, nota 2. allatum. — Inferius ante *libertatem* posuimus fide AB *in*, pro quo E *et in*, alii *et*.

ARTICULUS I.

Utrum esse divinum sit immutabile.

Circa primum sic proceditur. Quod divinum esse sit immutabile, ostenditur sic:

1. Primo *auctoritate*, Malachiae tertio¹: *Ego Deus et non mutor*; Glossa: «Hoc dicit, ne putaretur aliquid mutabilitatis esse in Deo». Psalmo: *Mutabis eos, et mutabuntur, tu autem idem ipse es*; Glossa: «immutabilis».

2. Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* sic. Divinum esse est simpliciter et universaliter *primum*; sed immutabile prius est mutabili, quia mutabile ad immutabile habet reduci²; si ergo est universaliter primum et principaliter, ergo universaliter est immutabile.

3. Item, divinum esse est *ultimum*, ad quod cetera tendunt sicut ad finem summum³; sed in fine summo et ultimo cetera quiescunt; in nullo autem possunt cetera quietari, nisi illud sit omnino immutabile in se: ergo idem quod prius.

4. Item, divinum esse, sicut dicunt philosophi⁴, et ratio convincit, est simpliciter et omnimode *necessarium*; omne autem, quod habet aliquam variationem, cadit aliquo modo a necessitate secundum id, secundum quod mutatur: ergo si necessarium est, et immutabile.

5. Item, divinum esse est *perfectissimum*; nihil autem perfectissimum proficit aut deficit; omne autem, quod mutatur, aut acquirit aliquid, aut perdit⁵: ergo divinum esse nullatenus mutari potest.

6. Item, divinum esse est *simplicissimum*⁶, ergo nihil habet naturae adventitiae; sed in omni, quod mutatur, aut aliquid advenit, aut recedit: ergo non stat mutabilitas cum simplicitate: ergo necesse est, eius oppositum stare: ergo immutabile.

7. Item, divinum esse est *immensum*; sed omne, quod mutatur, aut mutatur in statum *melio-rem*, aut *deteriorem*, aut *aequalem*; immensum autem non potest esse *maius* nec *minus* nec habet aliquod *aequale*: ergo est simpliciter immutabile⁷.

8. Item, divinum esse est *aeternum*, sicut patet ex praecedentibus⁸; in omni autem mutatione est aliquo modo prius et posterius; hoc autem in aeternitate nullo modo potest esse: ergo nulla mutatio; restat igitur, quod sit immutabile omnino.

9. Item, omnis mutatio vel est *ad esse*, vel *ab esse*, vel in *esse*, quia omne, quod mutatur, vel *esse* accipit, vel *esse* perdit, vel *ab uno esse* in aliud transit, sive ab uno modo essendi in alium⁹; sed Deus est ipsum purum *esse*, cum sit se ipso et actus purus: ergo nullo praedictorum modorum mutari potest; nec alium est dare: ergo est immutabilis.

10. Item, omnis mutatio vel est secundum *substantiam*, vel secundum *accidens*¹⁰; sed Deus non mutatur secundum *substantiam*, cum sit incorruptibilis, nec secundum *accidens*, cum ei nihil omnino accidat: ergo nullam prorsus mutabilitatem admittit.

SED CONTRA: 1. Sapientiae septimo¹¹: *Omnium mobilium mobilior est sapientia*; constat, quod loquitur de sapientia increata: ergo si ipsa est mobilissima, videtur divinum esse mutabilissimum inter omnia mutabilia. — Si dicas, quod hoc dicitur *per causam*; tunc obicitur: mobilior est quod est mobile *per causam* et secundum *formam*, quam altero modo tantum.

2. Item, gradus attenditur in creaturis secundum maiorem mobilitatem, quia mobilior est elementum supremum quam infimum¹², et primum caelum quam aliae sphaerae, et corpus gloriosum quam caelum, et spiritus quam corpus gloriosum; sed quod est nobilitatis attribuendum est Deo: ergo etc.

Item, hoc ipsum ostenditur *ratione* secundum viam septiformem.

3. Et primo ex parte *comparationis*. Omne illud, cui aliquid advenit ex tempore, est mutabile; divinum esse est huiusmodi, quia ex tempore dicitur *dominus*, dicitur *refugium*, dicitur *rex*: ergo est mutabilis. — Si tu dicas, quod «in ad aliquid non

¹ Vers. 6: Ego enim Dominus et non mutor. — Glossa, quae ordinaria est apud Strabum et Lyrarum, est secundum Hieron. — Seq. locus est Ps. 101, 27. 28. Glossa habetur apud Petr. Lombard. et Lyrarum (*interlinearis*). Cassiodor., in hunc loc., ait: *Idem* positum est contra illa quae dicta sunt; quoniam, dum illa sint commutabilia, Dominus semper *immutabilis* perseverat. Cfr. August. in hunc loc. — Eadem quaestio solvitur I. Sent. d. 8. p. I. a. 2. q. 4. seq.

² Cfr. supra pag. 47, nota 6.

³ Vide supra pag. 47, nota 2.

⁴ Cfr. supra pag. 68, nota 5. — Inferius cum ABE posuimus *variationem*, alii *varietatem*.

⁵ Aristot., VI. Phys. text. 40. (c. 5.), docet, quod aliquid mutari non possit, nisi a statu suo discedat seu ipsum relinquat.

S. Bonav. — Tom. V.

⁶ Ut probatum est supra q. 3. a. 4.

⁷ Hoc arg. insinuat Richard. a S. Viet., II. de Trin. c. 3. Cfr. tom. I. pag. 156, nota 3. — *Maior* ostensa est supra q. 4. a. 1.

⁸ Quaesit. 5. a. 1.

⁹ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1.).

¹⁰ Ut insinuat Aristot., V. Phys. text. 4. seqq. et XI. Metaph. c. 10. (X. c. 11.).

¹¹ Vers. 24: Omnibus enim mobilibus mobilior etc. Cfr. I. Sent. d. 8. p. I. a. 2. q. 4. arg. 1. ad oppos., ubi etiam dictio *per causam* explicatur per verba: «eo quod facit [sapientia increata] alia moveri».

¹² Scilicet: ignis quoniam terra. — De caelo primo et sphaeris cfr. II. Sent. d. 14. p. II. a. 4. q. 3; de corpore glorioso vide IV. d. 49. p. II. sect. 2. a. 4. q. 4.

est motus¹; *contra*: Ambrosius arguit sic: si Pater fieret de non-patre pater, esset mutatus, et tamen *pater* dicit relationem: ergo hoc non solvit.

4. Item, huiusmodi nomina aut dicunt aliquid, quod sit *Deus*, et sic non incipiunt; aut aliquid *creatum*, et sic non dicuntur de Deo; aut *nilhil* ponunt, et sic non magis dicuntur de Deo quam de alio; aut aliquid *adveniens Deo*; sed hoc necessario ponit motum: ergo etc.

5. Item, ostenditur hoc ex parte *actionis*. Omne illud, quod fit de non agente agens, exit « ab otio in actum »²; sed omne tale aliquo modo mutatur et alteratur; sed Deus est huiusmodi: ergo etc. — *Si dicas*, quod hoc est ex parte creaturae; *obicitur contra hoc*: quia non ideo Deus producit, quia creatura producit; sed magis e converso: ergo ratio huius exitus primo ponenda est in Deo.

6. Item, omne agens, quod agit pluribus actionibus, ita quod modo una, modo alia, mutatur necessario; sed Deus est huiusmodi, quia modo producit, modo conservat, modo parit, modo punit, et una harum actionum non est alia: ergo in Deo est mutatio aliqua.

7. Hoc ipsum ostenditur ratione *missionis*. Omnis vera missio et descensus est vera mutatio; sed Filius Dei secundum Scripturas missus est in carnem et de caelo descendit³, et hoc non potest esse secundum humanam naturam: ergo est mutatus et mutabilis secundum divinam.

8. Item, Filius Dei est aliquid secundum quod homo; sed impossibile est de *non-tali* fieri *tale* sine illius⁴ mutatione, ut de non-albo album; ergo multo fortius sequitur in his quae dicunt substantiam: ergo si Filius Dei est factus homo, necesse est, illam hypostasim esse mutatam.

9. Item, hoc ipsum ostenditur ratione *inhabitationis*. Omne illud, quod incipit esse in aliquo et desinit esse in illo, mutatur saltem per accidens; sed Deus per *gratiam* incipit esse in poenitente et desinit in peccante, et per *essentiam* incipit esse⁵ in natura generata et desinit in corrupta: ergo etc.

10. Item, si aliquid est inseparabiliter in aliquo, moto illo, necesse est, illud moveri, quia, ut dicit Philosophus⁶, « moventibus nobis » etc.; sed Deus per es-

sentiam est in qualibet creatura nec ullo modo separatur ab ea: ergo necesse est, quod moveatur, ipsa mota.

11. Item, hoc ipsum ostenditur ratione *potestatis* sic. Qui potuit aliquid prius, quod non potest modo, potestatem habet mutatam; sed Deus, antequam mundum crearet, potuit ipsum creare, et modo non potest: ergo etc. — *Si dicas*, quod *posse creare* non est posse *quid*⁷; *contra*: sequitur: quidquid Pater potest, potest et Filius; sed Pater potest creare: ergo et Filius. — *Præterea*, hoc non solvit, quia idem sequitur, si accipiat quaecumque et quantumcumque et quodcumque aliud signum⁸. — *Si dicas*, quod debet inferri: potest *creasse*; similiter de caeco vere dicitur, quod potest *vidisse*.

12. Item, quidquid Deus potest est possibile; sed si quidquid potuit potest, quidquid fuit Deo possibile modo est possibile; sed hoc est falsum de impossibili *per accidens*, quod secundum Sanctos et doctores⁹ est Deo impossibile: ergo idem quod prius: igitur divinum *posse* mutatur.

13. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *cognitionis*: quia qui desinit aliquid scire, quod scivit, vel incipit scire, patitur aliquam mutationem in scientia; sed Deus scivit mundum creandum, modo non scit, cum sit omnino falsum: ergo etc.

14. Item, necessario sequitur: si Deus scit aliquid, illud est verum¹⁰: ergo si quidquid scivit scit, quidquid verum fuit est verum; sed hoc est falsum: ergo et illud, ex quo sequitur: restat igitur, quod divinum *scire* sit mutabile.

15. Item, hoc ipsum ostenditur a parte *voluntatis*. « Voluntas est causa proxima et immediata rerum », ut dicit Augustinus¹¹; sed posita causa, ponitur effectus: ergo divinum *velle* non praecedit duratione ipsum *producere*: ergo quando coepit producere, coepit et *velle*: ergo etc.

16. Item, qui vult aliquid et potest illud nolle necessario mutatur; sed Deus vult salvare aliquem viatorem: aut ergo *potest* nolle, aut *non potest*. Si *non potest*: ergo ille non potest damnari, aut frustrabitur voluntas Dei; *si potest* nolle; sed qui potest fieri de volente nolens, potest mutari: ergo etc.

17. Item, impossibile est, quod agens secundum voluntatem, cuius operatio conformatur voluntati,

¹ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2). — Sententia Ambrosii est I. de Fide, c. 9. n. 59; cfr. tom. I. pag. 137, nota 5. — Superius ex E.G. posuimus *comparationis pro compositionis*, quod habent A.B., alii *operationis* (sed vide infra in corp., ubi etiam A. *comparatione* habet).

² Aristot., II. de Anima, text. 45. (c. 4.): Faber autem mutatur solum in actum ex otio. Cfr. tom. I. pag. 137, nota 6.

³ Rom. 8, 3; Gal. 4, 4. seq.; Ioan. 3, 13; Eph. 4, 9. seq.

⁴ A. sui.

⁵ Cum G. supplevimus *incipit esse*.

⁶ Libr. II. Topic. c. 3. (c. 7.). Vide tom. I. pag. 416, nota 8, ubi pro *moventibus* subiungimus *motis*.

⁷ Sed *ad aliquid*; aliis verbis *posse creare* non est aliquid *absolutum*, sed *relativum*, sicut aliquibus videtur de *posse* generare in Patre; cfr. I. Sent. d. 7. q. 1. seqq.

⁸ Signa divinae voluntatis ex I. Sent. d. 43. a. 3. q. 2. hoc exprimuntur versu:

Præcipit et prohibet, permittit, consulit, implet.

⁹ Cfr. I. Sent. d. 42. q. 3, ubi etiam pro impossibili *per accidens* haec afferuntur exempla: de corrupta non posse facere virginem (Hieronymi exemplum), de praeterito facere, quod non fuerit praeteritum.

¹⁰ Vide supra pag. 4, nota 1. et pag. 16, nota 7.

¹¹ Libr. III. de Trin. c. 4. n. 9: Voluntas Dei est prima et summa causa omnium corporalium specierum atque motuum. Lib. I. de Gen. contra Manich. c. 2. n. 4. ait, quod « voluntas Dei omnium quae sunt ipsa sit causa ». — De *minoribus* cfr. supra pag. 93, nota 2.

volendo unum contrariorum faciat reliquum, et e converso; sed Deus modo mortificat, modo vivificat¹ et multa alia facit impossibilia: ergo necesse est, quod voluntas eius modo velit unum, modo contrarium. Sed omnis talis voluntas mutatur: ergo divinum *velle*² est mutabile; sed hoc est idem quod *esse*: ergo etc. — Si dicas, quod hoc est ratione effectus; hoc nihil est, quia non ideo Deus vult aliquid, quia illud fit, sed magis e converso: restat ergo, quod ratio mutabilitatis principaliter venit a voluntate divina.

CONCLUSIO.

Divinum esse est omnino incommutabile.

RESPONDEO: Dicendum, quod absque dubio *divinum esse* est omnino incommutabile; et hoc quidem necesse est ponere, licet non possumus perfecte intelligere; unde in ponendo omnes concordant. Omnes enim recte intelligentes, non solum Sancti, sed etiam philosophi, ponunt divinum *esse* immutabile, eo quod

Ratio 1. *simplicissimum, immensum et æternum.* — Eo enim, quod *simplicissimum*, est immutabile secundum *formam*; eo quod *immensum*, immutabile secundum *situationem*; eo quod *æternum*, immutabile secundum *tempus*; omnis autem motus et mutatio secundum Augustinum³ et Hugonem reducitur ad aliquam prædictarum differentiarum: et ideo divinum *esse* nullo modo potest compati mutationem vel motum.

Et iterum, eo quod *simplex*, est immutabile

Ratio 2. *ex se ipso*: nihil enim habet, quod non sit ipsum *esse* essentialia *esse*, quod quidem « non est accidens, sed subsistens veritas », ut dicit Hilarius⁴. Eo vero quod *immensum*, non est mutabile *in alio* vel *ab alio*; non enim potest aliud transferre ipsum, cum sit ubique totum. Ex eo autem, quod est *æternum*, non est mutabile *cum alio*, quia ipsum manet fixum, aliis succedentibus.

Postremo, eo quod *simplicissimum*, ideo non

Ratio 3. *mutatur comparatione nec operatione*, quia neutrum dicit aliquid diversum vel accidens ad ipsum, ex cuius accessu vel recessu componatur aut mutetur *esse* divinum. Quia vero *immensum*, non mutatur nec *missione* nec *inhabitatione*, quia talis missio vel inhabitatio est nec per aliquam circumscriptionem nec per aliquam loci transitionem⁵, sed per præsentiam et manifestationem. Quia vero *æternum*, non mutatur nec *volun-*

tate nec potestate nec scientia, pro eo quod quidquid potest, scit et vult, æternaliter potest, scit et vult; unde sicut nulla est in æternitate mutabilitas, sic nec in scientia, voluntate et potentia. — Omni igitur modo, sicut pertractanti apparet, necessarium est ponere, divinum *esse* incommutabilitatem habere; et hoc dicunt omnes.

Sicut autem ad intelligendum æternitatem simul

Explicator.

oportet intelligere Deum *simplicem* et *immensum*, sic ad intelligendum immutabilitatem oportet intelligere simul Dei summam *simplicitatem*, *æternitatem* et *immensitatem*. Quia enim *simplex* est, nihil sibi accidit; quia *æternus*, nihil sibi advenit, nihil recedit; quia *immensus*, omnis proprietatis dignitatis convenit ei: et ideo se ipso sine aliquo accidente vel adveniente potest producere et non producere, velle et non velle, præscire et non præscire, exaudire et non exaudire, sicut decet eius summam nobilitatem. Et sicut *multa* potest, cum sit *unus*; et *temporalia*, cum sit æternus; et *finita*, cum sit infinitus; et *composita*, cum sit *simplex*: sic *variabilia* et *mutabilia*, cum tamen ipse immutabilis perseveret. — Et hoc est quod dicit Hugo, prima parte de Sa-

Confirmator.

cramentis⁶: « Firmiter teneatur quod omni animæ rationali naturaliter est insertum, scilicet incommutabilem esse Deum. Non enim *augeri* potest, quia immensus est, nec *minui*, quia unus est, nec *loco mutari*, quia ubique est, nec *tempore*, quia æternus est, nec *cognitione*, quia sapientissimus est, nec *affectione*, quia optimus est ». Ex quo apparet, qualiter et quare intelligimus Deum immutabilem in suo *esse*.

Ad intelligentiam autem obiectorum notandum,

Ad intelligentiam obiectorum.

quod illa quæ dicuntur de Deo respectu creaturæ *significant* divinam essentiam et aliquid *comnotant* in creatura; et hoc potest esse dupliciter: *actu* vel *habitu*. Ex parte *principalis significationi* sunt ipse Deus, qui non mutatur nec multiplicatur nec incipit⁷ nec desinit. Ex parte *connotati* sive cointellecti dicunt quid creatum vel creabile; et ex illa parte est inceptio et desitio et variatio, sed differenter secundum diversum modum connotandi. Cum enim illud quod dicitur de Deo connotat creatum in *actu*; tunc potest *incipere* et *desinere*, *inesse* et *non inesse* sine mutatione ex parte Dei, sed non sine mutatione ex parte creati; ut patet, cum dicimus, Deum conservare aliquid. Cum vero connotat creabile in

Distinctio.

Notanda differentia.

¹ Libr. I. Reg. 2, 6: Dominus mortificat et vivificat.

² Hic quoad omnia reliqua deficit B.

³ Cfr. I. Sent. d. 37, p. II. dob. 2. — Ilug. a. S. Vict., I. de Sacram. p. III. c. 13: Omne enim corpus aut loco mutatur, aut forma, aut tempore. Libr. VII. Eruditionis didascalice, c. 19, ait: Tribus modis fit omnis mutabilitas: loco, forma et tempore. — Inferius pro *differentiarum*, quod habent A G, alii *differentiam*.

⁴ Libr. VII. de Trin. n. 11: *Esse* enim non est accidens nomen, sed subsistens veritas et manens causa et naturalis generis proprietates. Cfr. supra pag. 88, nota I. verba Boethii.

⁵ A loci *transmutationem*; codd. excepto E, omittunt vel *circumscriptionem*, vel *loci transitionem*. Inferius pro *potestate* A E G *potentia*. Subinde pro *dicunt*, quod habet G, alii *dant*.

⁶ Libr. I. p. III. c. 13: Et ascendit [ratio] et transit et probat, quoniam ita est, et quoniam variari et mutari non potest Deus omnino. Non enim augeri potest qui [textus originalis in seqq. constanter *qui* pro *quia*] immensus... nec affectu qui optimus est.

⁷ Ita E G, alii *incipit*. Inferius pro *tunc potest*, quod præbent E G, alii vel *non potest*, vel *non possit*.

habitu sive in aptitudine, tunc non potest esse *inceptio*, potest tamen esse *desitio*, potest etiam *inesse* et non *inesse* sine mutatione Dei et creaturae. Et

Notandum. ratio huius est *connotatio futuri*; *futurum* autem nunquam *incipit* esse futurum, ut dicit Anselmus¹, sed bene *desinit* esse futurum, cum fit praesens. — Et *rursus*, contingens futurum potest non esse sine mutatione, quia nihil actu ponit in re. — Ex his igitur

Corollarium. patet, si quis capiat, quod Deo possunt attribui duo opposita sine ulla sui mutatione; sed quaedam sunt, in quibus exigitur mutatio creaturae, utpote in temporalibus, quaedam vero, in quibus minime. Qualitercumque igitur intelligatur, necesse est ponere divinum *esse* omnino immutabile². — Unde concedendae sunt rationes hoc ostendentes.

1. Ad illud quod obicitur in contrarium, quod omnium mobilium mobilior est sapientia; dicendum, quod aliquid dicitur *mobile* tripliciter: vel per *causalitatem efficientem*, vel per *exemplaritatem representantem*, vel per *varietatem inhaerentem*. Primo et secundo modo dicitur sapientia mobilissima, quia hoc est perfectioris; sed non *tertio*, quia hoc

Alia solutio. spectat ad incompletiorem. — Vel potest dici, quod quia mobile secundum *situm* ex ipso motu praesens efficitur pluribus locis, et quod velocius movetur pluribus locis velocius praesentatur; hinc est, quod cum divina sapientia omnibus sit praesentissima, *maxime mobilis* dicitur inter omnia mobilia, non quia sit transiens de uno in aliud, sed quia est omnibus praesens. Et hoc est quod dicit Dionysius de Divinis Nominibus, capitulo nono³: « Moveri Deum religiose existimandum est, non secundum portationem, aut mutationem, aut alterationem, aut modalem aut localem motum, non directum, non circularem, non ex ambobus, non intelligibilem, non animale, non naturalem, sed quod ad substantiam agat Deus et contineat omnia et totaliter omnia provideat, et quod adsit omnibus omnium circuitu et ad existentia omnia provisivis processibus et operationibus ».

Distinctio. 2. Ad illud quod obicitur, quod gradus attenditur in creaturis secundum maiorem mobilitatem etc.; dicendum, quod quaedam sunt, quae conveniunt creaturis secundum plus et minus, ita quod de se non sonant in imperfectionem, sicut unitas, veritas, bonitas; et in talibus secundum attribuendum est Deo, cui competit omnis perfectio. Quedam autem sunt,

quae dicunt dignitatem aliquam cum *imperfectione*, sicut *mobilitas*, quae dicit actualitatem quandam cum adiuncta possibilitate⁴, et talia ratione imperfectionis adiunctae Deo attribui non possunt nec debent, nec in termino nec citra terminum secundum sermonis proprietatem.

3. 4. Ad illud quod obicitur ex parte *comparationis*, quod Deo aliquid advenit ex tempore; dicendum, quod in huiusmodi, sicut in solutione tactum est, est intelligere *principale significatum* et *connotatum*; et *principale* quidem *significatum* est ex parte Dei, ac per hoc aeternum et immutabile; *connotatum* vero ex parte creaturae, et ideo temporale et mutabile. Quod ergo dicuntur ista *incipere* vel *desinere*, hoc non est ex parte eius quod ponitur in Deo, sed ex parte eius quod ponitur in effectu creato. — Et per hoc patet illud quod obicitur, quod huiusmodi nomina dicunt aliquid, quod est *Deus*, et aliquid, quod est *a Deo*; et ratione primi praedicantur, non ratione secundi; et ratione secundi incipiunt et desinunt, non ratione primi; quia ad hoc, quod aliquod totum copulatum sit temporale vel contingens, sufficit, quod temporalitatem vel contingentiam habeat in aliqua sui parte⁵.

5. 6. Ad illud quod obicitur de *actione*, quod fit de non agente agens; dicendum, quod est agens, quod agit se ipso, et est agens, quod agit per aliquid aliud a se. Primum agens in agendo mutari non potest, quia nihil sibi advenit, nihil abscedit ex actione, cum sua actio sit idem quod ipsum. De alio vero agente, quod differt a sua actione, habet praedicta propositio veritatem. Deus autem est agens primo modo, non secundo, quia pro summa simplicitate ipse est sua actio. — Et *si tu obicias*: si ipse est sua actio, sicut non incipit esse, sic non incipit agere; dicendum, quod non incipit agere ratione ipsius *actus intrinseci*, qui est idem quod ipse, sed ratione *effectus extrinseci*, qui se tenet ex parte creaturae, qui incipit et plurificatur secundum creaturarum varietatem. — Et per hoc patet responsio ad sequens de pluralitate actionum. Quod enim ponantur in Deo plures actiones impossibiles, hoc non est ratione pluralitatis actuum intrinsecorum, sed ratione pluralitatis effectuum et connotatorum. Nam actus intrinsecus, cum sit Deus, est unus et immutabilis et aeternus; effectus vero extrinsecus, cum

Notandum
de actu intrinseco.

Notandum.

¹ Monolog. c. 48, inter rationes probantes, quod summa natura [Deus] sit sine principio et sine fine, afferitur etiam haec: Deinde cogitet qui potest, quando incipit aut quando non fuit hoc verum, scilicet quia futurum erat aliquid, aut quando desinet et non erit hoc verum, scilicet quia praeteritum erit aliquid. Quodsi neutrum horum cogitari potest... impossibile est vel cogitare, quod veritas principium vel finem habeat. Cfr. Dialog. de veritate, c. 40.

² Cfr. I. Sent. d. 30. q. 1. seqq., d. 38. a. 2. q. 2, d. 39. a. 4. q. 3. et d. 40. a. 2. q. 4. ad 4.

³ Paragr. 9. Versio haec convenit cum illa, quae in operibus S. Thomae exhibetur. Textus originalis voci *circuitu* ad-

dit *immensurabili* (τῇ πάντων ἀσχετῶ περιουσίᾳ). Dictio *sed quod ad substantiam agat Deus* (ἀλλὰ τὸ εἰς οὐσίαν ἄγειν τὸν Θεόν) ab abbate Vercellensi sic proponitur: sed quod [Deus] omnia ad esse deducat. — Cfr. August., IV. de Gen. ad lit. c. 12. n. 23.

⁴ Vide infra a. 2. fundam. 2. verba Aristot. — De dictione *in termino* cfr. supra pag. 68, nota 2. — De ipsa solut. vide Anselm., Monolog. c. 15.

⁵ Simili modo respectu syllogismi dicitur, quod *peiorum* [negationem et particularitatem] sequitur semper conclusio partem. Cfr. infra q. 7. ad 3. — Superius post *et ratione primi* codd. praeter E vel omittunt *non ratione secundi*, vel [ita D G] *et ratione secundi*.

sit creatus, est multiplex et mutabilis et temporalis, largo modo accipiendū tempus¹; et hoc nullam inducit mutationem circa *esse* divinum.

7. 8. Ad illud quod obicitur de *missione*, quod omnis missio et descensus est mutatio; dicendum, quod missio in divinis non accipitur ibi *proprie*, sed *translative*; nec aliud dicunt in Deo quam emanationem unius ab altero et manifestationem in effectu creato². Unde cum Deus sit semper ubique praesens, Pater scilicet et Filius et Spiritus sanctus, secundum essentiam, potentiam et praesentiam; quia tamen in caelestibus habitat per gloriam et apparet per illustrationem apertam, quando in creaturis inferioribus incipit apparere, quasi de non praesente incipit esse praesens; et ideo dicitur *multi* et *descendere*, non ratione alicuius innovationis seu novitatis ex parte sui, sed solum ratione ostensionis et manifestationis nobis exhibitae et in nobis factae.

— Et *si obiciat* tunc, quod Filius Dei est factus homo de novo, et *homo* dicit aliquid, quod est in ipso; dicendum, quod *homo* praedicatur de Filio ratione unionis duarum naturarum in unam hypostasim; et ideo, cum *unio* dicatur per modum relationis et possit attribui alicui de novo absque mutatione facta in ipso, sed solum propter mutationem factam in altero extremo, sicut patet in dextro et sinistro³: hinc est, quod Filius Dei de novo factus est homo sine mutatione personae aeternae, ex sola mutatione naturae assumptae, quae simul formata fuit et Verbo unita; et sicut Verbum non mutatur in illius naturae formatione, sic nec in formatae assumptione.

9. 10. Ad illud quod obicitur de *habitatione*, quod Deus per gratiam incipit esse in poenitente; dicendum, quod aliquid dicitur esse in aliquo dupliciter: vel ita, quod ab ipso aliquo modo dependet et per illud contrahitur et definitur; et quod hoc modo incipit esse in aliquo mutatur ex illa inceptione et movetur ad motum illius, in quo est; sicut patet de existentia universalis in particulari et formae in materia et locati in loco et accidentis in subiecto. Deus autem sic est in creatura per essentiam et influentiam, quod ipse a creatura non dependet nec in ea coarctatur nec definitur; et ideo, quod incipit habitare in aliquo, hoc non est propter mutationem factam in ipso, sed solum in creatura vel in influentia media, ratione cuius dicitur Deus in creatura habitare de novo, novam scilicet gratiam influendo. — Similiter, cum sit in creatura, non *movetur* tamen ad motum ipsius, sicut illa, de quibus

dicit Philosophus, quod « moventibus nobis, moventur ea quae in nobis sunt », pro eo quod ipse in creatura non dependet nec coarctatur nec definitur.

Unde sicut radius est in aëre, nec tamen movetur ad aëris motum; sicut anima in qualibet parte corporis tota, nec tamen movetur ad motum cuiuslibet partis, quia non in qualibet definitur: sic et in proposito intelligendum est. Et per hoc patet responsio ad praesens. — Et *si obiciat*, quod non videtur intelligibile, quod aliquid sit in aliquo inseparabiliter, nec tamen moveatur ad eius mutationem; dicendum, quod illud intelligere possumus, si simul intelligamus Deum *simplicissimum* et *immensum*. Quia enim *immensus* est, sic est *intra*, quod *extra*⁴; quia *simplicissimus* est, nullatenus distat a se ipso, quantumcumque sit in rebus, in quibus est, localis distantia et separatio. Et hinc est, quod quantumcumque res, in quibus Deus est, intelligentur mutari, nullo modo, nec re nec intellectu, ponitur ex hoc Deus mutabilis. In omni enim motu et mutatione necesse est intelligere accessum et recessum, ac per hoc aliquam distantiam extremorum; quod nullatenus poni potest circa *esse* divinum, nec *per se* nec *per accedens*, cum simul sit infinitum et simplex. Et ideo fallitur hic imaginatio phantasiae.

11. 12. Ad illud quod obicitur de *potestate*, quod non quidquid potuit potest; dicendum, quod aliquis dicitur *non posse* quod *potuit* dupliciter: vel propter defectum aliquem subintroductum ex parte *ipsius potentiae* producentis, vel propter mutationem conditionis ex parte *ipsius possibilis*. Quod enim est possibile et verum effici potest impossibile pro rei mutationem; sicut *me non legisse*, antequam legam, est verum, sed postquam legero, factum est impossibile, quod dicitur *impossibile per accedens*; quod etiam, ut dicit Augustinus contra Faustum⁵, est Deo impossibile, quia illud *posse* non est potentiae, sed magis impotentiae, cum sit contra summam veritatem, facere scilicet, quod fuit, postquam fuit, non fuisse. Quoniam ergo divina potentia semper uniformiter perseverat, quaecumque et qualicumque et quodcumque et quantumcumque potuit et nunc potest, quantum est *de se*; quia vero multa *vera* facta sunt falsa, et *possibilia* facta sunt impossibilia: hinc est, quod quantum est ex parte *ipsorum*, non quaecumque potuit potest, quia non quaecumque *fuērunt* possibilia sunt possibilia, et hoc non per mutationem circa *efficientem*⁶ *potentiam*, sed circa *possibilia effecta*. — Et per hoc patet respon-

Similia.

Explicatio notanda.

Distinctio.

Quid missio.

Notandum.

Distinctio.

Deus non movetur in motu creaturae.

¹ Quatenus scilicet dicit mensuram cuiuslibet durationis creatae et non tantum corporales res, sed etiam spiritus resficiat; cfr. II. Sent. d. 2. p. 1. a. 2. q. 1.

² Vide I. Sent. d. 16. q. 1. — De modis existendi *per essentiam* etc. cfr. ibid. d. 37. p. 1. a. 3. q. 2. — Inferius cum A possumus *per gloriam*, pro quo alii *per gratiam*.

³ Boeth., de Trin. c. 5: Age enim, stet quisquam, ei igitur si accedam dexter, erit ille sinister ad me comparatus; non

quod ille ipse sinister sit, sed quod ego dexter accesserim etc. Cfr. III. Sent. d. 1. a. 1. q. 1. ad 3.

⁴ Vide supra pag. 81, nota 3. Cfr. I. Sent. d. 37. p. II. a. 1. q. 2. — Superius *pro praesens*, quod habent A E G, alii *sequens*.

⁵ Libr. XXVI. c. 4. seq. Cfr. I. Sent. d. 42. q. 3, ubi etiam ipsa verba August. allata sunt, et d. 44. a. 2. — Superius vocabis *ipsius possibilis* A E G interserunt *potentiae*.

⁶ Ita E G, alii *effectricem*.

sio ad sequens de *impossibili per accidens*. — Et *si tu obicias*, quod divina potentia nullatenus pendet ex possibili, cum ex nihilo possit omnia producere; dicendum, quod hoc non est propter dependentiam, sed propter connotationem: quia, cum dicitur, Deum posse aliquid, simul et insinuat, quod illud sit possibile sibi, ac per hoc, quod nihil habeat repugnans divinae potentiae, sapientiae et bonitati, quin possit in *esse* produci, salva omni nobilitate *posse* divini.

13. 14. Ad illud quod obicitur de *scientia*, dicendum, quod cum dicitur Deus scire aliquid, hoc Duplex. dupliciter potest intelligi: vel quia *habet cognitionem* de illo, vel quia *iudicat*, illud esse verum. Primo modo *scire* Dei non connotat existentiam veritatis in scito; et hoc modo quidquid scivit scit, quia de omni eo habet notitiam, de quo ab aeterno habuit. Secundo modo connotat veritatem circa cognitum; et hoc modo non quidquid scivit scit, sicut non quidquid egit agit; et hoc non propter mutationem ex parte scientis, sed solum ex parte cogniti¹. — Et per hoc patet responsio ad illud quod consequenter obicit de veritate cogniti: quia divinum *scire* ponit veritatem in cognito secundum unam acceptionem, non secundum aliam, sicut patet per distinctionem praehabitam.

15. Ad illud quod obicitur ex parte divinae *voluntatis*; dicendum, quod *causa proxima* et immediata dicitur tripliciter: aut respectu *substantiae*, aut *dispositionis*, aut *actus*; ratione *substantiae*, inter quam et effectum non cadit alia substantia causans media; ratione *dispositionis*, cui non additur nova dispositio ad effectum producendum; ratione vero *actus*, quia ipsi actui coniungitur. Sed actus divinus dupliciter accipitur, scilicet ut *intra* et ut *efficiens aliquid extra*. Est igitur divina² voluntas causa proxima et immediata rerum producendarum ratione *substantiae* et *dispositionis* et *actus intrin-*

Notandum. *seci*, sed non ratione *efficientiae exterioris* nisi pro eo tempore, pro quo vult. Et hoc habet divina voluntas, quia simul est omnipotentissima et liberrima; et ideo, licet ab aeterno voluerit producere mundum, quia tamen non voluit, quod mundi productio esset

ab aeterno, sed solum in tempore: hinc est, quod in tempore produxit, nulla facta mutatione in voluntate, et inceptus effectus, non incipiente causa. Et quod obicitur de causa proxima et immediata, intelligitur de illa quae est causa proxima et immediata secundum triplicem rationem praedictam.

16. Ad illud quod obicitur, quod Deus, qui vult aliquid, potest illud nolle; dicendum, quod divinum *velle* connotat respectum et ordinem ad aliquod futurum, et illud futurum potest esse vel non esse sine mutatione, sicut prius dictum est in principali solutione; hinc est, quod respectu futurorum contingentium Deus potest dici *volens*, vel *non volens*, nullatenus facta mutatione in ipso volente.

17. Ad illud quod obicitur, quod Deus sic est agens secundum voluntatem, ita quod eius operatio voluntati configuratur etc.; dicendum, quod agens secundum voluntatem duplex est: unum, cuius voluntas determinatur ad aliquod volitum, ita quod non simul et semel fertur super universitatem suorum effectuum, sed modo vult hoc, modo illud; et in hoc³ agente secundum voluntatem illud quod obicit habet veritatem. Aliud est agens secundum voluntatem, cuius voluntas fertur super omne illud, quod disposuit sapientia dictans; et huiusmodi agens sicut omnia simul disposuit, quae successive producuntur, ita quod ipsa dispositio non variatur secundum variationem producendorum; sic et voluntas, quae illi dispositioni prorsus est consona, remanet non mutata. Unde sicut divina ars et divinum consilium, secundum quod diversa fiunt et praecipiuntur, semper in se ipso remanet non mutatum; sic et divinum beneplacitum semper remanet non mutatum, quamvis illa mutantur, quae ab ipso procedunt; pro eo quod simul et semel et aeternaliter et immutabiliter respicit omnia, quae aeternaliter producuntur, sicut et *ars*, *ratio* et *exemplar*, *verbum* et *sapientia* et cetera consimilia; in quibus nulla fit variatio propter mutationem factam in rebus extra, respectu quarum nulla est in Deo prorsus dependentia, licet omnia ab eius sapientia et voluntate et potentia dependeant tanquam a causa nobilissima, stabilissima, sufficientissima, primaria et suprema.

Duplex agens secundum voluntatem.

Notandum.

ARTICULUS II.

Utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas.

Deinde quaeritur, utrum simul stent trinitas et summa immutabilitas. Et quod sint impossibiles, videtur.

1. Impossibile est, speciem esse sine genere⁴; Ad oppositum. sed generatio sive productio est species motus sive mutationis: ergo ubi generatio, ibi mutatio; sed tri-

¹ Chr. supra Quaest. de scientia Christi, q. 1. ad 1. seq.

² G addit *potentia vel.* — De hac solut. cfr. l. Sent. d. 45.

a. 2. q. 2.

³ G de hoc. Inferius pro *productorum* posuimus cum EH

producendorum; idem H in fine solut. pro *stabilissima* substituit *sublimissima*. Post *suprema* G addit et *dignissima* etc.

⁴ Porphy., de Praedicab. c. de *Communatibus* et *differentiis generis et speciei*: Genera [specieb]us praeciace oportet.

nitas non est, nisi quia una persona per generationem procedit ab alia: ergo etc.

2. Item, generatio in creaturis dicit *relationem* et dicit *mutationem* et essentialius et principalius dicit *mutationem* quam *relationem*; sed non potest poni in summa Trinitate sine relatione, alioquin non diceret veram distinctionem: ergo pari vel fortiori ratione non potest poni sine mutatione.

3. Item, impossibile est, esse nec intelligi alicuius corruptionem sine mutatione; sed generatio vel productio opponitur directe corruptioni, quia, sicut illa ad *esse*, ita ista ad *non-esse*¹: ergo nusquam est sine mutatione: ergo nec in divinis personis.

4. Item, si aliquid sequitur ad aliquid, eodem addito, utrobique adhuc sequitur; sed sequitur: est generatio in tempore, ergo mutatio in tempore: ergo pari ratione vel fortiori generatio in aeternitate infert mutationem in aeternitate: ergo non stat cum immutabilitate.

5. Item, Augustinus² dicit, quod sequitur: si Spiritus sanctus possit generari, quod posset mutari: ergo in divinis *generari* infert *mutari*, ergo non potest stare cum eius opposito; sed eius oppositum est summa immutabilitas: ergo etc.

6. Item, si productio est in divinis, aut ergo *necessitate*, aut *voluntate*. Si *necessitate*: ergo non est ibi summa liberalitas nec potestas; si *voluntate*: ergo qui producit potest non produci, ergo non esse, ac per hoc mutari: ergo idem quod prius.

7. Item, quod repugnat alicui propter statum imperfectum multo fortius secundum statum perfectum; sed in creatura non est immutabilitas nisi semiplena, et tamen in substantiis perpetuis et incorporalibus non potest esse plurificatio per productionem similis ex simili³: ergo nec in Deo.

8. Item, quod repugnat causae repugnat causato; sed causa, quare vis generativa data est rebus, est «propter longe distare a primo et propter corruptionem»: ergo si immutabilitas summa repugnat corruptioni, ergo productioni per generationem. *Minor* probatur per Philosophum⁴.

9. Item, impossibile est, quod Deus producat aliquid de aliena substantia sine illius substantiae

mutatione; sed tantum Dens potest super alia, sicut super se, sive circa se: ergo nec de sua substantia sine suae substantiae mutatione: ergo si trinitas est per productionem etc.

10. Item, plus recedit a ratione mutabilitatis *nilil* quam *aliquid*, ergo et productio rei de nihilo quam productio de aliquo; nihil enim nullo modo mutabile est⁵; sed impossibile est, aliquid produci de *nililo* sine eius immutabilitate: ergo similiter de *aliquo*.

11. Item, secundum rationem intelligendi simplicior et prior est forma quam suppositum, et natura quam persona⁶; sed impossibile est, formam aliquam produci de aliquo sine mutatione sui et eius, de quo est: ergo pari ratione impossibile est, suppositum sive personam sine mutatione esse productam.

12. Item, sicut se habet pars ad partem, ita se habet totum ad totum; sed si Pater produceret Filium de parte substantiae, necesse esset, substantiam mutari secundum partem: ergo cum producit de tota, necesse est, ipsam mutari secundum totum: ergo etc.

SED CONTRA: 1. Productio personae de persona *Fundamenta*. in Trinitate stat cum summa simplicitate, ut patet ex praecedentibus⁷; sed ubi summa simplicitas, ibi omnimoda invariabilitas et immutabilitas: ergo trinitas et ei competens emanatio non repugnat immutabilitati.

2. Item, emanatio personae de persona stat cum summa actualitate; sed ubi summa actualitas, omnimoda est immutabilitas, quia «motus est entelechia entis in potentia⁸», et omne mutabile aliquo modo possibile; sed quod stat cum antecedente necessario stat cum consequente: ergo etc.

3. Item, in summa aeternitate nulla potest esse variabilitas, quia omnis motus stat cum priori et posteriori vel tempore, vel natura⁹; sed trinitas personarum et earundem productio stat cum aeternitate: ergo cum summa immutabilitate.

4. Item, «in *ad aliquid* non est motus¹⁰»; sed trinitatem et personarum pluralitatem facit relatio, secundum quod dicit Boethius: «Relatio multiplicat

et... unde et priora sunt naturaliter genera... et species quidem cum sit, est et genus omnino, genus vero cum sit, non omnino erit species. Cfr. Aristot., IV. Topic. c. 4. — *Minor* insinuat ab Aristot., de Praedicam. c. de Motu. Vide tom. I. pag. 664, nota 4.

¹ Cfr. supra pag. 93, nota 3.

² Alex. Hal., S. p. I. q. 4. m. 1: Item I. Sent. d. VII. [c. 4.] Magister: Si Spiritus sanctus nasci potuit, potuit esse Filius; et si potuit esse Filius, mutabilis esse potuit. (Magister loc. cit. praemisit quaedam verba Augustini. S. Bonav. I. Sent. d. 7. dub. 4. ait: Item quaeritur de ista *illatione Magistri*: Spiritus sanctus potuit esse Filius etc.).

³ Id est: generatione. Richard. a S. Vict., IV. de Trin. c. 14: In angelica autem natura nulla est propagatio, sed sola simplex creatio. Cfr. supra pag. 75, nota 7. — Superius pro *immutabilis*, quod habet E, alii perperam *mutabilis*.

⁴ Libr. II. de Generat. et corrupt. text. 59. (c. 10.). Cfr. tom. I. pag. 180, nota 8. Dicitur a *primo* idem ac a *principio*.

⁵ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 67. (c. 8.), ubi docet, quod nihil nulla sit differentia. — Post pauca pro *aliquid*, quod praebet A, alii *aliquem*.

⁶ Vide supra q. 2. a. 2. in corp.

⁷ Quaest. 3. a. 2.

⁸ Aristot., III. Phys. text. 6. (c. 1.). Entelechia (*ἐντελέχεια*) idem est ac actus.

⁹ Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 99. et 131. (c. 11. et 14.): Prius autem et posterius in motu est. — De *priori* tempore vel natura cfr. Aristot., de Praedicam. c. de *Priori* et c. de *Simul*. — *Minor* probata est supra q. 5. a. 2.

¹⁰ Aristot., V. Phys. text. 10. (c. 2.) et XI. Metaph. c. 11. (X. c. 12.). — Verba Boethii habentur in libro de Trin. c. 6.

Trinitatem; ergo impossibile est ibi ex hac causa ponere mutationem nec motum: stat ergo cum summa immutabilitate.

5. Item, in eo, in quo est simul *produci* et *productum esse*, non est prius et posterius, nec duratione¹ nec natura nec re; sed hoc reperitur in omni mutatione: ergo etc.

6. Item, possibile est, Deum producere creaturam sine sui mutatione, quia producit se ipso²: ergo similiter Pater potest producere personam sine mutatione suae personae vel naturae: ergo pari ratione et Filius sine mutatione produci: ergo productio non cogit aliquid ibi mutari.

7. Item, Deus intelligit se sine aliqua sui mutatione; sed intelligendo se dicit et dicendo Verbum generat: ergo absque omni mutatione habet Verbum generare, pari ratione et Spiritum sanctum spirare: ergo etc.

CONCLUSIO.

Trinitas personarum stat cum summa immutabilitate.

RESPONDEO: Dicendum, quod trinitas persona-

rum, quae in divinis est per emanationem unius ab alia, stat cum immutabilitate summa. — Et huius ratio duplex est, scilicet summa aeternitas et summa simplicitas. Summa aeternitas non patitur, ibi esse aliquam mutationem, summa simplicitas non patitur ibi esse aliquid mutabile. Si ergo trinitas est cum simplicitate et aeternitate; et ubi aeternitas, nulla mutatio, ubi simplicitas summa, nihil mutabile; et iis ablatis, tollitur omnis mutabilitas: necessario simul stant trinitas et summa immutabilitas.

Et hoc patet sic. Ubi enim est aeternitas, nihil est incipiens, nihil succedens; nulla igitur inceptio, nulla successio, nulla defectio. Omnis autem mutatio aut est a non-esse in esse, aut ab esse in non-esse, aut ab uno esse in aliud esse³; mutatio autem ad esse non est sine inceptio, mutatio vero ab esse non est sine defectione, mutatio in esse non potest esse sine quacumque successione, quia non est sine variatione. Aeternitas igitur excludit omnem mutationem; haec autem stat cum trinitate: ergo in excellentia Trinitatis nulla mutatio ratione aeternitatis.

Nihil inest mutabile ratione simplicitatis. Est enim ibi summa simplicitas naturae et personae et utriusque invicem comparatae. Propter simplicitatem naturae nulla potest esse ibi decisio in eo, de quo est productio; propter simplicitatem personae nulla po-

test esse compositio in productio; ratione simplicitatis in utraque nulla potest esse abiectio a principio productivo. Ex hoc ergo colligitur, quod nihil est ibi mutabile, nec ille qui producit, nec ille qui producit, nec illud, de quo producit. Ex hoc enim, quod non fit abiectio habiti ex parte principii, nec introductio novi ex parte producti, nec decisio in divisi ex parte fundamenti, de quo intelligitur produci, nec materialiter nec causaliter, sed substantialiter; nihil est quod possit mutari. — Si igitur intelligitur summa trinitas in summa simplicitate et aeternitate, necessario oportet pariter intelligi, ut consistat in omnimoda immutabilitate⁴. — Amplius, quoniam actualis immutabilitas cum summa simplicitate et aeternitate ponit summam actualitatem, et actualitas summa est per plenam conversionem eiusdem supra se intelligendo et amando, et intellectus includit verbum, et amor includit nexum; sicut immutabilitati primi principii non solum non repugnat se ipsum intelligere et amare, quin potius est consonans, sic non repugnat, immo consonat generare Verbum et spirare Amorem. Immutabiliter enim sibi competit utrumque et semper in actu. Ideo, si recte immutabilitas intelligatur, non solum non excludit, sed includit⁵ beatissimam Trinitatem; et hoc, quia summe immutabile necesse est esse simplex, aeternum et actuale secundum plenitudinem actualitatis interminatae et perfectae. — Unde concedendae sunt rationes, quae sunt ad istam partem.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium, quod ubi generatio, ibi mutatio; dicendum, quod illud verum est in creaturis, ubi generatio est exitus ab ente in potentia in ens in actu, ubi etiam per consequens est mutatio, quia quod generatur se habet aliter nunc quam prius. Secus autem est in divinis, quia alia generatio est omnimodae actualitatis et a parte principii et termini et ipsius productionis et eius, de quo fit productio. Unde quia nulla est ibi acquisitio novi esse, et est tamen acceptio veri et actualis et sempiterni esse; ideo, licet sit vera productio, non tamen est ibi vera mutatio⁶.

2. Ad illud quod obiicitur, quod generatio dicit mutationem et relationem; dicendum, quod ea quae sunt in creaturis, si ponantur in Creatore, poni debent secundum illud quod completionis habent, non secundum illud quod incompletionis. Motus autem et mutatio semper incompletionem dicunt, relatio autem dicit ut pluries complementum, maxime illa, quae originem dicit in nobilissimis⁷ sine dependentia aliqua; et hoc modo in illa productione aeterna.

Alia argumentatio.

Solutio oppositorum.

¹ EGH totam praecedentem propositionem hic repetunt, mutato item in ergo.

² Vide supra a. 1. ad 5. et 6. — Mox pro personam A Filium.

³ Cfr. Aristot., V. Phys. text. 7. (c. 1.).

⁴ Hic desinunt omnes codd., excepto D (continuato ab alia,

tamen suppari manu); loca nonnulla ipsius corrupta coniectura corrigenda nobis erant, ut ex notis adiectis intelligi potest.

⁵ Supplementum sed includit, quod D omittit.

⁶ Cfr. I. Sent. d. 9. q. 1.

⁷ D corrupte relatio autem dicitur ut pluries... originem dicitur nobilissimis.

Explicatur ratio summa de aeternitate. Triplex mutatio.

Item ratio summa de simplicitate.

3. Ad illud quod obiicitur, quod corruptio non potest intelligi sine mutatione; dicendum, quod non est simile: quia *corruptio* dicit amissionem *esse*, quae quidem non potest intelligi, nisi fiat post *esse* prius habitum; ac per hoc de necessitate *mutationem* includit, quae non potest esse nisi in re mutabili et variabili propter defectum, quem dicit. Sed *generatio* est datio vel acceptio *esse* per consubstantialitatem; et hoc potest esse circa nobilissimum ens et actualissimum, quia hoc nullum dicit defectum, ac per hoc non de necessitate includit *mutationem*, sicut corruptio. Nam *tali generationi* non opponitur *corruptio*, sed illi soli, quae erat in creatura, quam quidem corruptio quodam modo sequitur et quodam modo antecedit. « Generatio enim unius corruptio est alterius », sicut dicit Philosophus¹.

4. Ad illud quod obiicitur, quod generatio in tempore ponit mutationem in tempore: ergo et generatio in aeternitate infert mutationem in aeternitate; dicendum, quod ille modus inferendi tenet, ubi non est *determinatio destruens*; non sic autem est in proposito: quia generatio in aeternitate est alterius modi quam generatio in tempore, sicut dictum est; non fit de ente in potentia, sicut illa quae tempore mensuratur². Et ideo non sequitur, quodsi ad hanc consequitur motus, quod ad illam consequatur, immo potius oppositum.

5. Ad illud quod obiicitur, quodsi Spiritus sanctus generaretur, quod mutaretur; dicendum, quod illud argumentum sequitur, non quia *generari* sit *mutari*, sed quia, posito quod non oportet, accidit quod non oportet³. Posito enim, quod Spiritus sanctus, qui accipit *esse* per spirationem, quae realiter differt a generatione, accipiat *esse* per viam generationis; ponitur de necessitate, quod transeat ab uno modo emanandi ad alterum modum realiter differentem; et sic ponitur de necessitate *mutari*, non quia illi modi oriundi seu emanandi dicant motus vel mutationes, sed quia transitus ab uno in alterum non potest intelligi sine motu. Et quoniam mutatio in divino *esse* non admittitur, hinc est, quod impossibile est, quod persona, quae per spirationem producit, generetur. Et hinc est, quod licet *Pater generet et spiret*, non tamen mutatur, quia simul ista duo stant circa personam Patris, spirare scilicet et generare, neque oportet ab uno in alterum transire. Sed hi duo modi non possunt simul competere eidem personae *productae*, ac per hoc, si per impossibile intelligatur poni circa aliquam illarum personarum,

per idem impossibile ponitur et *motus*, quia ponitur variari producendi modus.

6. Ad illud quod obiicitur, quod scilicet productio est in divinis, aut ergo *necessitate*, aut *voluntate*; dicendum, quod, sicut in quaestione de necessitate⁴ melius apparebit, ibi est quodam modo *necessitate* et quodam modo *voluntate*. Non est enim per necessitatem *coactionis*, sed *immutabilitatis*; non per voluntatem *eligentem*, sed per voluntatem *sempiternaliter acceptantem*, secundum quam produciens in productione nobilissima sibi complacet et etiam delectatur. Et ideo non sequitur, quod possit ibi esse variatio mutabilitatis et coactatio potestatis, quia simul ille qui produciatur produciatur necessario, liberaliter et potenter.

7. Ad illud quod obiicitur, quod immutabilitas creaturae excludit generationem, sicut patet in Angelo, ergo et in Deo; dicendum, quod illud non valet, quia creatura in generando non potest totam dare substantiam suam, propter hoc quod deficit a summa simplicitate et actualitate et communicabilitate; ideo impossibile est, quod aliquid de substantia sua generetur, quin mutetur. Secus autem est in proposito, sicut praedictum est⁵, quia generans in divinis generato non dat suae essentiae partem, sed totam essentiam dat simplicissimam et perfectam. — Posset tamen dici, quod et creatura spiritualis generationem habet intrinsecam, quae quidem est *ipsius* verbi a mente, quae inter cetera creata potissime gerit similitudinem generationis aeternae.

8. Ad illud quod obiicitur, quod causa generationis et corruptionis est longe distare a primo; dicendum, quod illa non est *tota* ratio. Nam homo, si stetisset in statu innocentiae, nunquam corrumpetur, et tamen generaret. Unde generatio potius est ex perfectione summa et fecunditate et actualitate ipsius primi principii, quam sit ad supplementum defectus corruptionis ipsius principii productivi. Loquitur ergo Philosophus de causa generationis secundum statum deficientis naturae, non generaliter et secundum modum generationis illius completissimae, quae est origo omnis productionis. Nam *speciei generator omnia haec constituit*⁶, et ipse, qui generationem alijs tribuit, non potest sterilis esse, secundum quod dicitur ultimo Isaiae.

9. Ad illud quod obiicitur, quod Dens non potest producere aliquid de aliqua creatura sine illius commutatione; dicendum, quod non est simile: quia, cum creatura sit mutabilis et non omnino simplex,

¹ Libr. I. de Generat. et corrupt. text. 20. (c. 3.) et II. Metaph. text. 7. (I. brevior, c. 2.). — Superius inter verba *sicut corruptio* suppressimus *et*.

² Cfr. Aristot., IV. Phys. text. 114. seq. (c. 12.), ubi explicatur, quid sit in tempore esse et tempore mensurari.

³ Simili modo ait Aristot. VII. Phys. text. 36. (c. 5.): Si ergo ponamus possibile esse, nullum impossibile accidet, falsum autem fortassis. — In hac solut., de qua cfr. I. Sent. d. 7.

S. Bonav. — Tom. V.

dub. 4, paulo superius voci *quia* praefiximus *sed*, et inferius *quae* voci *realiter*.

⁴ Quaest. seq. a. 2, licet in hoc cod., in principio posita, ordine praecedat. — In fine solut. D semel omittit *producitur*.

⁵ Quaest. 2. a. 2. in corp. et ad 3.

⁶ Sap. 13, 3: Speciei enim generator etc. — Verba Isai. 66, 9. sunt: Si ego, qui generationem ceteris tribuo, sterilis ero, ait Dominus Deus tuus?

cum ponitur aliquid de ea produci, ponitur per consequens *commutari*, quia non potest esse idem ibi per omnimodam indifferentiam quod datur et quod accipitur et actus¹ intermedius; in divinis autem est omnino oppositum, secundum quod manifeste liquet ex praecedentibus.

10. Ad illud quod obiicitur, quod non potest aliquid produci de nihilo sine mutatione; dicendum, quod illud non est simile: quia non potest aliquid produci de nihilo, quin habeat *esse* post *non-esse*, quin etiam habeat *esse* a² principio essentialiter differente. Unde quamvis *nihil* non sit mutabile de se, tamen educio, qua aliquid, quod prius non erat ens, efficitur ens, de necessitate ponit inceptionem et mutationem. Non sic autem est de ea productione, qua persona producitur de substantia sempiterna personae sempiternaliter producentis, quia ibi nec aliud *esse* accipitur de novo, nec aliquid incipit, ac per hoc nec aliquid variatur.

11. Ad illud quod obiicitur, quod forma non potest produci sine mutatione, ergo nec suppositum; dicendum, quod non est simile: quia productio formae dicit differentiam substantialem inter producentem et productum; nihil enim producit se ipsum³; et ideo, cum forma producitur, oportet, quod ab alia

forma producatur, quae, cum sit alia ab ipsa, erit vere causa producens et prior naturaliter, quam sit ipsa forma producta; et ideo in illa productione necesse est includi mutationem. Non sic autem est in productione suppositi vel personae, pro eo quod una est natura et essentia in utrisque, et ideo simul sunt; nec est ibi mutatio seu motus, quia ibi non est prius nec posterius nec aliquid novum.

12. Ad illud quod obiicitur, quod sicut se habet pars ad partem, ita totum ad totum; dicendum, quod in divinis proprie nec est pars neque totum, secundum quod *totum* dicitur quod continet partem et partem⁴. Nec valet, quodsi res producta de parte ponit mutationem in parte, quod similiter res producta de tota substantia ponat mutationem secundum totum: quia, ut prius tactum est, productio in parte ponit decisionem, ponit alicuius amissionem et alicuius acquisitionem, quae de necessitate mutationem includunt; productio autem de tota substantia nihil talium dicit, quin potius excludit omne illud, ad quod consequitur motus, sicut ex principali solutione fuit ostensum. Nam nec in principio producente est decisio, nec compositio in producto, nec in productione innovatio, nec variatio aliqua circa aliquid praedictorum.

in Deo ne
pars nec to-
tum.

QUAESTIO VII.

Utrum possit stare trinitas cum summa necessitate.

Consequenter quaeritur, utrum possit stare trinitas cum summa necessitate. Et circa hoc quaeruntur duo. Primum est, utrum *esse* divinum sit summe

necessarium.

Secundum est, utrum stent simul trinitas et summa necessitas⁵.

ARTICULUS I.

Utrum esse divinum sit summe necessarium.

Quaeritur ergo, utrum *esse* divinum sit summe necessarium. Et quod sic, videtur.

1. Omne immutabile et aeternum est summe necessarium⁶; sed divinum *esse* est huiusmodi: ergo etc.

2. Item, necesse est, omne, quod est nobilitatis et perfectionis, poni in Deo in summo; sed constans est, quod⁷ necessitas est magis quam scientia: ergo etc.

3. Item, omne, quod ita est, quod non potest non esse nec cogitari non esse, est necessarium in summo; sed divinum *esse* est huiusmodi⁸: ergo etc.

4. Item, omne, quod habet *esse* a se et per se et secundum se, est omnino necessarium; sed tale est *esse* divinum, cum sit primum: ergo etc.

5. Item, impossibile est, necessitatem esse in effectu nisi per causam: ergo si in Deo non est ne-

¹ D quod dicitur et quod accipitur ut [nec?] actus..

² Supplevimus a.

³ Vide supra pag. 46, nota 7. — Aristot., II. Poster. c. 17. (c. 14.): Causa enim prius est eo cuius est causa.

⁴ Cfr. I. Sent. d. 49. p. II. q. 4. — De toto et parte vide Aristot., V. Metaph. text. 30. seq. (IV. c. 25. seq.). — Post *dicendum*, quod additum a D nec suppressimus, quia superfluum videtur.

⁵ Haec secunda pars: *Secundum est...* necessitas, deficiens in D, a nobis pro more auctoris suppleta est.

⁶ Vide supra q. 5. a. 1, et q. 6. a. 1.

⁷ Cod. *quia*. — Defectus esse videtur in cod.

⁸ Ut ostensum est supra q. 4. a. 1, ubi etiam, principia seqq. argg. insinuantur.

cessitas, in nullo est necessitas: ergo nihil est necessarium. Sed si nihil est necessarium, nihil est impossibile: ergo omnia sunt possibilia: ergo aliquid simul esse et non esse est possibile. Sed hoc est absurdum¹: ergo etc.

6. Item, impossibile est, necessitatem esse in composito nisi per necessitatem existentem in simplicibus; ergo si simplicissimum caret necessitate, impossibile est, quod in aliqua complexione vel compositione sit ponere necessitatem. Sed hoc est absurdum, quod nulla argumentatio necessaria sit²: ergo etc.

CONTRA: 1. Omne necessarium est determinatum ad sic et non aliter se habendum; omne determinatum ad aliquid est finitum³; sed divinum esse est infinitum: ergo etc.

2. Item, nihil, quod est indifferens ad opposita, est necessarium; sed divinum *posse, velle et agere* est indifferens ad opposita: ergo non⁴ est necessarium. Sed divinum *posse, velle et agere* est divinum *esse*: ergo divinum *esse* non est necessarium.

3. Item, nulli immutabili potest attribui aliquid mutabile, ergo nulli summe necessario potest attribui aliquid contingens; sed Deo attribuitur aliquid contingens: ergo etc.

4. Item, sicut *impossibilitas* repugnat potentiae, ita *necessitas* voluntati; sed divina potentia tanta est, quod omnia sunt ei possibilia, nec ponitur aliquo modo impossibilitas in Deo⁵: ergo cum *velle* Dei sit perfectissimum, videtur, quod non patiatur necessitatem in *esse* divino.

5. Item, si causa est necessaria, et effectus⁶; sed Deus est causa omnium prima et summa et immediata: ergo si in Deo est necessitas, omnia sunt necessaria.

6. Item, quanto aliquid contingentius, tanto est indifferentiუს, et quanto indifferentiუს, tanto communius, et quanto communius, tanto simplicius⁷: ergo a primo, quanto aliquid contingentius, tanto simplicius: ergo simplicissimum est contingentissimum, non ergo necessarium.

7. Item, omne necessarium scibile, sicut omne probabile opinabile⁸; sed omne scibile vel est prin-

cipium demonstrationis, vel demonstratum; divinum autem *esse* neutrum est: ergo etc.

8. Item, quanto aliquid magis est necessarium, tanto est magis certum, et quanto magis certum, tanto magis notum⁹; sed divinum *esse* est maxime occultum: ergo etc.

9. Item, sicut frustra movetur quis, quia appetit impossibile¹⁰, ita, quia timet necessarium: ergo si divina Maiestas est necessitas, ergo nullo modo est timenda. Sed hoc est falsum et absurdum: ergo etc.

CONCLUSIO.

Divinum esse est necessarium perfectissima necessitate immutabilitatis.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est notandum, quod triplex est necessitas: quaedam *omnino extrinseca*, quaedam *partim intrinseca* et *partim extrinseca*, et quaedam *omnino intrinseca*. Triplex necessitas.

Necessitas *omnino extrinseca* est illa, quae ortum habet a principio, quod est *extra*, nihil cooperante passo¹¹; et haec dupliciter habet esse: vel respectu operum *naturalium*, vel respectu *voluntariorum*; et sic duplex est necessitas, scilicet *coactionis* et *violentiae*. — Necessitas vero *partim intra*, *partim extra* est quae aliquo modo est a principio intrinseco, respiciente aliquid *extra* vel per modum *principii moventis*, vel per modum *termini quiescentis*; et sic est necessitas dupliciter dicta, scilicet *inevitabilitatis* et *indigentiae*. — Quaedam vero est necessitas *omnino intrinseca*, quae inest rei ex propria natura; et haec est necessitas *inmutabilitatis* et *independentiae*; et talis necessitas *secundum quid* reperitur in creatura, *simpliciter* autem non potest reperiri nisi in creatrice essentia. Ipsa enim sola est, quae non admittit aliquam dependentiam; cetera vero, cum sint creata, necessario dependent ab ipsa. Subdistinguo 1.

Haec autem necessitas necessario ponitur in *esse* divino, quia est *in se ipso* et *a se ipso*. Quia autem *in se ipso*, ideo caret *componente* principio, aut *sustentante*; ideo nec potest mutari nec deficere. Subdistinguo 2.

Haec autem necessitas necessario ponitur in *esse* divino, quia est *in se ipso* et *a se ipso*. Quia autem *in se ipso*, ideo caret *componente* principio, aut *sustentante*; ideo nec potest mutari nec deficere. Conclusio.

Haec autem necessitas necessario ponitur in *esse* divino, quia est *in se ipso* et *a se ipso*. Quia autem *in se ipso*, ideo caret *componente* principio, aut *sustentante*; ideo nec potest mutari nec deficere. Ratio duplex.

¹ Cfr. Aristot., IV. Metaph. text. 9. seqq. (III. c. 3.), qui ibid. IX text. 17. (VIII. c. 8.) ait: Si enim ipsa [necessaria] non essent, nihil esset. — Superius post *in Deo*, contextu exigente, supplevimus *non*.

² Vide Aristot., I. Poster. c. 3. seqq.

³ Cod. omittit *est post necessarium*, pro *omne* ponit *esse* ante *determinatum*, et iterum omittit *finitum*. Respectu habito ad solutionem huius arg., sic completus illud formavimus. — Aristot., V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.): Quod non contingit aliter se habere *necesse* dicimus ita se habere. Ibid. IX. text. 3. et 10. (VIII. c. 2. et 5.) potentiae *irrationales* dicuntur esse determinatae ad unum, sive unius tantum factivae, potentiae *rationalis* vero indifferentes ad plura sive contraria.

⁴ Perperam omittit D *non*.

⁵ Vide Luc. 1, 37.

⁶ Cfr. supra pag. 61, nota 1, et Aristot., XI. Metaph. c. 7.

(X. c. 8.). — De *minori* vide supra pag. 98, nota 11. verba August.

⁷ Vide supra pag. 20, nota 6.

⁸ Secundum Aristot., I. Poster. c. 26. (c. 33.); *minor* ibid. et c. 2. seqq. insinuat.

⁹ Cfr. Aristot., I. Poster. c. 2; I. Phys. text. 2. seqq. et IV. Metaph. text. 8. seqq. (III. c. 3.).

¹⁰ Aristot., II. Rhet. c. 3. (c. 2.): Nemo vero expetit ea quae a se fieri non posse videntur. Cfr. ibid. c. 23. (c. 19.). et V. Polit. c. 11. (c. 9.): Nemo enim sibi impossibilia aggre-diur.

¹¹ Ita describit Aristot. III. Ethic. c. 1. *violentum* (cfr. II. Sent. d. 25. p. II. q. 4. et 5.). — De diversis acceptionibus necessitatis vide Aristot., V. Metaph. text. 6. (IV. c. 5.). De necessitate *indigentiae* cfr. August., 83 Qq. q. 22.

¹² D hic male omittit *in*, quod primo loco posuit.

Quia autem a se ipso, ideo caret *producente* et *creante*; ideo nec potest *dependere* nec *incipere*; ac per hoc summam et perfectissimam habet necessitatem, quae excludit omnem mutabilitatem et dependentiam, inevitabilitatem et indigentiam, coactionem et violentiam, quae necessitatem dicunt diminutam; et e contra ponit summam permanentiam et stabilitatem, summam sufficientiam et libertatem. Quia enim est *se ipsa*, ideo est permanens et stabilissima; quia vero *sui gratia*, ideo liberalis et sufficientissima; quia vero est *se ipsa* et *sui gratia*, ideo est *alpha et omega*¹; et ideo cetera sunt *ab ipsa*, et cetera *propter ipsam*, sive necessaria sive contingentia. Sicut enim omnia *mobilia* manant ab uno immobili primo et ad illud reducuntur; sic omnia *contingentia* a necessario fluunt et in illud reducuntur². Est igitur necessitas divini *esse* omnis *esse*, *vivere* et *intelligere* origo et complementum; et omnia clamant, primum principium esse necessarium, sive sint necessaria sive contingentia. — Et ideo rationes concedendae sunt ad partem istam.

Solutio oppositorum.
Determinatio duplex.

1. Ad illud quod obiicitur, quod omne determinatum ad aliquid est finitum; dicendum, quod est determinatio duplex, scilicet per *arctationem*, cuiusmodi est illa, quae fit per *additionem* unius super alterum, sicut additur dispositio super potentiam materiae incompletam; et est determinatio per *completionem*, sicut summe bonum est ad bonum agendum, quia non potest delicere in faciendo malum. Primo modo determinatio repugnat infinitati secundo vero modo non repugnat³; et haec quidem determinatio convenit necessitati, secundum quod est in Deo, et non primo modo.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nihil indifferens ad opposita est necessarium; dicendum, quod divinum *posse* et *velle* et *agere* dicitur *indifferens ad opposita* non ratione sui in *se ipso*, sed ratione indifferentiae in *effectu producendo*. Unde indifferentia illa non ponit aliquam vertibilitatem in divino *posse*; sed ponit potestatem unam et simplicissimam, super omnia opposita omnipotentem, ita quod ad nullum illorum restringi potest⁴; et hoc magis necessitati consonat, quam repugnet.

3. Ad illud quod obiicitur, quod nulli summe necessario potest attribui aliquid contingentis; dicendum, quod cum aliquid contingentem praedicatur de

Deo, ibi in praedicatione illo clauditur et *principale significatum* et *comolatum*; et quantum ad *principale significatum* non est aliud quod Deus, quantum autem ad *comolatum* est effectus; et ratione primi, cui competit praedicatio, *necessario* inest; ratione vero secundi dicitur inesse *contingenter*, ac per hoc non ponitur contingentia esse in Deo, sed potius a Deo. In huiusmodi praedicationibus divinum *esse* intra se nullam praedicationem recipit, quae non includat completissimam necessitatem. — Quod autem dicitur totum illud dictum *contingens*, scilicet Deum salvare Petrum; hoc est, quia talis est natura totius copulati, quod fit in eo denominatio a minus nobili, ut dicatur *falsa* propositio copulativa, cuius altera pars *falsa*, et *contingens*, cuius altera pars est *contingens*. Et ratio huius est, quia facilis est rem destrui quam construi⁵; et *habitus* inpermixtus debet esse privationi et eius denominatio; denominatio autem *privationis* se habet contrario modo, quia de necessitate intellectus positionis et habitus aliquo modo in eius clauditur intellectu.

Notandum de praedicatione.

4. Ad illud quod obiicitur, quod necessitas repugnat voluntati, ut impossibilitas potestati; dicendum, quod illud veritatem habet de illa necessitate, quae est *ab extra*, cuiusmodi est necessitas *violentiae* et *coactionis*; de illa autem necessitate, quae est *intrinsic*, cuiusmodi est necessitas *immutabilitatis*, veritatem non habet, sicut ex praecedentibus apparet.

5. Ad illud quod obiicitur, quod si causa necessaria, et effectus; dicendum, quod, sicut dicit Augustinus quinto de Civitate Dei⁶; causarum aliae sunt tantum *factae*; aliae vero *facientes* et *factae*; tertiae vero sunt *facientes tantum*. Causas autem *tantum factas* vocat causas naturales, quae determinatae sunt ad unum cursum; causas vero *facientes et factas*, liberum arbitrium et voluntatem; causas vero *factivas tantum*, ipsam divinam providentiam. Dicit autem, causas naturales *factas* esse, non *facientes*, non quia nihil faciant, sed quia sic faciunt, secundum quod est eis inditum, non habendo dominium super actum suum, quemadmodum habet liberum arbitrium, et tales sunt unigenae suis partibus et conformes; et in huiusmodi praedicta propositio veritatem habet. De causa vero *faciente*, quae quidem potens est efficere et non efficere per eandem vim propter dominium super actionem et ef-

Tres species causarum.

Notandum.

¹ Apoc. 1, 8. — Superius respicitur Aristot., 1. Metaph. c. 3. (c. 2.), ubi illum hominem vocat liberum, « qui est sui ipsius et non alterius gratia » (cfr. tom. II. pag. 592, nota 2.).

² Vide supra q. 4. a. 1. fundam. 13. et 20. (Pro immobili primo De mobili primo). — Lib. de Causis, propos. 18: Res omnes habent *essentiam* per ens primum, et res *vivae* omnes sunt motae per *essentiam* suam propter vitam primum, et res *intelligibiles* omnes habent scientiam propter intelligentiam primum.

³ Cfr. supra q. 3. a. 1. ad 4. et q. 4. a. 1.

⁴ Vide supra q. 6. a. 1. ad 11. seqq.

⁵ Aristot., VII. Topic. c. 3. (e. 4.): Quemadmodum in aliis corrumpere quam facere facilius, sic et in his destruere quam

construere. Cfr. II. Ethic. c. 6. et Dionys., de Div. Nom. c. 4. § 31. De habitu et privatione cfr. supra pag. 47, nota 1. Aristot., II. Elench. c. 6. (c. 31.) docet, quod inesse appareat « facere in non-facere et omnino in negatione affirmatio ». — Similis solut. habetur supra q. 6. a. 1. ad 3. 4.

⁶ Cap. 9. n. 4: Causa itaque rerum, quae *facit* nec fit, Deus est. Aliae vero causae et *faciunt* et *fiunt*, sicut sunt omnes creati spiritus, maxime rationales. Corporales autem causae, quae *magis fiunt quam faciunt*, non sunt inter causas efficientes annumerandae, quoniam hoc possunt, quod ex ipsis faciunt spirituum voluntates. — De fine solut. cfr. supra q. 2. a. 1. ad 8. et 9. ac q. 6. a. 1. ad 11. seqq.

fectum consequentem, non habet veritatem. Sicut enim talis causa non mutatur propter effectuum mutabilitatem et differentiam, sic etiam nec contingens esse ponitur propter contingentiam in suis effectibus.

6. Ad illud quod obicitur, quod quanto aliquid indifferentius, tanto communius; dicendum, quod est *communitas duplex*, scilicet per *abstractionem*, et per *indenominationem*. Cum ergo dicitur, quod quanto aliquid indifferentius, tanto communius; hoc intelligitur de communitate per *indenominationem*, per quem modum dicimus, quod contrariorum unicum est subiectum; quod maxime verum est in his quorum alterum non habet circa subiectum determinatam causam¹. Cum autem adiungit, quod quanto aliquid communius, tanto simplicius; illud intelligitur de communitate per *abstractionem*; unde ex hoc non concluditur, quod contingentia ponant simplicitatem; quin potius includunt mutabilitatem, quae excludit summam simplicitatem; propter quod summa simplicitas non potest nisi in summe necessario reperiri. Quia ergo divinum *esse* est simplicissimum; ideo necesse est, ipsum *esse* non contingens, sed necessarium.

7. Ad illud quod obicitur, quod omne necessarium est scibile, et omne scibile est principium demonstrationis, vel per demonstrationem conclusum; dicendum, quod est necessarium *in genere*, et est necessarium *extra genus*; et hoc quidem est dupliciter: vel *extra genus determinatum*, vel *extra omne genus simpliciter*². Necessarium ergo *extra omne genus simpliciter*, hoc est in solo Deo, qui est supra et extra omne genus entis, quia in genere *esse* non potest, nec *per se* nec *per appropriationem*; et tale necessarium omnem demonstrationem antecedit et supergreditur, quia nullam definitionem prorsus habere potest³. — Quod ergo dicitur: omne necessarium est principium demonstrationis, vel de-

monstratum; dicendum, quod illud intelligitur de necessario, quod est *determinati generis*, vel quod ad *determinatum genus potest appropriari*, sicut sunt communes animi conceptiones, quae, in quantum appropriantur, demonstrationem ingrediuntur. Unde ratio illa non concludit, quod divinum *esse* est necessarium ad genus determinatum coarctatum.

8. Ad illud quod obicitur, quod quanto magis necessarium, tanto magis certum; dicendum, quod aliquid dicitur *esse certius* altero seu notius dupliciter: vel *simpliciter*, vel *quoad nos*⁴. Prima igitur propositio veritatem habet, secundum quod intelligitur de maiori certitudine *simpliciter*, non autem, secundum quod intelligitur de certitudine *quoad nos*, pro eo quod illa quae sunt certissima et luculentissima in se ipsis obscura nobis videntur propter defectum ex parte intellectus creati; et ideo Philosophus⁵ dicit, quod « sicut se habet oculus noctuae ad lucem, sic oculus noster ad manifestissima naturae ». Nihilominus tamen, licet divinum *esse* secundum plenitudinem suae claritatis sit nobis occultum, quamdiu sumus in statu viatorum, certissimum nobis est et indubitabile, Deum *esse*, secundum quod ex praecedentibus quaestionibus⁶ manifeste apparet.

9. Ad illud quod obicitur, quod necessarium non est timendum, sicut nec impossibile appetendum; dicendum, quod necessarium in *eventu* vel in effectu formidandum non est, quia nihil prodest formido, ubi necesse est sic evenire; necessarium autem secundum *statum intrinsecum*, quod potest sine sui mutatione retribuere sempiternam gloriam, vel sempiternum supplicium; hoc, inquam, est maxime formidandum et propter acquirendam gratiam et propter declinandam poenam, quia tale necessarium voluntatis liberalitatem et aequitatis iustitiam non excludit, secundum quod in sequenti quaestione melius apparebit.

ARTICULUS II.

Utrum stent simul trinitas et summa necessitas.

Deinde quaeritur, utrum stent simul trinitas et summa necessitas. Et quod sint impossibiles, videtur.

1. Augustinus ad Orosium⁷: « Pater nec neces-

sitate nec voluntate genuit Filium »; sed quod repugnat generationi repugnat trinitati; necessitas est huiusmodi: ergo etc.

¹ Aristot., de Praedicam. c. de *Oppositis*, docet, alterum oppositorum non necessario eidem *susceptibili* [i. e. subiecto] inesse, nisi unum insit naturaliter, ut igni calidum esse. Lib. II. Topic. c. 3. (c. 7.): Idem contrariorum susceptivum. — De seq. propos. cfr. supra pag. 7, nota 9.

² Aristot., V. Metaph. text. 21. (IV. c. 16.), agens de *perfecto*, utitur distinctione: *in aliquo genere et in unoquoque genere*. Cfr. I. Sent. d. 8. p. II. q. 4.

³ Vide supra pag. 77, nota 2. — De communibus animi conceptionibus cfr. supra pag. 79, nota 6. et Aristot., I. Poster.

c. 7. In fine solutionis post *divinum esse* expunximus, contextu suffragante, non.

⁴ Hac distinctione utitur Aristot., I. Poster. c. 2. et I. Phys. text. 2. seqq.

⁵ Libr. II. Metaph. text. 4. (I. brevior, c. 1.).

⁶ Quaest. 4. a. 4. — Ex hoc loco colligi potest, hanc quaestionem *esse* aequae genuinam, ac citata quaestio, quam Petrus Ioannis Olivi S. Bonaventurae expressis verbis tribuit.

⁷ Sive Quaest. 65 dialog. (inter opera August.) q. 7. — Eadem quaestio solvitur I. Sent. d. 6. q. 1. et 2.

Notius simpliciter et quoad nos.

Ad oppositum.

2. Item, nobilior est agens, quod dominatur actioni suae, quam quod non dominatur¹; sed in Trinitate non potest esse productio nisi nobilissimo modo; quod autem necessario producit suae actioni non potest dominari: ergo nec in divinis potest necessario produci.

3. Item, nobilior est communicatio, quae est ex benignitate, quam quae est ex necessitate: aut ergo in divinis non est communicatio aliqua ipsius naturae, aut non est ex necessitate²; sed non potest esse trinitas sine communicatione: ergo etc.

4. Item, omne necessarium est absolutum; quod enim habet respectum ad aliquid a se distinctum non potest omnino esse necessarium, et hoc vult Avicenna³; sed trinitatem esse sine respectu et relatione est impossibile: ergo similiter impossibile est, quod stet cum necessitate.

5. Item, nihil, quod est ab alio, potest esse necessarium in summo; quia *esse* eius⁴ et *manere* non habet nisi aliunde, et ita non est necessarium in se; sed trinitas non potest esse, quin aliqua persona sit ibi non a se: ergo non stat cum summa necessitate.

6. Item, nihil est summe verum, quod potest cogitari non esse⁵: ergo similiter nihil est summe necessarium, quod potest credi non esse; *necessarium* enim praesupponit *verum*; sed trinitas absque dubio potest cogitari non esse: ergo etc.

7. Item, quod repugnat evidētia repugnat certitudini, et quod repugnat certitudini repugnat necessitati⁶; sed trinitas in unitate repugnat evidētia, quia hoc nullo modo videtur intelligibile: ergo repugnat necessitati summae.

8. Item, nihil omnino necessarium est perfecte laudabile⁷: ergo si persona Patris necessario producit personam Filii et Spiritus sancti, non est laudabilis in aliquo praedictorum; sed nihil est in Deo laudabilius: ergo nulla laus debetur Deo. Sed hoc est impium dicere: ergo etc.

9. Item, nihil est omnino necessarium, quod est simpliciter voluntarium; productio personarum in divinis est simpliciter per voluntatem: non ergo per necessitatem. *Maiores* probatur, quia necessaria naturaliter insunt, et contra voluntatem natura habet dividi. *Minores* probatur: quia illud est maxime de-

lectabile, acceptabile et iucundum: ergo maxime voluntarium.

CONTRA: 1. Omne necessarium immutabile, et *fundamentale* e converso; sed trinitas stat cum summa immutabilitate, sicut patet de proximo⁸: ergo etc.

2. Item, omne, quod est summe unum, est omnino necessarium, et e converso; sed simul stant trinitas et summa unitas⁹: ergo etc.

3. Item, maioris colligantiae est productio personae unius ab alia quam splendoris et lucis; sed haec sunt necessaria: ergo etc.

4. Item, Omnipotenti summum *posse* abesse est impossibile, et adesse est necessarium; sed summum *posse* est in productione personarum: ergo etc.

5. Item, omnis actus, qui habet Deum pro principio et termino, est unicus necessarius; sed productio personae a persona est huiusmodi: ergo etc.

6. Item, omne, quod est indifferens a summo necessario, est omnino necessarium; sed trinitas tota est divina essentia: ergo etc.

CONCLUSIO.

Divinum esse necessarium et liberalissimum stat simul cum trinitate personarum.

RESPONDEO: Dicendum, quod et divinum esse est *necessarium*, et nihilominus *liberalissimum*; et ipsa beata Trinitas stat simul cum *necessitate* et *voluntate*, si accipiantur secundum modum convenientem. Sicut enim tatum est¹⁰ de necessitate, non omnis *necessitas* competit divino *esse* nec etiam Trinitati beatae, sed *immutabilitatis* et *independentiae*; similiter neque omnis *modus volendi*. Est enim voluntas *accedens*, id est de novo adveniens; et haec non est in Deo, nec respectu *sui* nec respectu *creati*, propter Dei immutabilitatem et necessitatem. Est iterum voluntas *antecegens*; et haec est in Deo, sed non respectu *sui*, sed respectu *creati*, quod antecedit natura et aeternitate. Est tertio voluntas *comcomitans* et *acceptans*; et haec est in Deo respectu *sui* et respectu *creati*; approbat enim et acceptat voluntas divina omne bonum, sive *creatum* sive *in-creatum*, sive *contingens* sive *necessarium*.

Tripliciter ergo dicta *necessitate* et *voluntate*, *Conclusio 2.* tertius modus utriusque competit Trinitati summae,

Triplex modus valendi.

¹ Vide quaest. praeced. solut. ad 5. — Nemesius, episc. Emesenus in libro de Natura hominis, c. 41. ait: Si autem [quis] sit dominus actionum, omnino liberam habebit agendi voluntatem. Cfr. Iom. II. pag. 592, nota 2.

² Hilar. III. de Trin. n. 3. docet, Patrem Filio impertivisse « omne, quod Deus est per caritatem ».

³ Metaph. tr. I. c. 7. et tr. 8. c. 4. seq. — *Minorem* docet Boeth. de Trin. c. 6. his verbis: Substantia continet unitatem, *relatio* multiplicat trinitatem.

⁴ Congruentius *suum*.

⁵ Vide supra q. 4. a. 1. — Quod *necessarium* supponat *verum*, explicatur infra in corp., in quantum scil. *verum* idem est ac *ens*.

⁶ Certitudo siquidem est determinatio ad unum, sicut e contrario dubitatio respicit plura. « Quandocumque enim, ut ait Aristot., VI. Topic. c. 3. (c. 6.), ad utraque ratiocinantibus nobis similiter videntur omnia secundum utrumque fieri, dubitabimus, utrum agamus ».

⁷ Aristot., II. Eudem. c. 7. (c. 6.): Vituperantur autem laudanturque non quae a necessitate vel natura vel fortuna insunt, sed quorum ipsi causa sumus. Cfr. Iom. II. pag. 113, nota 8. — Post *laudabilius* supple: quam istae productiones.

⁸ Supra q. 6. a. 2.

⁹ Ut ostensum est supra q. 2. a. 2.

¹⁰ Quaest. praeced.

scilicet *voluntas acceptans et necessitas immutabilitatis*: *voluntas*, inquam, *acceptans* propter summam caritatem in producente et summam bonitatem in producto, quae duo necessario claudunt in se voluntate complacentiae; *necessitas* vero *incommutabilitatis* est propter *indifferentiam essentiae et independentiam personae*. Quia enim in tribus personis est *essentia* omnino indifferens, ideo una quidditas sive entitas, una veritas, ac per hoc una necessitas.

Ratio 1. Cum enim prima persona sit a se ipsa, omnino est necessaria, ac per hoc secunda et tertia. — *Rursus*, quia in tribus personis indifferens est *essentia*, relatio distinctiva trinitatis non dicit respectum ad aliquid *extra*; et ideo nulla est ibi *dependentia unius personae* ad alteram, aequaliter ergo sunt fixae et per se stantes; et ideo si una est necessaria, et omnes.

Ratio 2. Stant igitur simul haec tria, sicut ostensum est iam, scilicet *trinitas*, *necessitas* et *voluntas*; nec est in eis aliqua repugnantia, sed summa consonantia, sicut simul consonant summa *unitas*, *veritas* et *bonitas*.

Summa enim *unitas* est, quae est in pluribus indivisa, et haec ponit *trinitatem*; summa *veritas*, quae est infallibilis et certissima, et haec ponit *necessitatem*; summa *bonitas*, quae est amabilis et amativa, et haec ponit *voluntatem*. Summa igitur *unitas*, *veritas* et *bonitas* necessario exigit, quod simul stent *trinitas*, *necessitas* et *voluntas*. — **Corollarium.** Quoniam igitur in Deo trino simul est *necessitas* cum voluntate, et *voluntas* cum necessitate; hinc est, quod ipsum est summe *bonum per essentiam*. Quia in eo est summa *iucunditas* per voluntatem et summa *securitas* per necessitatem et summa *felicitas* per utrumque; hinc etiam est, quod ipsum est summe *beatificativum per influentiam*: quia *affectus* noster non quiescit nisi in summe amabili vacando¹, et *intellectus* non nisi in summe infallibili et certo; ac per hoc in eo solo beatificari possumus, quod simul est *necessarium* et *voluntarium*, quod solum natum est sapidissime amari, certissime cognosci et securissime possideri. — Quoniam igitur beatissima Trinitas non tantum est *beata*, verum etiam *beatificativa*; hinc est, quod ipsa necessitati nobilissimae summe consonat et in nullo repugnat; similiter et voluntati liberalissimae. — Unde et concedendae sunt rationes ad hanc partem inductae.

1. Ad illud ergo quod primo obiicitur in contrarium de auctoritate Augustini et Hilarii², dicendum, quod utraque illarum auctoritatum intelligitur de necessitate quantum ad primum et secundum modum, non quantum ad tertium, sicut ex praedictis apparet.

2. Ad illud quod obiicitur, quod nobilior est agens, quod dominatur actioni suae; dicendum, quod illud est verum de actione, quae se habet per differentiam ab agente; de ea actione autem, quae propter summam simplicitatem omnino est indifferens ab agente, nec habet nec habere potest praedicta propositio veritatem; nihil enim potest dominari sibi. Quoniam ergo productio in divinis personis est per simplicitatem summam, in qua non potest differre *producens* et *productio* sua secundum differentiam realem; ideo in huiusmodi nullum locum habet allegatio propositionis praedictae.

3. Ad illud quod obiicitur, quod nobilior est communicatio, quae est ex benignitate quam ex necessitate; dicendum, quod illud est verum de illa *necessitate*, quae benignitatem excludit; talis autem non est necessitas, quae ponitur in divinis; intelligitur etiam de *communicatione*, quae est doni per essentiam differentis; talis autem non est in emanatione³ divinarum personarum; et ideo illa ratio non concludit, pro eo quod in se ipsa duplicem includit defectum.

4. Ad illud quod obiicitur, quod omne necessarium est absolutum; dicendum, quod *absolutio perfecta* non excludit relationem intrinsecam, pro eo quod illa, cum sit ad indifferens per essentiam, nullam dependentiam ponit, ac per hoc nec repugnat necessitati; et talis relatio est in divinis personis. Sed si excludit relationem, hoc est per respectum ad *extra* et ad *rem essentialiter differentem*. Unde licet Deus per aliqua nomina significetur ut habens respectum ad res, ille respectus ex parte *Dei* non ponitur nisi secundum *rationem intelligendi*, cui *verus* respondet respectus ex parte *entis creati*⁴; et de hoc respectu ratio praemissa procedit.

5. Ad illud quod obiicitur, quod nihil, quod est ab alio, potest esse necessarium in summo; dicendum quod illud veritatem habet, quando est ab alio essentialiter differente, et aliud habet *esse*, quam quod⁵ sit ipsum *esse* dantis; tunc enim non potest habere plenam rationem necessitatis, pro eo quod pendet ab alio *esse* et alia natura essentialiter differente. Non sic autem est de divinis personis, quia persona producta non differt per essentiam a produ-

Deplex
scio.

Distinctio
duplex.

Notandum.

Notandum.

Solutio oppositorum.

¹ August., XXII. de Civ. Dei. c. 30. n. 5: Ibi [in aeterna felicitate] vacabimus et videbimus; videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. — D potius legi deberet *velando*. Fortasse originale habuit *amabili et amativo*, ut supra, cum quoad *intellectum* repetat eadem adiectiva.

² Superius in objectionibus desideratur arg. ex auctoritate Hilarii, quod suppleri potest ex I. Sent. d. 6. q. 1. arg. 2. ad oppos., ubi S. Bonav. refert: Item, Hilarius in libro de Syno-

dis [n. 58. XXV.]: «Non naturali necessitate ductus Pater genuit Filium»: ergo non fuit ibi necessitas naturalis; nec necessitas alia, ut videtur: ergo etc.

³ Cod. D perperam *enumeratione*.

⁴ Cfr. supra q. 3. a. 1. et a. 2. ad 16. — Superius post *pro eo quod illa D* incongrue omittit *cum*.

⁵ Cum cod. hic corruptus appareat, supplevimus *quam* ante *quod*, et superius *pro essentialiter et differenter* substituitus *essentialiter differente*, sicut paulo inferius idem habet.

cente nec habet aliud *esse*. Unde cum unum habeat *esse* et eandem essentiam et unius essentialiter veritatem; hinc est, quod nullam ex hoc sortitur dependentiam, sed omnino eandem habet is qui producit cum eo qui producit permanendi firmam necessitatem et necessariam firmitatem.

6. Ad illud quod obiicitur, quod nihil est summe necessarium, quod potest cogitari non esse; dicendum, quod illud veritatem habet, cum illud necessarium apparet, ut est, non autem quando latet. Unde licet beatissima Trinitas nunc et credi et cogitari possit non esse, quia nondum nobis apparet, sicut est; cum tamen apparuerit, sicut est¹, tunc nullatenus cogitari poterit non esse. Quod ergo nunc vel creditur vel cogitur non esse; hoc est non propter defectum suae certitudinis et veritatis in se ipso, cum sit ens semper et ubique et summe; sed propter defectum luminis ex parte nostra.

7. Ad illud quod obiicitur, quod illud quod repugnat evidētia repugnat certitudini; dicendum, quod est *certitudo* ex parte *rei* et ex parte *nostra*; similiter et *evidentia*. Cum ergo dicitur: quod repugnat evidētia et certitudini repugnat necessitati; hoc verum de certitudine et evidētia ex parte *rei*, non autem est verum de certitudine et evidētia ex parte *nostra*, quia, sicut prius tactum est, idem potest esse et in se certissimum et nobis occultum.

Duplex certitudo.

Alia ratio.

— *Praeterea*, quamvis trinitas videatur certitudini repugnare, plurimum tamen consonat, quia Pater

Verbo suo se declarat, Pater etiam et Filius se nobis per Spiritum sanctum certissime manifestant². Unde quamvis ratio *phantastica* fugiat trinitatis intellectum, ratio tamen *illustrata* videt, quod sola trinitas ut trinitas est plenissima ratio *cognoscendi* omne verum, per quam fit, ut omne verum cognitum *memoriter* teneatur, retentum memoriter intelligatur clarius, et intellectum placeat et ametur.

Duplex ratio.

8. Ad illud quod obiicitur, quod nihil omnino necessarium est perfecte laudabile; dicendum, quod duplex est laus: una, in qua *laudato* accrescit aliquid honoris et dignitatis, et ista laus attenditur secundum progressum a statu imperfecto ad perfectum; et haec proprie competit viatoribus, qui cum *possint transgredi et non transgrediuntur*, merito laudantur divinitus et etiam praemiantur³. Est et alia laus, qua *ipsum bonum*, quia bonum, dicitur commendabile; et haec magis competit bono *per essentiam quam per participationem*, ac per hoc magis bono incommutabili quam variabili, et necessario quam contingenti; et hac laude laudatur Deus Pater in productione Filii, et Pater et Filius in productione Spiritus sancti in mutua dilectione sui et diffusionem omnis boni respectu cuiuscumque creati.

Duplex laus.

9. Ad illud quod obiicitur, quod nihil simpliciter voluntarium est omnino necessarium, plana est responsio ex his quae praetacta sunt in principali solutione; et ideo in his diutius non est morandum.

QUAESTIO VIII.

Utrum possit simul stare trinitas cum summa primate.

Ultimo quaeritur, utrum possit simul stare trinitas cum summa primate. Et quod non, videtur:

1. Quia primitas in *essentia* excludit omnem aliam essentiam; impossibile enim est, duas esse essentias primas, quia sequeretur necessario, quod neutra esset prima⁴: ergo si primitas in *essentia* excludit pluralitatem essentiarum, pari ratione et primitas in *persona* excludit pluralitatem personarum:

Ad oppositum.

ergo impossibile est, quod simul se compatiuntur circa Deum *esse primum* et *esse trinum*.

2. Item, primitas circa causalitatem excludit pluralitatem; necesse enim est, unam solam esse causam primam⁵.

3. Item, sicut se habet *postremum esse* productionis activae, ita *primum esse* productionis passivae; sed *postremum*, eo quod postremum, non ad-

¹ Respicitur 1. Ioan. 3, 2: Scimus, quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum, sicuti est. — De seqq. cfr. supra q. 1. a. 1.

² Cfr. Ioan. 16, 13. seqq. et 17, 1. seqq. Vide etiam 1. Sent. d. 15. p. 1. q. 4. in corp. Superius pag. 49; nota 7, teste Augustino, Plato posuit, quod in Deo «invenitur et causa subsistendi et ratio intelligendi et ordo vivendi».

³ Eccli. 31, 9. seqq.: Quis est hic et laudabimus eum?... Qui probatus est in illo et perfectus est erit illi gloria aeterna; qui potuit transgredi et non est transgressus etc. — August. Enarrat. in Ps. 134, 3: *Laudate Dominum, quia bonus Dominus*, n. 3. ait: Breviter uno verbo explicata est laus Domini Dei nostri: *Bonus Dominus*. Sed bonus, non ut sunt bona

quae fecit... Omnia enim bona ipse fecit, ipse est bonus, quem nemo fecit. Ille bono suo bonus est, non aliunde participato bono; ille se ipso bono bonus est, non adhaerendo alteri bono etc. — Inferius supplevimus *incommutabili*, pro quo in ipso codice existit lacuna; subinde substituiimus *quam variabili pro et variabili*.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 1. fundam. 6. — Superius post *Quia primitas* codicis lacunam supplevimus addendo in *essentia*.

⁵ Hoc arg., in quo apposuimus *pluralitatem*, 1. Sent. d. 2. q. 2. arg. 4. ad oppos. a S. Doctore sic proponitur: Si ibi est summa primitas; ergo cum status sit in primo principio, et status est in unitate: ergo primitas non ponit pluralitatem, sed unitatem: ergo videtur, quod una tantum sit persona.

mittit productionem activam, ut aliquid ipsius producat aliquid: ergo nec *primum* productionem passivam: ergo impossibile est, aliquid esse summe primum et habere *esse productum*: si ergo trinitas includit productionem passivam, ergo excludit primitatem perfectam.

4. Item, aut illae tres personae *sunt* aequae primae, aut *non sunt* aequae primae. Si *sunt* aequae primae: ergo una non magis producit alteram, quam e converso; si *non sunt* aequae primae: ergo non est summa ratio primitatis in omnibus personis.

5. Item, aut *sunt aequae* principiantes, aut *non*. Si *sunt* aequae principiantes: ergo qua ratione una est principium alterius, eadem ratione e converso; si *non sunt* aequae principiantes: ergo non est aequaliter in eis ratio principii, ac per hoc nec ratio primitatis.

6. Item, unitas prior est re et intellectu quam pluralitas¹: ergo summa primitas non convenit nisi ei, in quo est unitas absque pluralitate; sed trinitas includit pluralitatem veram: ergo excludit primitatem perfectam.

7. Item, quanto aliquid prius est, tanto magis tenet rationem fontalitatís in producendo: ergo eo quod est simpliciter primum necessario manet quidquid producitur: si ergo nulla persona potest manere a se ipsa, impossibile est, quod aliqua persona manet sive producatur et simul stet cum primitate perfecta.

SED CONTRA: 1. Idem est primum et principium²: ergo si ab aeterno fuit primum, ab aeterno fuit et principium; sed principium secundum completissimam rationem est, quando est principians et producens secundum modum productionis perfectae: si ergo ab aeterno fuit in Deo ratio primitatis perfectae, fuit et veritas productionis intrinsecae. Sed hoc ponitur per trinitatem: ergo etc.

2. Item, quanto aliquid prius, tanto potentius et actualius³: ergo primum principium necessario fuit actualissimum et potentissimum; sed actus primi principii, secundum quod principium, est principiare; ergo si in primo principio, hoc ipso quod primum, necessario ponitur ratio summae actualitatis et potentiae, necessario ponitur veritas productionis aeternae, ac per hoc et completio trinitatis perfectae.

3. Item, prius est omnino aequale quam inaequale et re et intellectu⁴; ergo impossibile est intelligere productionem inaequalis, quin primo intelligatur productio aequalis: si ergo productio creaturae est productio in inaequalitatem, productio autem secundum aequalitatem non potest esse nisi in Trinitate beata; ergo productio creaturae omnis de necessitate praesupponit Trinitatem aeternam.

4. Item, prius est illud quod potest re vel intellectu ab aeterno intelligi, quam illud quod non re nec intellectu potest intelligi fuisse ab aeterno; sed productio alicuius de aliquo potest intelligi fuisse ab aeterno, productio autem alicuius de nihilo non potest fuisse aeternaliter⁵: ergo ante productionem omnis creaturae necessario est productio alicuius de aliquo praetelligenda secundum rationem primitatis perfectae. Sed hoc non potest intelligi nisi in Trinitate increata: ergo etc.

5. Item, actus primi principii est primo principiare seu producere: ergo cum prius principians sit quam principium⁶, ergo prior est principiatio seu productio principii principiantis quam solum rei principiatæ; ergo si productio principii non est nisi in illa trinitate Dei, necesse est, quodsi illud principium sit primum, quod sit etiam trinum.

6. Item, primum principium, hoc ipso quod primum, est simplicissimum et spiritualissimum: ergo necesse est, quod intellectus⁷; sed omnis intellectus principians principiat per verbum et donum amoris intrinsecum; omne autem principians per verbum et amorem prius concipit verbum et spirat amorem, quam producat effectum exteriorum: ergo necessario est, quodsi primum principium est productivum *esse* extrinsecorum, quod prius producat⁸. Sed haec duplex productio ponit, Deum esse trinum: ergo necessario sequitur, quodsi primum principium est primum, quod etiam sit trinum.

7. Item, prius est principiare⁹ naturale et intrinsecum quam voluntarium et extrinsecum; sed primo principio competit productio voluntaria et extrinseca: ergo necessario competit ei naturalis et intrinseca, et hoc non est nisi ponatur trinitas: ergo etc.

8. Item, prius est *perfectum* quam imperfectum et re et intellectu¹⁰, *completum* quam diminutum,

¹ Vide supra pag. 64, nota 4. — Inferius pro *nisi ei D*, terminis non bene transpositis, *ei nisi*.

² Aristot., I. Poster. c. 2: Idem enim dico primum et principium.

³ Cfr. Lib. de Causis, ¹ propos. 4, ubi exponitur, quod causa *prima* plus influat in causam quam secunda. Vide tom. I. pag. 471, nota 3.

⁴ Quia habitus, ut docet Aristot. II. de Caelo et mundo, text. 48. (c. 3; cfr. tom. III. pag. 720, nota 4.), est ante privationem. Lib. VI. Topic. c. 4. (c. 9.) ipse ait: Quoniam autem quaedam contrarium privationem alterius dicuntur, ut inaequalitas privatio aequalitatis videtur esse; inaequalia enim quae non aequalia sunt dicuntur: perspicuum, quoniam quod secundum privationem quidem dicitur contrarium, necessarium

est definire per alterum; reliquum vero non iam oportet per id quod secundum privationem dicitur.

⁵ Cfr. II. Sent. d. 1. p. I. a. 1. q. 2.

⁶ Sicut etiam Aristot. II. Poster. c. 17. (c. 14) ait: Causa enim prius est eo cuius est causa.

⁷ Supple: sit. Vide Aristot., XII. Metaph. text. 39. (XI. c. 7.). — *Maiores* ostensæ est supra q. 3. a. 1. — De seqq. cfr. August., IX. de Trin. c. 7. n. 12. seqq.

⁸ Supple: Verbum et Amorem.

⁹ Cod. noster perperam scribit *privare*.

¹⁰ Aristot., VIII. Phys. text. 75. (c. 9.): Prius autem et natura et ratione et tempore quod perfectum quidem est imperfecto est, corruptibili autem incorruptibile. De seqq. cfr. supra pag. 42, nota 9. in fine et q. 1. a. 1. fundam. 12. seqq.

unum quam multum, *simplex* quam compositum, *infinitum* quam finitum, *actus* quam potentia, *immutabile* quam mutabile, *aeternum* quam temporale, *necessarium* quam possibile: si ergo omnis creatura producta est imperfecta, est deficiens ab unitate summa, est composita, est finita, est ens in potentia, est quodam modo temporalis, est variabilis, est possibilis, deficiens ab actualitate et necessitate summa: necesse est igitur, quod ante productionem creaturae sit productio rei. perfectissimae, summae, indivisae, simplicissimae, infinitissimae, aeternae, immutabilis et necessariae; hoc autem non potest esse per productionem essentiae diversae: ergo necesse est, quod illud sit per productionem personae habentis unitatem essentiae cum persona producente et aequalis in potentia, in sapientia, in bonitate; hoc autem est ponere beatissimam Trinitatem.

CONCLUSIO.

Primitas non solum non excludit trinitatem, verum etiam eam includit.

RESPONDEO: Ad praedictorum intelligentiam est *Conclusio.* notandum, quod primitas non tantum non excludit trinitatem, verum etiam includit in tantum, ut primum principium eo ipso sit trinum, quo etiam est primum; quod sic manifestum est.

Nam primitas summa in summo et altissimo principio ponit summam *actualitatem*, summam *fontalitatem* et summam *fecunditatem*. Primum enim principium, hoc ipso quod primum, est *perfectissimum* in producendo, *fontalissimum* in emanando, *fecundissimum* in pullulando. Quoniam ergo perfecta productio, emanatio et pullulatio attenditur tantum secundum duos modos intrinsecos, scilicet per modum *naturae* et per modum *voluntatis*, verbi scilicet et amoris; hinc est, quod necesse est, ibi poni ratione summae *perfectionis*, *fontalitatis* et *fecunditatis* duplicem modum emanandi respectu duplicis hypostasis productae, emanantis a prima persona tanquam a primo principio producente; ac per hoc necesse est, ponere personas tres. — Et quia *perfectissima* productio¹ non est nisi respectu *aequalium*, *fontalissima* emanatio non est nisi respectu *coaequalium*, *fecundissima* pullulatio non est nisi respectu *consubstantialium*: necesse est intelligere, quod primum principium includat intra se tres hypostases coaequales, coaeternales et consubstantiales. Poni igitur *primitus* circa primum principium *trinitatem* perfe-

ctissimam secundum rationem ordinis, originis et distinctionis, coaequalitatis et coaeternitatis et consubstantialitatis; ponit etiam summam *unitatem*, *simplicitatem*, *immensitatem*, *aeternitatem*, *immutabilitatem* et *actualitatem*: ponit igitur primum principii trinitatem cum essentialibus conditionibus supradictis.

Quoniam igitur primum principium, hoc ipso quod primum, est summe *unum*, et hoc ipso summe *simplex* est et *immensum*, et hoc ipso est *aeternum*, *incommutabile* et *necessarium*, sicut ex praecedentibus² colligitur; et *rursus*, hoc ipso quod primum, est *perfectissimum* in producendo, *fontalissimum* in emanando et *fecundissimum* in pullulando, et hoc respectu aequalium, coaequalium et consubstantialium, distinctorum, orientium et ordinatorum: hinc est, quod primum principium, quia primum, est *aeternum* cum plenitudine omnium nobilium conditionum; quare in ipso, in quantum primum, status est rerum et comprehensionum. — Ac per hoc Rachel, quae vitam designat contemplativam, interpretatur *visum principium*³, quia qui illud videt in quantum primum principium, habet suae conditionis statum et desiderium terminatum; quod non terminabitur, nisi cum clare videbitur primum principium, ubi et trinum et summe unum. — Et rationes istae concedendae sunt, quae ad hanc partem inducuntur.

1. 2. Ad illud quod primo obicitur in contrarium, quod primitas circa essentiam excludit pluralitatem; dicendum, quod non est simile: quia plures *essentiae* essentialiter differentes non possunt habere ordinem ad invicem nisi secundum rationem *prioris* et *posterioris*; sed plures *personae*, quia unam habent essentiam et unum *esse*, possunt ad invicem ordinari, ita quod, quamvis sit in eis ratio *originis*, nulla tamen interventio *posterioritatis*: et ideo haec pluralitas non tollit primitatem summam, quia nullam posterioritatem includit, quae directe primitati repugnat. — Et per hoc patet responsio ad sequens, quod obicitur de causalitate; quia ordo causarum per essentialem diversitatem attenditur secundum comparisonem posterioris ad primum, quod quidem non est reperire in origine⁴ personarum.

3. Ad illud quod obicitur, quod postremo non convenit productio activa; dicendum, quod non est simile: quia, cum *postremum* non possit habere comparisonem, quae sit idem quod ipsum, nec producat aliquid sibi per omnia adaequatum propter suam imperfectionem; ideo in ipso necessario repugnat, quod sit *postremum* et quod sit *productivum*, quia aliquid haberet post se posterius. Secus autem

Corollaria.

Solutio oppositorum.

Notandum.

¹ Supplevimus: productio. — Cfr. I. Sent. d. 19. p. 1. q. 2. ad 3.

² Quaest. 2-7. Etiam hic respiciuntur praecedentes quaest.

³ August., I. de Consensu Evangelist. c. 5. n. 8: Hae duae virtutes [activa et contemplativa] in duabus uxoribus Iacob figuratae intelliguntur. De quibus adversus Faustum Manichaeum lib. XXII. c. 52. seq. pro modulo meo... disserui. Lia quippe

interpretatur *laborans*, Rachel autem *visum principium* [contra Faustum, loc. cit., additur: *sive verbum, ex quo videtur principium*. Cfr. Hieron., Lib. de Nominibus hebraicis, de Genesi, ubi legitur: Rachel ovis, vel videns principium, aut visio sceleris, sive videns Deum]. — Post pauca pro *habet D habere*.

⁴ Propter scruptionem compendiosam legi potest *sive origine* sive *ordine*. — Cfr. supra q. 5. a. 2. ad 2. et 7.

est ex parte *principii*, quia propter summam completionem tam in producente quam in producto non repugnat productio¹ activa et passiva, nulla interveniente posterioritate, per quam minuatür completio unitatis perfectae

4. Ad illud quod obiicitur, quod sunt aut aequae

Distinctio. primae aut non; dicendum, quod *primae* dicit privationem *anterioris*; alio modo dicit privationem *originis*. Si ergo dicatur *primum* per privationem *anterioris*; sic sunt aequae primae, quia nihil est ibi ante et post. Si autem dicatur *primum* per privationem *originis*, quia scilicet a nullo oritur; sic ratio primitivitas principaliter residet circa personam Patris, ratione cuius est in ipso fontalis plenitudo ad productionem omnium personarum. Unde et quia *innascibilitas* hanc proprietatem includit, ideo dicitur esse proprietas, quae est notio Patris; quod quidem non esset, nisi simul et nobilitatem diceret et immotescendi rationem, diceretur etiam relative².

5. Ad illud quod obiicitur, quod aut sunt aequae principiantes, aut non; dicendum, quod aequae principiantes *essentialiter*, sed non aequae *personaliter*, quia Pater est principium duorum, Filius unus, et Spiritus sanctus nullius. Quoniam ergo ratio primitivitas, quae convenit essentialiter primo principio, est aequaliter in omnibus illis personis tribus; ideo simul stat trinitas cum primitate summa: quia, sicut *non posse generare* in Filio non ponit impotentiam³, sic *non esse a se, sed a Patre* non ponit aliquam posterioritatem, ac per hoc non diminuit de ratione primitivitas perfectae.

6. Ad illud quod obiicitur, quod unitas prior est re et intellectu quam pluralitas; dicendum, quod

Distinctio. illud est verum de illa pluralitate, quae est ex aggregatione unitatum; de illa autem pluralitate, in qua eadem est unitas trium, veritatem non habet, quia

una est in eis veritas, una lux, una ratio intelligendi ex parte ipsius Dei intellecti⁴. Quod autem nos prius intelligamus unitatem quam trinitatem, hoc est propter defectum intelligentiae ex parte nostra.

7. Ad illud quod obiicitur: quanto aliquid est fontalius, tanto prius in producendo; dicendum, quod, sicut iam tactum est, *primum*, secundum quod dupliciter accipitur, et per privationem *anterioritatis essentialis* et privationem *originis personalis*, sic duplicem includit *fontalitatem*, secundum quod dicit *anterioritatis privationem essentialis* et *privationem originis personalis*⁵. Secundum quod dicit privationem *anterioritatis essentialis*, sic includit fontalitatem respectu effectuum et essentialium producendarum; et sic, cum ista conditio aequaliter conveniat omnibus personis, aequaliter convenit eis *ratio fontalitatis* in *esse* creatorum productione, quia non sunt tria, sed unum principium creaturae. Secundum autem quod dicit privationem *originis personalis*, sic competit soli personae innascibili, scilicet Patri, in qua est plenitudo fontalitatis ad productionem Filii et Spiritus sancti. — Haec autem fontalitas quodam modo origo est alterius fontalitatis. Quia enim Pater producit Filium et per Filium et cum Filio producit Spiritum sanctum; ideo Deus Pater per Filium cum Spiritu sancto est principium omnium creatorum; nisi enim eos produceret *ab aeterno*, non per illos producere posset *ex tempore*; et ideo ratione illius productionis in Trinitate recte dicitur esse *fons vitae*⁶. *Sicut enim habet vitam in semetipso, sic dat Filio vitam habere in semetipso* etc. Hinc est, quod *vita aeterna* haec sola est, ut spiritus rationalis, qui manet a beatissima Trinitate et est imago Trinitatis, per modum cuiusdam circuli intelligibilis redeat per memoriam, intelligentiam et voluntatem, per deiformitatem gloriae in beatissimam Trinitatem.

Duplex primum.

Duplex fontalitas.

De prima.

De secunda.

¹ Manifestum omissionem codicis (per saltum, a *producto* ad *activa*) supplevinus verbis *non repugnat productioni*.

² Cfr. supra q. 3. a. 2. ad 3. et 6, ac I. Sent. d. 28. q. 1. seqq.

³ Vide I. Sent. d. 7. q. 2.

⁴ Cfr. supra q. 2. a. 1. ad 2. et a. 2. ad 16.

⁵ D perperam repetit *sic duplicem includit fontalitatem*.

⁶ Psalm. 33, 40: Apud te est fons vitae. — Seq. locus est Joan. 3, 26: Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio etc. — Superius pro *nisi enim eos...* non per illos D non enim eos... nisi per illos; et in fine *beatissima Trinitate*.